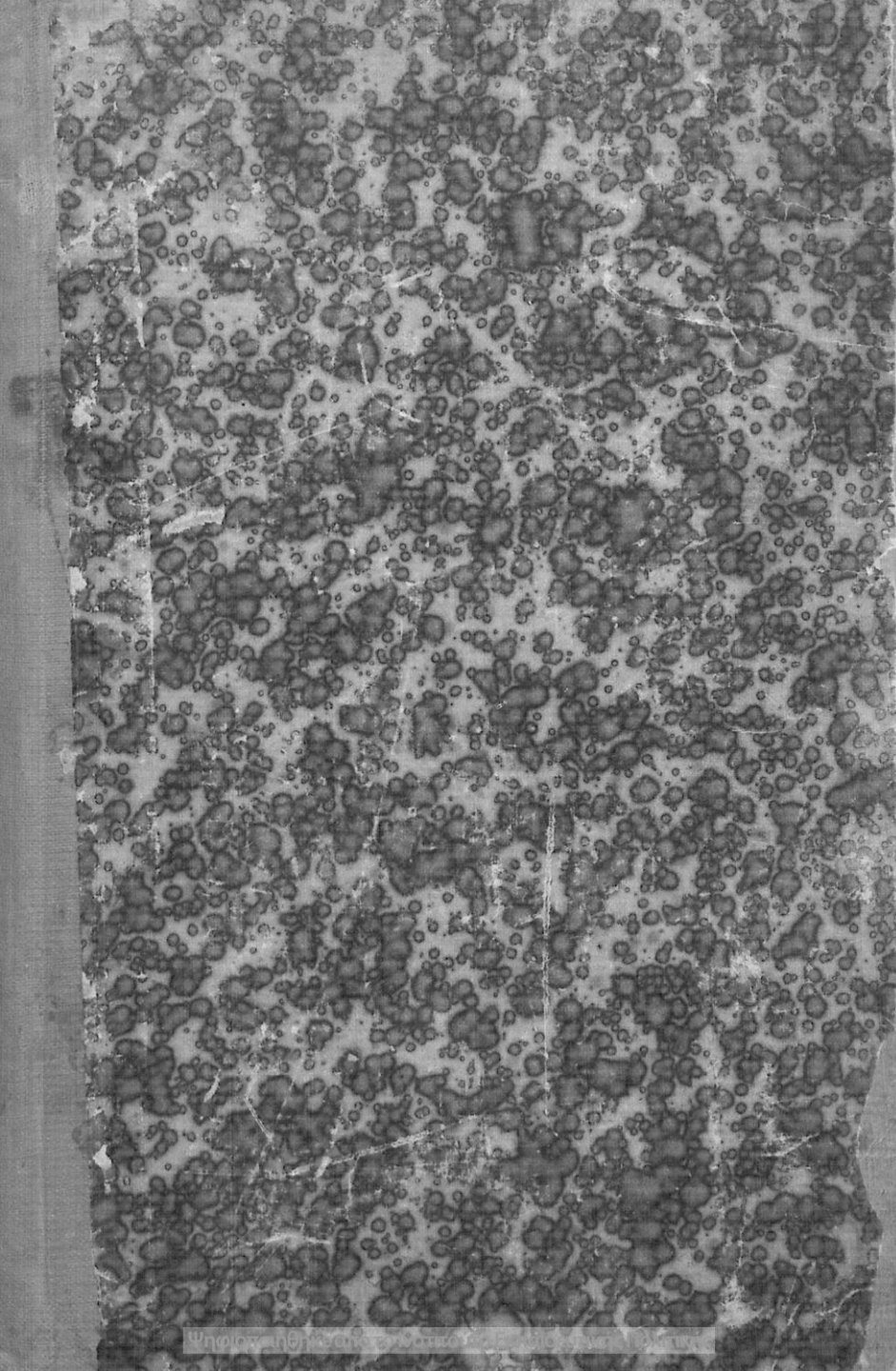

ΣΤΟΙΧΕΙΩΔΗΣ

ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

ΧΑΡΙΝ ΤΗΣ ΕΝ ΤΟΙΣ ΑΝΩΤΕΡΟΙΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥ-
ΤΗΡΙΟΙΣ ΜΑΘΗΤΕΥΟΥΣΗΣ ΝΕΟΛΑΙΑΣ.

ΥΠΟ

Α. ΔΙΟΜΗΔΟΥΣ ΚΥΡΙΑΚΟΥ,

Φ. ΚΑΙ ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ ΤΗΣ ΘΕΟΛΟΓΙΑΣ ΕΝ ΤΩ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΩ
ΚΑΙ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗΣ ΡΙΖΑΡΕΙΩ ΣΧΟΛΗΣ.

*εγκρίσει τῆς Ἱερᾶς Συνόδου καὶ συστάσει τοῦ
Ἑπουργείου τῆς Παιδείας.*

ΕΚΔΟΣΙΣ ΔΕΥΤΕΡΑ ΕΠΗΥΣΜΕΝΗ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ,

ΤΥΠΟΙΣ ΑΝΤΩΝΙΟΥ ΔΑΜΠΡΙΝΙΔΟΥ.

(Ὁδὸς Περικλέους, Ἀριθ. 22).

1879.

ΣΤΟΙΧΕΙΩΔΗΣ
ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

ΧΑΡΙΝ ΤΗΣ ΕΝ ΤΟΙΣ ΑΝΩΤΕΡΟΙΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥ-
ΤΗΡΙΟΙΣ ΜΑΘΗΤΕΥΟΥΣΗΣ ΝΕΟΛΑΙΑΣ.

1879.804

ΥΠΟ

Α. ΔΙΟΜΗΔΟΥΣ ΚΥΡΙΑΚΟΥ,

Δ. Φ. ΚΑΙ ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ ΤΗΣ ΘΕΟΛΟΓΙΑΣ ΕΝ ΤΩ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΩ·
ΚΑΙ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗΣ ΡΙΖΑΡΕΙΩ ΣΧΟΛΗΣ

*έγκρίσει τῆς Ἱερᾶς Συνόδου καὶ συστάσει τοῦ
Ὑπουργείου τῆς Παιδείας.*

ΕΚΔΟΣΙΣ ΔΕΥΤΕΡΑ ΕΠΗΥΓΗΜΕΝΗ.

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ,
ΤΥΠΟΙΣ ΑΝΤΩΝΙΟΥ ΛΑΜΠΡΙΝΙΔΟΥ.

(Ὁδὸς Περικλέους, Ἀοιθ. 22).

1879.

Τῷ ἀναγνώστῃ.

Ἐν τῇ πρώτῃ ἐκδόσει τῆς παρούσης Στοιχειώδους ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας (1874) προετάξαμεν τὸν ἀκόλουθον πρόλογον.

« Ὅτε πρὸ ἐνὸς ἔτους (1873) ἐξεδώκαμεν τὸ Δοκίμιον τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας χάριν τῶν περὶ τὴν θεολογίαν σπουδαζόντων, παρετήρησαν ἡμῖν πολλοὶ τῶν καθηγητῶν καὶ διδασκάλων διαφόρων σχολείων, ὅτι ἤθελεν εἶναι καλὸν νὰ συνταχθῇ καὶ Στοιχειώδης τις ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία χάριν τῶν μαθητῶν τῶν σχολείων· διότι πολλοὶ ἤρχισαν νὰ αἰσθάνωνται τὴν ἀνάγκην ἐν τοῖς σχολείοις παρὰ τῇ Ἱερᾷ Ἱστορίᾳ καὶ τῇ Ἱερᾷ Κατηχήσει νὰ διδάσκηται τοῖς νέοις καὶ στοιχειώδης τις ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία. Ἐν Τουρκίᾳ ἐν πολλοῖς γυμνασίοις καὶ σχολείοις διδάσκεται ἤδη αὕτη. Καὶ τοῦτο εἶναι λίαν ὀρθόν· διότι ὁ μαθητὴς ἀφοῦ διὰ τῆς Ἱερᾶς Ἱστορίας μάθῃ τὸ περιεχόμενον τῆς Παλαιᾶς καὶ Καινῆς Διαθήκης, διὰ δὲ τῆς Κατηχήσεως στοιχειωδῶς τὰ δόγματα καὶ τὴν ἠθικὴν τοῦ Εὐαγγελίου, ὅπως συμπληρώσῃ τὰς στοιχειώδεις ταύτας θρησκευτικὰς γνώσεις του, πρέπει ἀναγκαίως νὰ διδαχθῇ καὶ τὰ κυριώτερα ἐκ τῆς ἱστορίας τῆς ἐκκλησίας. Τὰ περὶ τούτου πιστεύομεν, ὅτι θέλει λάβει ὑπ' ὄψιν τὸ ὑπουργεῖον τῶν ἐκκλησιαστικῶν καὶ τῆς δημοσίας ἐκπαιδεύσεως. Διὰ τί νὰ μὴ λάβωμεν καὶ κατὰ τοῦτο ὡς παράδειγμα τὴν διδασκαλίαν τῶν θρησκευτικῶν μαθημάτων ἐν τοῖς σχολείοις τῆς δυτικῆς Εὐρώπης, ὅπου ἀπὸ πολλοῦ ἐν τοῖς γυμνασίοις καὶ τοῖς κατωτέροις σχολείοις διδάσκεται καὶ στοιχειώδης τις ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία ἢ ὡς παράρτημα τῆς Κατηχήσεως ἢ ὡς ἴδιον μάθημα;

Δύναται νὰ ὑποτεθῇ ὅτι κέκτηται τις τὰς ἐγκυκλίους, τὰς παντὶ εὖ ἡγμένῳ ἀναγκαίας γνώσεις, ὅταν ἀγνοῇ τὰ στοιχειωδέστερα ἐκ τῆς ἱστορίας τῆς ἐκκλησίας, ὅταν ἀκούων π.δ.χ. διωγμοὺς, συνόδους, πατέρας, σχίσμα, παπισμὸν, ἡσουλίτας, καὶ τὰ ὅμοια, μένη ἄφωνος, μὴδὲν εἰδῶς, ἢ ἀμυδροτάτας ἔχων περὶ αὐτῶν γνώσεις ἐξ ἄλλων μαθημάτων; Ὅπως προσφέρωμεν βοήθημά τι εἰς τὴν τοσοῦτον ἀναγκαίαν οὖσαν παράδοσιν τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας εἰς τοὺς νέους τῶν σχολείων, συνετάξαμεν τὸ παρὸν ἔργον. Τοῖς μαθηταῖς τῶν ἀνωτέρων τάξεων τῶν Γυμνασίων δύναται νὰ χρησιμεύσῃ (καὶ χρησιμεύει ἤδη πολλαχοῦ) καὶ τὸ ἡμέτερον Δοκίμιον.»

Τὴν ἐν τῷ προλόγῳ τούτῳ ὑποδεικνυομένην χρησιμότητα τῆς διδασκαλίας τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας ἐν τοῖς Γυμνασίοις πρὸς συμπλήρωσιν τῆς ἐν αὐτοῖς διδομένης θρησκευτικῆς ἐκπαιδεύσεως συνομολογῆσαν καὶ τὸ Ὑπουργεῖον τῆς Παιδείας, εἰσήγαγε κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος (1875) αὐτὴν ὡς ἐν τῶν θρησκευτικῶν μαθημάτων τῶν Γυμνασίων, συστήσαν συνάμα καὶ τὸ παρὸν ἐγχειρίδιον διὰ τῆς ὑπ' ἀριθ. 5207 ἐγκυκλίου του. Ἡ παρούσα δευτέρα ἐκδοσις παρουσιάζεται εἰς τὸ κοινὸν ἐν πολλοῖς διωρθωμένη καὶ ἐπηξημένη. Οὐδεὶς σχεδὸν παράγραφος ἔμεινε χωρὶς νὰ ὑποστῇ τὴν ἐπὶ τὰ κρείττω ταύτην μεταβολήν. Οὕτω βελτιωθὲν τὸ ἔργον ἐλπίζομεν, ὅτι θέλει φανῇ χρησιμώτερον πρὸς τὸν σκοπὸν αὐτοῦ.

ΣΤΟΙΧΕΙΩΔΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ.

§ 1.

Τί εἶναι ἐκκλησία καὶ τί ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία;

Ἐκκλησία σημαίνει κυρίως συνάθροισιν, ἄθροισμα. Ἐνταῦθα δ' ἐννοοῦμεν ἐκκλησίαν τὸ ἄθροισμα τῶν εἰς Χριστὸν ὡς τὸν Σωτῆρα αὐτῶν πιστευόντων ἢ τὸ σύνολον τῶν ἀναγνωρίζοντων αὐτὸν ὡς τὸν ἀρχηγὸν τῆς θρησκείας των. Ἐκκλησιαστικὴ δὲ ἱστορία εἶναι ἡ ἱστορία τῆς χριστιανικῆς ταύτης ἐκκλησίας, ἥτοι ἡ ἔκθεσις τῆς ἰδρύσεως, ἐξάπλωσεως, ἀναπτύξεως καὶ ἐν γένει τοῦ βίου τῆς ἐκκλησίας ἀπὸ τῆς ἰδρύσεως αὐτῆς μέχρι τῶν ἡμερῶν ἡμῶν. Ἡ ἐκκλησιαστικὴ δηλαδὴ ἱστορία ἐξετάζει, πῶς ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς κηρύξας τὴν θρησκείαν του καὶ δι' αὐτῆς προσελκύσας περὶ ἑαυτὸν μαθητάς, ἱδρυσε τὴν ἐκκλησίαν· πῶς οἱ μαθηταὶ του διέδωκαν τὴν διδασκαλίαν του, ἥτις ἔπειτα ὀλίγον κατ' ὀλίγον ἐξηπλώθη, ὅπου σήμερον βλέπομεν αὐτὴν διαδεδομένην· πῶς ἡ χριστιανικὴ διδασκαλία ἀνεπτύχθη ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, ποῖαι αἰρέσεις ὡς ἐκ τούτου προήλθον καὶ πῶς οἱ χριστιανοὶ ἐχωρίσθησαν εἰς τοσαύτας διακεκριμένας ἐκκλησίας, ὅποσας σήμερον βλέπομεν· ποῖοι ἐπίσημοι ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς ἀνεφάνησαν κατὰ διαφόρους ἐποχάς.

πῶς ἐγίνετο ἡ διοίκησις τῆς ἐκκλησίας ἐν τοῖς ἀρχαιοτάτοις χρόνοις καὶ ποίας μεταβολὰς κατὰ μικρὸν ὑπέστη τὸ ἐκκλησιαστικὸν πολίτευμα· πῶς ἤρχισε νὰ ἀναπτύσσεται ἡ χριστιανικὴ λατρεία καὶ πῶς σήμερον ἔχει ἐν ταῖς διαφοροῖς ἐκκλησίαις· τέλος ὅποια ἦσαν τὰ ἔθνη τῶν χριστιανῶν κατὰ διαφοροὺς ἐποχάς. Τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν διαίρουμέν εἰς τέσσαρας περιόδους. Α' εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς ἐκκλησίας ἀπὸ τῆς ἰδρύσεως αὐτῆς μέχρι τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου (1—313)· Β' ἀπὸ τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου μέχρι τοῦ σχίσματος μεταξὺ ἀνατολικῆς καὶ δυτικῆς ἐκκλησίας (313—860)· Γ' ἀπὸ τοῦ σχίσματος μέχρι τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως (860—1453) καὶ Δ' ἀπὸ τῆς ἀλώσεως μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων (1453—1875).

Σημ. Ὡς πηγαὶ διὰ τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν χρησιμεύουσιν ἡμῖν κυρίως τὰ συγγράμματα τῶν ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων τῶν διαφόρων ἐποχῶν, ἰδίως δὲ διὰ τὴν ἀρχαίαν ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν τῶν πρώτων ἐννέα αἰώνων τὰ συγγράμματα τῶν ἀρχαίων πατέρων καὶ ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων, ἅτινα ἐξεδόθησαν ἐσχάτως ὑπὸ Migne ἐν Παρίσι. (Patrologiae cursus completus eccl. latinae et graecae Paris 1844—57. T. 241.) Ἐκ τῶν ἀρχαίων ἐκκλησιαστικῶν ἱστορίαν συνέγραψαν ὁ Εὐσέβιος, ὁ Σωκράτης, ὁ Σωζόμενος, ὁ Θεοδώρητος, ὁ Φιλοστόργιος, Θεόδωρος ὁ Ἀραγρόστης καὶ ὁ Εὐάγγελος. (Historiae ecclesiasticae Scriptores Graeci ed. Beading. Cantabr. 1720). Τούτους συνεχίζουσιν οἱ λεγόμενοι βυζαντινοὶ ἱστορικοὶ οἵτινες ὅμως γράφουσι μᾶλλον πολιτικὴν ἱστορίαν (500—1500 Corpus Scriptorum historiae byzantinae Bonn. 1828). Ἐκ δὲ τῶν νεωτέρων συνέγραψαν ἐκκλησιαστικὰς ἱστορίας ὁ Ἀθηνῶν Μελέτιος, ὁ Κομητᾶς (ἐπιτομὴν τῆς τοῦ Μελετίου), ὁ καθηγητὴς τῆς Θεολογίας Κορτογόρης καὶ ὁ Λάσκαρις. Πρὸς καὶ τὸ ἡμέτερον Δοκίμιον ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας. Ἐκ τῶν ξένων ἀναφέρομεν ὡς ἀρίστους ἐκκλησιαστικοὺς ἱστορικοὺς τοὺς Γάλλους Φλερὺ καὶ Μάττερ, καὶ τοὺς Γερμανοὺς Νέαρδρον, Γεῖζελερ καὶ Χάτζε.

ΠΕΡΙΟΔΟΣ Α'.

*Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας ἀπὸ τῆς ιδρύσεως αὐτῆς μέχρι
τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου (1—315) (1).*

§ 2.

Τίς ἦτο ἡ θρησκευτικὴ καὶ ἠθικὴ κατάστασις τοῦ κόσμου κατὰ
τοὺς χρόνους τῆς ἐμφανίσεως τοῦ χριστιανισμοῦ;

Κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ἐμφανίσεως τοῦ χριστιανισμοῦ τὸ
μεγαλῆτερον μέρος τοῦ τότε γνωστοῦ κόσμου περιλαμβάνετο
ἐν τῷ ῥωμαϊκῷ κράτει, ἡ δὲ ἑλληνικὴ γλῶσσα μετὰ τῆς ἑλλη-
νικῆς φιλολογίας ἦτο πανταχοῦ σχεδὸν διαδεδομένη. Ἡ ἠθικὴ
καὶ θρησκευτικὴ κατάστασις τῶν ἐθνικῶν λαῶν ἦτο οἰκτρά.
Αἱ ἐθνικαὶ θρησκεῖαι ἤδη καθ' ἑαυτὰς θεωρούμεναι, ὡς
θεοποιοῦσαι τὴν κτίσιν καὶ διδάσκουσαι τὴν λατρείαν ταύτης
ἀντὶ τοῦ κτίσαντος, καὶ ὡς ἀποδίδουσαι τοῖς θεοῖς ἀτελείας
καὶ ἀνθρώπινα πάθη, ἦσαν διαστροφή φανερά τῆς θρησκευτι-
κῆς συνειδήσεως τοῦ ἀνθρώπου, ἀποπλάνησις μεγάλη, ἥτις
ὡς ἐπακόλουθον εἶχε τὴν ἠθικὴν ἐξαχρείωσιν τῶν ἀνθρώ-
πων· διότι κατὰ τὰς ἐννοίας, ἃς ἔχει τις περὶ Θεοῦ, μορφό-
νει καὶ τὰς ἠθικάς αὐτοῦ ἐννοίας. Ὅταν λατρεύῃ τις θεοὺς
διεφθαρμένους, δὲν δύναται νὰ ᾔῃ αὐτὸς ἠθικός. Τὰ διὰ τῆς
μυθολογίας ἀποδιδόμενα ἐγκλήματα εἰς τοὺς θεοὺς, ἐξηγνί-
ζοντο τρόπον τινὰ εἰς τὰ ὅμματα τῶν ἀνθρώπων καὶ ἐθεω-

(1) Πηγαί. Οἱ ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς τῶν τριῶν πρώτων αἰώνων
(παρὰ Migne), καὶ ἰδίως ὁ ἐκκλησιαστικὸς ἱστορικός Εὐσέβιος. Πράβλ.
καὶ ἡμέτ. Δοκίμιον σελ. 13—90.

ροῦντο ὡς ἐπιτετραμμένα. Τοιαῦται ἦσαν καὶ αὐταὶ αἱ θρησκεῖαι τῶν ἐλλήνων καὶ τῶν ῥωμαίων, τῶν μᾶλλον πεπολιτισμένων ἐκ τῶν ἐθνικῶν λαῶν, (οὓς ἄλλως δικαίως διὰ τὴν φιλολογίαν αὐτῶν καὶ τὴν τέχνην ὡς κλασικοὺς θαυμάζομεν). Αἱ ἐθνικαὶ θρησκεῖαι ἀποβαλοῦσαι εἴ τι καλὸν ἀρχικῶς ἐκέκτηντο, εἶχον κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ἐμφανίσεως τοῦ χριστιανισμοῦ εἰς τὸν ὑπατον βαθμὸν διαφθορῇ, ἀφοῦ παρὰ τοῖς Ῥωμαίοις παραδ. χάριν καὶ αὐτοὶ οἱ αὐτοκράτορες τῆς Ῥώμης, ἄνθρωποι ἀκολαστότατοι, ἐτιμῶντο μετὰ τὸν θάνατόν των ὡς θεοί. Ἡ δὲ ἐπὶ τῶν ἡθῶν ἐπιρροή τῶν θρησκευτῶν ἦτο ἐπιβλαβεστάτη. Ἡ λατρεία πολλῶν θεῶν ἐγένετο δι' αἰσχυρῶν πράξεων. Τὴν διαφθορὰν τῶν ἐθνικῶν λαῶν κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἀποδεικνύουσι πρὸ πάντων τὰ συνήθη πρὸς τέρψιν τοῦ λαοῦ διδόμενα θεάματα τῶν μονομαχιῶν καὶ θηρίομαχιῶν ἐν τοῖς ἀμφιθεάτροις, ἐν οἷς χιλιάδες πολλάκις ἀνθρώπων καταδίκων, δούλων ἢ αἰχμαλώτων ἀνηλεῶς κατεσφάζοντο ἢ κατεσπαράσσοντο, ἢ ἀθλία κατὰστασις τῶν δούλων, καὶ ἡ ἀνήκουστος ἔκλυσις τῶν ἱερῶν οἰκογενειακῶν δεσμῶν, ἥτις ἐπήνεγκε τὸν ἐξευτελισμὸν τῆς γυναικός. Ἐν ᾧ δὲ οἱ λαοὶ ἐτέλουν οὕτως ἐν τῇ παχυλῇ ταύτῃ δεισιδαιμονίᾳ καὶ φοβερᾷ ἀνηθικότητι, οἱ πεπαιδευμένοι ἢ ἡπίστουν καὶ ἡδιαφόρουν περὶ τῆς θρησκείας καὶ ἡθικῆς τῶν λαῶν, ἢ ἀνεζήτουν καθαρωτέραν τινὰ ἀλήθειαν. Πολλοὶ τῶν φιλοσόφων τούτων (καὶ μάλιστα ὁ Πυθαγόρας, ὁ Σωκράτης, ὁ Πλάτων, ὁ Ἀριστοτέλης, οἱ Στωϊκοί) ἀνυψώθησαν εἰς πολλὰς καθαρὰς ἐννοίας περὶ Θεοῦ, ψυχῆς καὶ ἀθανασίας, περὶ αὐτῶν δηλ. τῶν βάσεων τῆς θρησκείας καὶ τῆς ἡθικῆς, καὶ ἐπολέμησαν τὴν πολυθειάν καὶ τοὺς μύθους αὐτῆς, ἀλλ' αἱ ἰδέαι των, μείνασαι κτῆμα ὀλίγων τινῶν μόνον πεπαιδευμένων ἀνδρῶν, δὲν ἡδυνήθησαν νὰ ἀναμορφώσωσι θρησκευτικῶς καὶ ἡθικῶς τὴν ἀρχαίαν κοινωσίαν. Ἡ ἀνάπλασις αὕτη, ἡ σωτηρία, ἔμελλε νὰ προέλθῃ ἄλλοθεν.

Οἱ Ἰουδαῖοι ἐξαίρεσιν ἀποτελοῦντες, εὐρίσκοντο εἰς καλλιτέραν κατάστασιν ὑπὸ ἠθικὴν καὶ ὁρησκευτικὴν ἔποψιν· παρ' αὐτοῖς εἶχεν ἀναλάμψει τὸ ἀληθὲς τῆς θεογνωσίας φῶς, διότι διὰ τοῦ Μωϋσέως καὶ τῶν ἄλλων ἱερῶν καὶ θεοπνεύστων προφητῶν εἶχον διδαχθῆ τὴν ὁρησκειάν τοῦ ἐνὸς καὶ μόνου ἀληθινοῦ Θεοῦ. Ἀλλ' ἡ μωσαϊκὴ ὁρησकेῖα δὲν ἦτο ἡ τελεία ἀποκάλυψις τῆς ὁρησκευτικῆς ἀληθείας· ἦτο μόνον προπαρασκευὴ εἰς τὴν μέλλουσαν νὰ ἀναφανῇ τελείαν ὁρησκειάν τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὃν προκατήγγειλαν οἱ προφῆται· ἐντεῦθεν αἱ ἐλλείψεις τῆς ὁρησκειᾶς τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, ἰδίως ἡ παρ' αὐτῇ ιδέα τοῦ Θεοῦ ὡς Θεοῦ μόνου τῶν Ἰσραηλιτῶν, Κυρίου, ὃν πρέπει ὡς δοῦλος ὁ ἄνθρωπος νὰ φοβῆται, αἱ αὐστηραὶ αὐτῆς διατάξεις καὶ ἡ ὑλικὴ διὰ αἱματηρῶν θυσιῶν τελουμένη λατρεία αὐτῆς. Καθὼς δὲ αἱ ἐθνικαὶ, οὕτω καὶ ἡ μωσαϊκὴ ὁρησकेῖα ἐτέλει κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ἐμφανίσεως τοῦ χριστιανισμοῦ ἐν παρακμῇ, διαφθαρεῖσα καὶ παραμορφωθείσα ὑπὸ τῶν διδασκάλων τοῦ Ἰουδαϊκοῦ λαοῦ, τῶν Φαρισαίων, διὰ νέων προσθηκῶν καὶ ἐξηγήσεων (*). Οὕτως εἶχεν ὁ κόσμος ἠθικῶς καὶ ὁρησκευτικῶς, ὅτε, ἐλθόντος τοῦ πληρώματος τῶν χρόνων, ἐπεφάνη ὁ Σωτὴρ, ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστός, ἵνα ἰδρύσῃ τὴν ἀληθῆ ὁρησκειάν, ἣτις ἔμελλε διαδεδομένη εἰς τὸν κόσμον, νὰ ἀναγεννήσῃ ἠθικῶς αὐτόν.

§ 3.

Πῶς ἰδρύθη διὰ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ἡ ἐκκλησία καὶ ποῦ διεδόθη τὸ πρῶτον;

Ἡ ἐκκλησία ἰδρύθη ὑπὸ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ,

(*) Τὰ περὶ τῆς μωσαϊκῆς ὁρησκειᾶς καὶ ἐν γένει τῆς ἱστορίας τοῦ Ἰσραηλιτικοῦ λαοῦ εὐρίσκει τις ἐν τῇ Ἱερᾷ Ἱστορίᾳ τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης. Ὅρα ἡμετέραν Ἱερὰν Ἱστορίαν τῆς Παλαιᾶς καὶ Καινῆς Διαθήκης. Ἐν Ἀθήναις 1873.

ὅστις κατὰ τὴν Γραφὴν ἐγεννήθη ἐκ Πνεύματος ἁγίου καὶ Μαρίας τῆς Παρθένου, εἶναι δὲ ὁ ἐνσαρκωθείς Υἱὸς καὶ Λόγος τοῦ Θεοῦ. Ὡς ἔτος τῆς γεννήσεως θεωρεῖται τὸ 750 ἀπὸ κτίσεως Ῥώμης. Ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς ἐκπληρῶν τὰς προφητείας τῶν ἀρχαίων προφητῶν καὶ ὡς ὁ ὑπ' αὐτῶν ἐπαγγελθεὶς Μεσσίας παραστὰς, ὡς ὁποῖον κατέδειξεν αὐτὸν καὶ αὐτὸς ὁ τελευταῖος τῶν προφητῶν Ἰωάννης ὁ βαπτιστής, ἀνύψωσε μὲν τὴν μωσαϊκὴν θρησκείαν εἰς τὴν δυνατὴν πνευματικὴν τελειότητα, ἐξήπλωσε δὲ τὴν ἀληθῆ ταύτην θεογνωσίαν διὰ τῶν ἀποστόλων αὐτοῦ καὶ τῆς ἐκκλησίας του εἰς ἅπαντα τὸν κόσμον. Ἐμφανισθεὶς τὸ πρῶτον ἐν Γαλιλαίᾳ, ἤρχισεν ἐκεῖ τὴν ἐνέργειαν αὐτοῦ, περιερχόμενος τὰς πόλεις καὶ κώμας, συνήθροισε δὲ πολλοὺς μαθητὰς περὶ ἑαυτὸν καὶ ἰδίως τοὺς δώδεκα τοὺς ἀποστόλους κληθέντας. Τὰ ὀνόματα τῶν ἀποστόλων τούτων εἶναι Ἀνδρέας καὶ Πέτρος, Ἰάκωβος καὶ Ἰωάννης, Ματθαῖος, Θωμᾶς, Φίλιππος, Βαρθολομαῖος, Ἰάκωβος ὁ τοῦ Ἀλφαίου καὶ Ἰούδας ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ, Σίμων ὁ ζηλωτὴς καὶ Ἰούδας ὁ Ἰσκαριώτης. Τὸ πλῆθος συνέρρεε προθύμως πρὸς αὐτὸν, ἐκπληττόμενον οὐ μόνον ὑπὸ τῆς διδασκαλίας του ἀλλὰ καὶ ὑπὸ τῶν ἔργων του· διότι ἐθεράπευε τοὺς νοσοῦντας, κωφοὺς ἐποίει νὰ ἀκούωσι, τυφλοὺς νὰ βλέπωσι, λεπροὺς νὰ ᾔναι καθαροὶ, χωλοὺς νὰ περιπατῶσι, καὶ ἄλλα ὅμοια ἐποίει θαύματα, ὧν πλήρη εἶναι τὰ εὐαγγέλια, τὰ τὸν βίον αὐτοῦ διηγούμενα. Ἡ διδασκαλία αὐτοῦ ἀνύψωσε τὴν θρησκείαν εἰς τὴν πρέπουσαν αὐτῇ ἀξίαν, εἶναι δὲ ἡ καθαρῳτάτη ἀποκάλυψις καὶ διατύπωσις τῆς θρησκείας. Ὁ Θεὸς εἶναι, ἐδίδασκε, πατὴρ πάντων τῶν ἀνθρώπων, οὐ μόνον τῶν Ἰσραηλιτῶν· οἱ δὲ ἄνθρωποι εἶναι ἀδελφοὶ πρὸς ἀλλήλους, προωρισμένοι διὰ τῆς πρὸς τὸν Θεὸν καὶ πρὸς ἀλλήλους ἀγάπης νὰ ἀποτελέσωσι τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ. Ἐπειδὴ δὲ ὁ Θεὸς εἶναι πνεῦμα, πνευματικὴ πρέπει νὰ ᾔναι καὶ ἡ λατρεία αὐτοῦ. Ἡ

πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπη πρέπει νὰ ᾔηται ἀληθῆς, οὐχὶ δὲ, ὅπως ἡ τῶν Φαρισαίων, κατὰ τὸ φαινόμενον. Διὰ τοῦτο ἔλεγεν, ὅτι δὲν θὰ εἰσέλθῃ εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ ὁ λέγων Κύριε, Κύριε, ἀλλ' ὁ ποιῶν τὸ θέλημα τοῦ ἐν οὐρανοῖς πατρός. Καὶ ἡ προσευχὴ πρέπει νὰ γίνηται ἀπὸ καρδίας, οὐχὶ κατὰ τύπον· ὁ θέλων ἀληθῶς νὰ προσευχηθῇ, εἰσέρχεται εἰς τὸ μᾶλλον ἀπόκρυφον μέρος τοῦ οἴκου του, καὶ ἀναπέμπει τὴν δέησίν του πρὸς τὸν Θεόν, δὲν προσεύχεται ὅπως ἐπιδειχθῇ εἰς τοὺς ἀνθρώπους, καθὼς ἔπραττον οἱ Φαρισαῖοι. Ὅμοίως καὶ ἡ πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπη πρέπει νὰ ᾔηται εἰλικρινής, οὐχὶ πρὸς ἐπίδειξιν, ἐκτεινομένη ἐπὶ πάντας καὶ ἐπ' αὐτοὺς τοὺς ἐχθρούς. Ἡ ἀριστερὰ, ἔλεγεν, ἅς μὴ γνωρίζῃ τί ποιεῖ ἡ δεξιὰ. Πάντες οἱ ἄνθρωποι πρέπει νὰ ᾔηται ἀντικείμενα τῆς ἀγάπης ἡμῶν, καὶ αὐτοὶ οἱ ἐχθροὶ ἡμῶν. Τότε εἴμεθα ἄξιοι υἱοὶ τοῦ Θεοῦ, καὶ ὁμοιάζομεν αὐτῷ, ὅστις ἀνατέλλει τὸν ἥλιον αὐτοῦ ἐπὶ πονηροὺς καὶ ἀγαθοὺς καὶ βρέχει ἐπὶ δικαίους καὶ ἀδίκους. Πρὸς τὴν ἡθικὴν ταύτην τελειότητα τοῦ Θεοῦ πρέπει πάντες νὰ σπεύδωμεν. Ἡ μετάνοια καὶ ἡ εἰς αὐτὸν ὡς τὸν σωτῆρα πίστις, δι' ἧς μεταδίδεται τῷ πιστεύοντι τὸ Πνεῦμα αὐτοῦ, εἶναι ἡ ὁδὸς πρὸς ἐπιστροφὴν εἰς τὸν Θεόν καὶ πρὸς σωτηρίαν. Καθόλου εἰπεῖν διὰ τῆς διδασκαλίας τοῦ Κυρίου ἐπολεμήθη ἡ εἰς ἐξωτερικοὺς τύπους περιοριζομένη εὐσεβεία καὶ ἡ ἡθικὴ τῶν φαρισαίων, ἡ δὲ μωσαϊκὴ ὁρησκειά ἀπεπνευματίσθη καὶ προσέλαβε καθολικὸν παγκόσμιον χαρακτήρα. Διὰ τοῦτο ἡ μωσαϊκὴ ὁρησκειά ἐμελλε τοῦ λοιποῦ νὰ καταργηθῇ. Ἐν τῇ μελλούσῃ κρίσει ἕκαστος μέλλει νὰ κριθῇ κατὰ τὰς πράξεις του. Δὲν ἐδίδαξε δὲ μόνον ὁ Κύριος τὴν τελείαν ταύτην ὁρησκειάν, ἀλλὰ παρέστησε καὶ ἐν τῷ προσώπῳ αὐτοῦ ζῶσαν. Ὁ βίος του ἵσταται ὡς ἀνέφικτον πρότυπον τῆς καθαρωτάτης εὐσεβείας καὶ ἡθικῆς. Ἐνεκα τῆς διδασκαλίας του ταύτης μετὰ μόλις τριετῇ ἐνέργειαν καταδιωχθεὶς ὑπὸ τῶν ἀρχόντων τοῦ Ἰουδαϊκοῦ λαοῦ

καὶ διὰ προδοσίας τοῦ Ἰούδα συλληφθεὶς, ἀφοῦ πρὸ μικροῦ παρέδωκε τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ τὸ κυριακὸν κληθὲν δεῖπνον, κατεδικάσθη εἰς τὸν ἐπὶ τοῦ σταυροῦ θάνατον, περὶ τὸ 33 ἔτος τῆς ἡλικίας του, ὡς ψευδῆς δῆθεν Μεσσίας καὶ ἑαυτὸν Υἱὸν Θεοῦ ποιῶν. Τὸν θάνατον αὐτοῦ θεωρεῖ ἡ γραφὴ ὡς θυσίαν, ἣν προσέφερε τῷ Θεῷ ὑπὲρ τοῦ ἁμαρτωλοῦ κόσμου, ὡς τὸ μέσον, δι' οὗ ὁ ἄνθρωπος κατηλλάγη τῷ Θεῷ. Ὁ τάφος δὲν ἠδυνήθη νὰ κρατήσῃ τὸν δόντα τῷ κόσμῳ τὴν ζωὴν. Τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ κατὰ τὸ εὐαγγέλιον ἀνέστη. Μετὰ τῆς πίστεως δὲ εἰς τὴν ἀνάστασιν ἐξεληθόντες οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ εἰς τὸν κόσμον, ἐκήρυξαν τὸ εὐαγγέλιον, τὴν καλὴν δηλ. ἀγγελίαν περὶ τῆς ἐλεύσεως τοῦ Σωτῆρος, περὶ τοῦ βίου καὶ τῆς διδασκαλίας αὐτοῦ, διδάσκοντες τοὺς πιστεύοντας νὰ τηρῶσι πάντα ὅσα ἐνετείλατο αὐτοῖς, καὶ βαπτίζοντες εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς, τοῦ Υἱοῦ, καὶ ἁγίου Πνεύματος.

Διὰ τοῦ Κυρίου ἐτέθη ὁ θεμέλιος λίθος τῆς ἐκκλησίας, ἐφ' οὗ ὠκοδόμησαν οἱ ἀπόστολοι τὸ οἰκοδόμημα αὐτῆς. Οἱ ἀπόστολοι ἤρξαντο τοῦ ἔργου τοῦ κηρύγματος τῇ πεντηχοστῇ τοῦ αὐτοῦ ἔτους τοῦ θανάτου τοῦ Κυρίου (τῷ 33 μ. Χ.), καθ' ἣν ἡμέραν ἐπιφοιτήσαν ἐπ' αὐτοὺς τὸ πανάγιον Πνεῦμα ἐνέπλησεν αὐτοὺς θάρρους καὶ ἐνθουσιασμοῦ ὑπὲρ τῆς νέας πίστεως. Ἡ πρώτη ἐκκλησία συνέστη ἐκ τῶν πιστευσάντων ἐν Ἱεροσολύμοις διὰ τοῦ κηρύγματος καὶ τῶν ἐνεργειῶν τοῦ Πέτρου, τοῦ Ἰωάννου καὶ τοῦ Ἰακώβου, τοῦ πρώτου γενομένου ἐπισκόπου τῆς πόλεως ταύτης. Ἐκεῖθεν δὲ ἤρχισε τὸ εὐαγγέλιον νὰ διαδίδηται εἰς ἅπασαν τὴν Παλαιστίνην καὶ τὴν Συρίαν, ἀφ' ὅτου ἕνεκα διωγμοῦ τινος, καθ' ὃν ἐμαρτύρησε πρῶτος ὑπὲρ τοῦ Χριστοῦ ὁ Στέφανος (36 μ. Χ.), διεσκορπίσθησαν οἱ ἀδελφοί. Ἐν Ἀντιοχείᾳ συνέστη ἡ πρώτη ἐκκλησία ἐξ ἐπιστρεψάντων ἐθνικῶν, ἐκεῖ δὲ ἐκλήθησαν οἱ μαθηταὶ τῶν ἀποστόλων τὸ πρῶτον χριστιανοί. Οἱ πλεῖστοι τῶν ἀποστόλων ἀπέθανον ἐν τῷ κηρύγματι τὸν μαρτυρικόν

θάνατον. Εἰς τοὺς ἀποστόλους τούτους συνηριθμήθη μετὰ ταῦτα καὶ ὁ Παῦλος, ὁ πρὸ τῆς ἐπιστροφῆς του Σαῦλος καλούμενος, ὅστις ἐνῶ πρότερον ἦτο πολέμιος τοῦ εὐαγγελίου ἐκ ζήλου φαρισαϊκοῦ καὶ κατεδίωκε τὴν ἐκκλησίαν, αἰφνης κληθεὶς παρὰ τοῦ Κυρίου ἐνῶ μετέβαινεν εἰς Δαμασκὸν πρὸς καταδίωξιν τῶν ἀδελφῶν, ἐγένετο ἀπόστολος (37 μ. Χ.) καὶ εἰργάσθη μετὰ μεγάλου ζήλου ὑπὲρ τῆς διαδόσεως τῆς νέας πίστεως. Ἐνήργει δὲ ὑπὲρ αὐτῆς διὰ διαφόρων ἀποστολικῶν πορειῶν, καθ' ἃς ἦλθεν εἰς τὴν Κύπρον, τὴν Μικράν Ἀσίαν, τὴν Μακεδονίαν, τὴν Ἑλλάδα (ἦλθε καὶ εἰς τὰς Ἀθήνας, ὅπου ἐκήρυξεν ἐπὶ τοῦ Ἀρείου Πάγου, καὶ εἰς τὴν Κόρινθον), καὶ διὰ τῶν ἐπιστολῶν του. Ἀπέθανε δὲ καὶ αὐτὸς μαρτυρικὸν θάνατον ἐν Ῥώμῃ (68 μ. Χ.). Τοιουτοτρόπως διὰ τοῦ Κυρίου καὶ τῶν ἀποστόλων ἰδρύθη καὶ διεδόθη τὸ πρῶτον ἡ χριστιανικὴ ἐκκλησία (*).

§ 4.

Ποῦ ἐξηπλώθη μετὰ ταῦτα ὁ χριστιανισμὸς καὶ πρὸς τίνας δυσχερείας ἐπάλαισεν ἡ ἐξάπλωσις του;

Τὸ ἔργον τῶν ἀποστόλων ἐξηκολούθησαν οἱ μαθηταὶ αὐτῶν καὶ οἱ πρῶτοι χριστιανοὶ ἐν γένει, ἐντὸς δὲ βραχυτάτου χρονικοῦ διαστήματος ἦτο ἐξηπλωμένος ὁ χριστιανισμὸς εἰς ἅπαντα τὸν τότε γινωσκόν κόσμον. Περὶ τὰ τέλη τοῦ Γ' αἰῶνος ὑπῆρχον πλῆθος ἐκκλησιῶν ἐν Ἀσίᾳ, Μικρᾷ Ἀσίᾳ, Αἰγύπτῳ, Ἀφρικῇ ἐν γένει, Θράκῃ, Μακεδονίᾳ, Ἑλλάδι, Ἰταλίᾳ, Γαλλίᾳ, Ἰσπανίᾳ, Ἀγγλίᾳ καὶ Γερμανίᾳ, κατὰ δὲ τοὺς χρόνους τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ Δ' αἰῶνος τὸ μεγαλῆτερον μέρος τῶν κατοίκων τοῦ Ῥωμαϊκοῦ

(*) Τὸν βίον καὶ τὴν διδασκαλίαν τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ τῶν ἀποστόλων ἐκθέτει κατὰ πλάτος ἡ Ἱερὰ Ἱστορία τῆς Καινῆς Διαθήκης.

κράτους ἦσαν χριστιανοί. Ἀλλὰ μηδεὶς ἄς φαντασθῇ, ὅτι ἡ ἐξάπλωσις αὕτη ἐγένετο εὐκόλως καὶ ἄνευ ἀγώνων. Ὑπῆρχον μὲν εὐμενεῖς τινες περιστάσεις εἰς τὴν ἐξάπλωσιν ταύτην, ἰδίως ἡ ἔνωσις παντὸς σχεδὸν τοῦ τότε γνωστοῦ κόσμου διὰ τῶν ῥωμαίων καὶ ἡ γενικὴ κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην διάδοσις τῆς ἐλληνικῆς γλώσσης, ἀλλὰ πόσα ὑπῆρχον ἐτέρωθεν μεγάλα προσκόμματα! Ἡ ἀρχαία κοινωνία ἔπρεπε νὰ λησμονήσῃ πάσας τὰς παραδόσεις τῆς, ὀλόκληρον τὸν πρότερον βίον τῆς, ἵνα ἀσπασθῇ τὴν νέαν πίστιν, ἣτις ἡξίου τὰ πάντα νὰ μεταβάλλῃ καὶ νὰ στηρίξῃ τὸ κοινωνικὸν οἰκοδόμημα ἐπὶ νέων βάσεων. Οἱ ἄρχοντες τοῦ ῥωμαϊκοῦ λαοῦ, πρῶτοι οἱ αὐτοκράτορες, ὑποπτεύοντο τοὺς χριστιανούς, διότι ἐπολέμουν τὴν ἐπικρατοῦσαν τοῦ κράτους θρησκείαν· οἱ φιλόσοφοι ἐθεώρουν ἀνάξιον ἑαυτῶν καὶ τῆς ὅλης ἀρχαίας ἐθνικῆς σοφίας, ἣν ἀντεπροσώπευον, νὰ δώσωσι προσοχὴν εἰς τὴν ἐκ τῆς Ἰουδαίας ἐρχομένην νέαν σοφίαν· οἱ ἱερεῖς ἔβλεπον διὰ τοῦ χριστιανισμοῦ προσβαλλόμενα τὰ συμφέροντα αὐτῶν· ὁ ἐθνικὸς τέλος λαὸς ἔτρεφε περὶ τῶν χριστιανῶν διαφόρους μωρὰς προλήψεις, καὶ τοῦτο διότι οἱ χριστιανοὶ ἕνεκα τῶν διωγμῶν ἠναγκάζοντο νὰ κρύπτωσι τὴν διδασκαλίαν καὶ τὴν λατρείαν αὐτῶν ἀπὸ τῶν ὀμμάτων τῶν ἐθνικῶν. Πόσον ἀνόητα περὶ τῶν χριστιανῶν ἐφρόνουν οἱ ἐθνικοὶ ὄχλοι, δεικνύει καὶ τοῦτο μόνον, ὅτι ἐνόμιζον αὐτοὺς ὡς ἀθέους, διότι δὲν ἔβλεπον εἰδῶλα εἰς τοὺς τόπους τῶν θρησκευτικῶν αὐτῶν συναθροίσεων! Ἐπειδὴ δὲ ἀπέφευγον τὰς διασκεδάσεις τῶν ἐθνικῶν τὰς μετὰ μεγάλης ἀνηθικότητος συνδεδεμένας καὶ ἐτέλουν τὰ τῆς λατρείας τῶν ἐν τῷ κρυπτῷ, ἐνόμιζον αὐτοὺς μισανθρώπους καὶ ὡς τελοῦντας κατὰ τὸν καιρὸν τῆς λατρείας ἀθεμιτουργίας, ἡ ἐφρόνουν, ὅτι ἐν τῷ κρυπτῷ ἐποίουν συνωμοσίας κατὰ τῶν καθεστώτων! Ἐνεκα πάντων τῶν λόγων τούτων δὲν εἶναι παράδοξον, ὅτι σφοδροὶ ἠγείροντο πολλὰ-

κίς κατὰ τῶν χριστιανῶν διωγμοί. Εἰς τὰ προσκόμματα ταῦτα προσετίθετο καὶ ἡ ἀντίπραξις τῶν πανταχοῦ ἔκτοτε ἐξηπλωμένων Ἰουδαίων, οἵτινες ἀπεσρέφοντο τοὺς χριστιανούς, θεωροῦντες αὐτοὺς ὡς ἀποστάτας ἀπὸ τῆς πατροπαράδοτου μωσαϊκῆς θρησκείας. Καὶ ὁμως κατὰ πάντων τούτων τῶν προσκομμάτων ἐθριάμβευσεν ὁ χριστιανισμὸς, διότι εἶχε τὴν παρὰ Θεοῦ εὐλογίαν, ὅστις πάντοτε στέφει διὰ τῆς ὀριστικῆς νίκης τὴν ἀλήθειαν καὶ τὸ ἀγαθόν.

§ 5.

Τίνες εἶναι οἱ κατὰ τῶν χριστιανῶν διωγμοί;

Εἶπομεν ἀνωτέρω, ὅτι διὰ τοὺς λόγους, οὓς ἐκεῖ ἀνεφέραμεν, σφοδροὶ πολλάκις ἠγέρθησαν κατὰ τῶν χριστιανῶν διωγμοί. Οἱ διωγμοὶ οὗτοι διαρκέσαντες ἐπὶ τρεῖς ὅλους αἰῶνας, προήρχοντο συνήθως ἐκ δύο μερῶν, ἡ δηλαδή ἐκ τοῦ λαοῦ, ὅστις ἐθεώρει τοὺς χριστιανούς ὡς ἀσεβεῖς, καὶ διὰ τοῦτο αὐτοῖς ἀποδίδων τὰ κοινὰ δυσυχήματα, οἷον σεισμούς, λοιμούς, λιμούς καὶ τὰ τοιαῦτα, πεμπόμενα δῆθεν παρὰ τῶν ἔνεκα αὐτῶν παρωργισμένων θεῶν, ἐξηγείρετο κατ' αὐτῶν, ἡ ἐκ τῶν αὐτοκρατόρων, οἵτινες ἐνόμιζον, ὅτι ἔπρεπε νὰ περισταλῇ καὶ καταπνιγῇ εἰ δυνατόν θρησκεία, ἥτις ἠπέλκει νὰ κατασρέψῃ τὴν ἀρχαίαν ἐθνικὴν θρησκείαν, μεθ' ἧς συνεδέοντο οἱ θεσμοὶ τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους. Ἀριθμοῦσι δέκα τοιούτους διωγμούς. Οἱ σφοδρότεροι ἐξ αὐτῶν συνέβησαν ἐπὶ τῶν ἐξῆς αὐτοκρατόρων. Ἐπὶ τοῦ Νέρωνος (64). Ὁ ὠμός οὗτος καὶ διὰ τὴν ἀπανθρωπίαν αὐτοῦ διαβόητος αὐτοκράτωρ διατάξας νὰ πυρπολήσῃσι μέρος τῆς Ῥώμης, ἵνα λάβῃ εἰκόνα τινὰ τῆς καταστροφῆς τοῦ Ἰλίου, καὶ θέλων νὰ ἀποσοβῇσῃ ἀφ' ἑαυτοῦ πᾶσαν ὑποψίαν, ἀπέδωκε τοῖς κοινῶς μιση-

τοῖς χριστιανοῖς τὴν ἐνοχλὴν τῆς πυρπολήσεως. Οἱ χριστιανοὶ συνελαμβάνοντο καὶ διὰ τῶν ἀπανθρωποτέρων τρόπων ἐθανατοῦντο. Πολλοὶ αὐτῶν ἐνραπτόμενοι εἰς δέρματα ζώων, ἐρρίπτοντο εἰς βορὰν τῶν θηρίων ἐν τοῖς ἀμφιθεάτροις, ἄλλοι δὲ, ἀλειφόμενοι διὰ πίσεως, ἠνάπτοντο καὶ οὕτω καίόμενοι ἐχρησίμευον, ἵνα φωτίζωσι τοὺς κήπους καὶ τὰς ὁδοὺς τῆς Ῥώμης, ὅπου διεσκέδαζεν ὁ ῥωμαϊκὸς λαός! Ἐπὶ Νέρωνος ἐμαρτύρησαν ἐν Ῥώμῃ καὶ οἱ ἀπόστολοι Πέτρος καὶ Παῦλος. Ὁ τρόμος, ὃν ἐνέπνευσεν ἡ καταδίωξις αὕτη τοῦ Νέρωνος ὑπῆρξε παρὰ τοῖς χριστιανοῖς τοσοῦτος, ὥστε μετὰ τὸν θάνατόν του δὲν παρεδέχοντο, ὅτι πράγματι ἀπέθανεν, ἀλλ' ἐπίστευον, ὅτι ὢν κεκρυμμένος εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς Ἀσίας, ἐμελλε νὰ ἐπανεέλθῃ ἀπὸ τοῦ Εὐφράτου ὡς ἀντίχριστος καὶ νὰ καταδιώξῃ πάλιν τὴν ἐκκλησίαν. Ἐπὶ Τραϊανοῦ (117) ὠρίσθη οἱ χριστιανοὶ νὰ καταδιώκωνται, κατηγορούμενοι τακτικῶς ἐνώπιον τῶν δικαστηρίων ἐπὶ παραβάσει τῶν κατὰ τῶν ἀπηγορευμένων ἐταιριῶν νόμων. Ἐπ' αὐτοῦ ἐμαρτύρησεν ὁ Ἀντισχεῖας Ἰγνάτιος, ὅστις ἀχθεὶς εἰς Ῥώμην, ἐρρίφθη εἰς βορὰν τῶν ἀγρίων θηρίων. Ὁ Ἰγνάτιος προσέφερεν ἑαυτὸν τοσοῦτον προθύμως εἰς τὸ μαρτύριον, ὥστε γράφων πρὸς τοὺς ῥωμαίους χριστιανούς, παρεκάλει αὐτοὺς νὰ μὴ προσπαθήσωσι νὰ ἐμποδίσωσιν αὐτὸν ἀπὸ τοῦ θανάτου. Ἐπὶ Μάρκου Αὐρηλίου (180) οἱ διώκται τῶν χριστιανῶν ἐπενόησαν τὰ φοβερώτερα βασανιστήρια κατ' αὐτῶν. Δὲν εἶναι δὲ ἀνεξήγητον, ὅτι ἐπὶ τοῦ ἄλλως σοφοῦ τούτου αὐτοκράτορος κατεδιώχθησαν οἱ χριστιανοὶ, διότι πλεῖστοι σοφοὶ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἠγνόουν τὴν ἀληθῆ φύσιν τοῦ χριστιανισμοῦ, μὴ δυνάμενοι νὰ παραδεχθῶσιν, ὅτι ἀπὸ τῆς Ἰουδαίας ἡδύνατο νὰ προέλθῃ τι καλόν. Ἐπὶ τοῦ Μάρκου Αὐρηλίου ἐμαρτύρησαν ὁ Ἰουστῖνος, ὁ Πολύκαρπος καὶ ὁ Εἰρηναῖος. Ἐπὶ Σεπτημίου Σευήρου (202) ἐν ἀρχῇ τοῦ Γ' αἰῶνος ἀπηγορεύθη ῥητῶς ἐπὶ ποινῇ θανάτου τὸ ἀσπάζε-

σθαι τὴν χριστιανικὴν πίστιν. Τότε ἀπέθανε μαρτυρικὸν θάνατον ὁ πατήρ τοῦ Ὠριγένους Λεωνίδας. Ὁ ἐπὶ Δεκίου διωγμὸς (251) κατὰ τὰ μέσα τοῦ Γ' αἰῶνος ὑπερέβη κατὰ τὴν σφοδρότητα πάντας τοὺς προτέρους, διότι ἐνῶ πρότερον οἱ διωγμοὶ ἐγίνοντο τυχαίως καὶ ἀπρομελετήτως, ὁ αὐτοκράτωρ οὗτος νομίζων, ὅτι ἡ πτώσις τοῦ ῥωμαϊκοῦ μεγαλείου προήλθεν ἐκ τῆς πτώσεως τῆς ἀρχαίας ῥωμαϊκῆς θρησκείας, τῆς κυρίως ἐκ τῆς ἐξαπλώσεως τοῦ χριστιανισμοῦ προελθούσης, καὶ ἐλπίζων, ὅτι ἀνορθῶν τὴν ἐθνικὴν ῥωμαϊκὴν θρησκείαν, ἤθελεν ἐπαναφέρει τὴν ἀρχαίαν τῆς Ῥώμης δόξαν, πρῶτος συνέλαβε τὸ σχέδιον διὰ γενικοῦ διωγμοῦ νὰ ἐξαλείψῃ ἐντελῶς τὸ ὄνομα τῶν χριστιανῶν. Διὰ τοῦτο ἀναζητούμενοι νῦν οὗτοι παρὰ τῶν ῥωμαϊκῶν ἀρχῶν, ἠναγκάζοντο νὰ θύωσι καὶ νὰ προσφέρωσι θυμίαμα τοῖς θεοῖς, ἢ νὰ παραδίδωσι τὰς ἀγίας Γραφὰς ἵνα καῶσιν, ἢ νὰ ἀποπτύωσι τὸν χριστιανισμόν διὰ λιβέλλων, ἄλλως ἐτιμωροῦντο διὰ τοῦ θανάτου. Ἀλλ' ὁ εὐσεβὴς ἡρωϊσμός τῶν χριστιανῶν ὑπερενίκησε τὴν θείαν συναρωγὴν καὶ τὸν διωγμὸν τοῦτον. Ὁμοίους, γενικοὺς, προεσχεδιασμένους καὶ καταστρεπτικωτάτους διωγμοὺς ἔνεκα τῶν αὐτῶν λόγων κινηθέντας ὑπέστησαν οἱ χριστιανοὶ καὶ ἐπὶ τῶν αὐτοκρατόρων Γάλλου Οὐαλεριανοῦ, Διοκλητιανοῦ, Μαξιμιανοῦ, Γαλερίου καὶ Μαξιμίνου. Μεταξὺ τῶν θυμάτων τῶν τελευταίων τούτων διωγμῶν ἦσαν ὁ Κυπριανός, ὁ ἅγιος Δημήτριος καὶ ὁ ἅγιος Γεώργιος. Καὶ πάλιν οἱ χριστιανοὶ ἀνεζητοῦντο καὶ ἠναγκάζοντο ἐπὶ ποινῇ θανάτου νὰ ἐξομνύωσι τὴν θρησκείαν των, θύοντες συνάμα τοῖς θεοῖς. Αἱ ἅγαι Γραφαὶ ἐκαίοντο· αἱ ἐκκλησίαι ἀνεσκάπτοντο· οἱ κληρικοὶ δὲ πρὸ πάντων ἔπιπτον θύματα τῆς λύσεως τῶν διωκτῶν. Κατὰ πάντας τοὺς διωγμοὺς τούτους ἀνέπτυξαν οἱ χριστιανοὶ, ὑπὸ τῆς ἀγάπης πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὴν ἀληθῆ αὐτοῦ λατρείαν ἐμπνεόμενοι, ὑπεράνθρωπον ἀληθῶς θάρρος, τὸ ὁποῖον ἐκίνει καὶ αὐτῶν τῶν ἐ-

Θνικῶν διωκτῶν των τὸν θαυμασμόν. Αὐτοὶ οἱ βασανισαί των πολλάκις ὑπὸ τοῦ θάρρους τούτου ἐκπληττόμενοι, ἐκήρυττον ἑαυτοὺς χριστιανούς καὶ συναπέθνησκον καὶ αὐτοὶ ὡς μάρτυρες. Καὶ τὸ θάρρος τοῦτο ἐδείκνυνον οὐ μόνον ἄνδρες ἀλλὰ καὶ γυναῖκες καὶ νεαραὶ πολλάκις παρθένοι καὶ παῖδες. Ἦναγκάζοντο δὲ κατὰ τοὺς διωγμοὺς τούτους οἱ χριστιανοὶ νὰ φεύγωσι καὶ νὰ κρύπτονται ἐν ἐρήμοις καὶ ἐν σπηλαίοις, καὶ ἐκεῖ νὰ τελῶσι τὰ τῆς θρησκείας των. Ἐν Ῥώμῃ καὶ ἐν ἄλλαις πόλεσι τῆς Ἰταλίας κατέφευγον ἐν τοιαύταις περιστάσεσιν εἰς τὰς ὑπογείους κατακόμβας, ὅπου καὶ σήμερον σώζεται πληθὺς τάφων χριστιανῶν μαρτύρων. Διὰ τοιούτων θυσιῶν ἐνίκησεν ἐπὶ τέλους ὁ χριστιανισμός. Ἡ ἐξωτερικὴ βία δὲν ἡδυνήθη νὰ καταβάλλῃ ἐσωτερικὰς πεποιθήσεις, τούναντίον μάλιστα ἐκράτυνεν αὐτάς. Οἱ διωγμοὶ ἔπαυσαν ἐπὶ τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου, ὅστις μετὰ τοῦ συναυτοκράτορος αὐτοῦ Λικινίου ἐξέδωκε τῷ 313 νόμον περὶ θρησκευτικῆς ἐλευθερίας, καθ' ὃν καὶ οἱ χριστιανοὶ, καθὼς καὶ πασῶν τῶν ἄλλων θρησκειῶν οἱ ὁπαδοί, ἡδύνατο νὰ ἀσκῶσιν ἐλευθέρως τὰ τῆς λατρείας αὐτῶν. Ὁ Κωνσταντῖνος ἐκκληρονόμησε τὴν πρὸς τοὺς χριστιανούς ταύτην εὐμένειαν ἀπὸ τε τοῦ πατρὸς αὐτοῦ Κωνσταντίου, ὅστις ἐνῶ ἐν τῇ ἀνατολῇ κατεδιώκοντο ἔτι οἱ χριστιανοὶ εἶχεν ὡς καῖσαρ καὶ αὐτοκράτωρ παράσχει τοῖς ἐν Γαλλίᾳ χριστιανοῖς, ὅπου ἤρχεν, εἰρήνην, τιμῶν τὴν ἀρετὴν καὶ τὴν πίστιν αὐτῶν, καὶ ἀπὸ τῆς μητρὸς αὐτοῦ, τῆς εὐσεβοῦς Ἑλένης. Ἐλέγετο δὲ, ὅτι τὸν χριστιανισμόν ἔγνω νὰ προστατεύσῃ, ἀφ' ὅτου καὶ ἐν τινι πρὸς τὸν στασιαστὴν Μαξέντιον μάχῃ παρὰ τὴν Ῥώμην εἶδεν ἐν οὐρανῷ τὸ σημεῖον τοῦ σταυροῦ μετὰ τῆς ἐπιγραφῆς « Ἐν τούτῳ νίκα ! » Οἱ στρατοὶ τοῦ Κωνσταντίνου καὶ τῶν διαδόχων του εἶχον ἐπὶ κορυφῆς τῶν σημαιῶν αὐτῶν τὸν σταυρόν (λάβαρον).

Οἱ κατὰ τῶν χριστιανῶν διωγμοὶ δὲν ἡδυνήθησαν νὰ

καταστρέψωσι τὴν χριστιανικὴν ἐκκλησίαν, τοῦναντίον μάλιστα συνέτειναν εἰς τὸ νὰ θαυμασθῇ καὶ ἐξαπλωθῇ ἔτι μᾶλλον ὁ χριστιανισμός, ἐνῶ συνάμα συνέβαλον εἰς τὸ νὰ ὑψώσωσι τὸ φρόνημα τῶν χριστιανῶν, νὰ ἐμπνεύσωσιν αὐτοῖς μεγαλῆτερον πρὸς τὸ Εὐαγγέλιον ζῆλον, καὶ νὰ ἀναβιβάσωσι τὸν βίον αὐτῶν εἰς ἔτι μεγαλῆτεραν καθαρότητα· διότι καθὼς τὸ πῦρ καθαρίζει τὸν σίδηρον, οὕτως ἡ θλίψις τὰς ψυχάς. Ἐπὶ τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου ἡ πλάστιγξ ἔκλινεν ὀριστικῶς ὑπὲρ τοῦ χριστιανισμοῦ, ὅστις ἀπὸ καταδιωκομένης ἀποβαίνει ἔκτοτε ἡ ἐπικρατοῦσα ἐν τῷ ῥωμαϊκῷ κράτει θρησκεία, ἐνῶ ἡ ἐθνικὴ θρησκεία ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ταύτης ἦτο μόνον ἀνεκτὴ ἢ κατεδιώκετο, ἕως οὗ ἐξέλιπεν ἐντελῶς.

§ 6.

Πῶς ἀνεπτύχθη ἡ διδασκαλία ἐν τῇ ἀρχαίᾳ ἐκκλησίᾳ;

Τὸν πυρῆνα τῶν λαῶν τῶν ἀσπασθέντων τὸν χριστιανισμόν ἀπετέλεσαν, ὡς εἶδομεν, οἱ Ἕλληνες, οἱ τὸν ἑλληνισμόν ἀπὸ τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου παραδεχθέντες λαοὶ τῆς Ἀσίας καὶ τῆς Ἀνατολῆς καὶ οἱ ῥωμαῖοι, λαοὶ δηλ. παρ' οἷς ἡ παιδεία ἤχμαζε, διαφοροὶ δὲ φιλοσοφικαὶ σχολαὶ διέπρεπον, ἰδίως ἐν Ἀθήναις, ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, ἐν Ρώμῃ καὶ ἀλλαχοῦ. Ἦτο δυνατόν τὸ περιεχόμενον τῆς χριστιανικῆς πίστεως νὰ μὴ ἐρευνηθῇ καὶ νὰ μὴ ἀναπτυχθῇ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ; Οἱ σοφώτεροι ἐκ τῶν χριστιανῶν ἐσπούδαζον νὰ παραβάλλωσι τὸν χριστιανισμόν πρὸς τὰς φιλοσοφικὰς δοξασίας τῶν ἀρχαίων, καὶ ἐκλέγοντες ἐκ τούτων πᾶν ὅ,τι συνῆδεν αὐτῷ, νὰ συνδυάζωσιν αὐτὸ μετὰ τῆς χριστιανικῆς πίστεως, καὶ οὕτω νὰ ἀναπτύσσωσι ταύτην καὶ ἀνυψώσιν εἰς χριστιανικόν τι φιλοσοφικὸν σύστημα: Ἐκ πάν-

των δὲ τῶν ἀρχαίων φιλοσοφικῶν συστημάτων ἐπρωτίμων οἱ ἀρχαῖοι οὗτοι χριστιανοὶ σοφοὶ τὸ τοῦ Πλάτωνος ὡς τὸ συμφωνότερον πρὸς τὸν χριστιανισμόν, διότι καὶ τὴν ἐνότητα καὶ προσωπικότητα τοῦ Θεοῦ ἀπεδέχετο καὶ τὴν πνευματικότητα τῆς ψυχῆς, καὶ τὴν ἀθανασία αὐτῆς, ὡς σκοπὸν δὲ τοῦ ἀνθρώπου τὴν μετὰ τοῦ Θεοῦ ἔνωσιν ἐκήρυττεν. Οὕτως εὐρίσκομεν τὴν χριστιανικὴν πίστιν ἀνεπτυγμένην καὶ ἐπιστημονικῶς μεμορφωμένην παρὰ τοῖς ἀρχαίοις ἐκκλησιαστικοῖς συγγραφεῦσι, τοὺς ὁποίους τιμητικῶς πατέρας ἐκάλεσαν, καὶ μάλιστα παρὰ τοῖς ἀλεξανδρινοῖς θεολόγοις Κλήμεντι καὶ Ὠριγέnei.

Δὲν ἦτο ὅμως πάντοτε ἀκίνδυνος ἡ ἐπιστημονικὴ αὕτη ἐργασία, διότι πολλοὶ τῶν πεπαιδευμένων τούτων χριστιανῶν ἀνευσυνειδήσεως τούτου ἀνεμίγνυνον πολλάκις μετὰ τοῦ χριστιανισμοῦ δοξασίας ὅπως ξένας καὶ ἀπαδούσας αὐτῷ. Ὅσοι ἐν τῇ ἀναμίξει ταύτῃ διέστρεφον ἐντελῶς τὴν ἀληθῆ οὐσίαν τοῦ χριστιανισμοῦ, ἀπεκηρύττοντο ὡς αἰρετικοὶ καὶ ἀπεκλείοντο ἀπὸ τῆς ἐκκλησίας. Τοιοῦτοι ὑπῆρξαν οἱ γνωστικοὶ κληθέντες, οἵτινες ἀναμιγνύοντες τὸν χριστιανισμόν μετὰ ἐθνικῶν ιδεῶν, καὶ ἐν τοῖς συστήμασιν αὐτῶν μόνον τὰ ὀνόματα τῆς χριστιανικῆς θρησκείας ἐνίοτε τηροῦντες, πᾶν ἄλλο ἢ χριστιανισμόν ἐδίδασκον. Τὸν Χριστὸν π. χ. παρεδέχοντο ὡς ἓνα τῶν οὐρανίων θεῶν, (διότι ὅπως οἱ ἐθνικοὶ παρεδέχοντο καὶ αὐτοὶ πολλοὺς θεοὺς), ὅστις κατῆλθεν εἰς τὸν κόσμον τούτον ἵνα δῇθεν ἀπελευθερώσῃ τὰ ἀνθρώπινα πνεύματα ἀπὸ τῆς ὕλης, εἰς ἣν ἀποπλανηθέντα ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, τῆς φυσικῆς των πατρίδος, κατέπεσον, καὶ ὁδηγήσῃ πάλιν εἰς τὸν ἀνώτερον οὐράνιον κόσμον. Ὁ κόσμος καὶ ἡ ὕλη ἐν γένει δὲν εἶναι δῆθεν ἔργον τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ τοῦ πονηροῦ πνεύματος, τοῦ δημιουργοῦ. Τινὲς ἐξ αὐτῶν ἐνόμιζον, ὅτι ὁ Μωϋσῆς καὶ οἱ προφῆται τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης δὲν ἐνεπνεύσθησαν ὑπὸ τοῦ πνεύματος τοῦ Θεοῦ, ἀλλ' ὑπὸ τοῦ πονηροῦ πνεύματος τοῦ δη-

μιουργοῦ! Καὶ διὰ τοῦτο οἱ τοιοῦτοι περιεφρόνουν τὸν δεκάλογον καὶ ἐν γένει τὸν ἠθικὸν νόμον, ζῶντες ἀκολάστως. Καὶ ὅμως οἱ γνωστικοὶ ἐφρόνουν, ὅτι αὐτοὶ μόνοι εἶχον τὴν ἀληθῆ γνῶσιν περὶ τοῦ χριστιανισμοῦ, ὅθεν καὶ τὸ ὄνομα αὐτῶν. Οἱ ἐπισημότεροι γνωστικοὶ ἦσαν ὁ Κήρινθος, ὁ Βασιλείδης, ὁ Καρποκράτης, ὁ Μαρκίων καὶ οἱ Μανιχαῖοι. Ἄλλοι ἀρχαιότεροι συνέχεον τὸν χριστιανισμόν μετὰ τῆς μωσαϊκῆς θρησκείας, καὶ οὐδεμίαν ἀπέδιδον ὑπεροχὴν εἰς τὸν πρῶτον, τὸν Χριστὸν θεωροῦντες ὡς ἓνα τῶν προφητῶν. Οὗτοι ἦσαν οἱ ἰουδαίζοντες αἵρετικοί. Τοιοῦτοι ἦσαν οἱ Ἐβιωνῖται, οἱ Ναζωραῖοι καὶ οἱ Ἐλκεσταῖοι. Ἐπειδὴ δὲ πάντες οὗτοι οἱ αἵρετικοὶ ἔβλεπον, ὅτι ἡ Καινὴ Διαθήκη ἐπολέμει τὰς δοξασίας των, ἀπορρίπτοντες τὰ βιβλία ταύτης, εἶχον νόθα καὶ ψευδεπίγραφα βιβλία τῶν ἀποστόλων. Ὅμοίως δὲ ἐπειδὴ ἡ ζῶσα καὶ φανερά παράδοσις τῆς ἐκκλησίας ἦτο κατ' αὐτῶν, ταύτην ἀποβάλλοντες, παρεδέχοντο μυστικὴν τινα παράδοσιν τῶν ἀποστόλων, εἰς αὐτοὺς δῆθεν μόνους διαδοχικῶς περιελθοῦσαν. Τὴν λατρείαν τέλος τῆς ἐκκλησίας περιφροῦντες, μάλιστα οἱ γνωστικοί, ὡς δῆθεν παχυλὴν καὶ δι' ὕλικους ἀνθρώπους προωρισμένην, ἐτέλουν ἰδίᾳς λατρείας συναθροίσεις, ἐν αἷς ἔνιοι αὐτῶν παρεξέτρεποντο εἰς μεγάλα ἠθικὰ ἀτοπήματα κατὰ τὸν τρόπον τῶν ἐθνικῶν λατρειῶν. Ἄλλοι τέλος αἵρετικοὶ δὲν εὑρισκον τὰ ἥθη τῶν χριστιανῶν ἀρκούντως αὐστηρά, καὶ διὰ τοῦτο θεωροῦντες τὴν ἐκκλησίαν ὡς μεμιασμένην, ἀπεσχίζοντο ἀπ' αὐτῆς καὶ ἐφρόνουν, ὅτι αὐτοὶ ἀπετέλουν τὴν καθαρὰν ἐκκλησίαν. Τοιοῦτοι ἦσαν οἱ Μοντανισταὶ τοῦ Β' αἰῶνος, καὶ οἱ Νοουατιανοὶ τοῦ Γ'. Οἱ πρῶτοι ἐκαυχῶντο, ὅτι ἐνεπνέοντο ὑπὸ τοῦ πνεύματος τοῦ Θεοῦ, καὶ ἠδύναντο νὰ προφητεύωσι καὶ νὰ ποιῶσι θαύματα. Κατεφρόνουν δὲ τοῦ γάμου, συνιστῶντες τὴν ἀγαμίαν καὶ αὐστηροτάτας νηστείας ὡς τὴν μόνην σωτηρίαν τοῦ ἀνθρώπου, καὶ δὲν ἐδέχοντο εἰς τοὺς κόλπους τῆς ἐκκλησίας των

τοὺς ἐν τοῖς διωγμοῖς ἀρνούμενους τὸν Χριστὸν, ζητοῦντας δὲ μετὰ ταῦτα ἐν μετανόῃ συγχώρησιν. Καὶ οἱ Νοουατιανοί, οἵτινες ἀνεφάνησαν ἐν Ῥώμῃ ἐξεγεθέντες κατὰ τοῦ ἐπισκόπου τῆς πόλεως ταύτης, διότι ἐδέχετο τοὺς ἐν τοῖς διωγμοῖς ἀρνούμενους τὴν πίστιν, ἐθεώρουν τὴν αἵρεσίν των ὡς τὴν μόνην καθαρὰν ἐκκλησίαν, καὶ διὰ τοῦτο ἀνεβάπτιζον τοὺς ἐκ ταύτης εἰς αὐτοὺς προσερχομένους. Δὲν συνεχώρουν δὲ καὶ αὐτοὶ τὰ βαρέα ἁμαρτήματα καὶ ἐν γένει συνίστων τὴν ὑπερβολικὴν αὐστηρότητα τῶν ἡθῶν.

Κατὰ τῶν αἵρετικῶν τούτων ἡ ἐκκλησία πρῶτον μὲν συνέλεξε τὰ ὡς ἀληθῆ καὶ γνήσια παρὰ πάντων ἀναγνωριζόμενα συγγράμματα τῶν ἀποστόλων, καὶ οὕτως ἀπετελέσθη τὸ βιβλίον τῆς Καινῆς Διαθήκης, ἐν ᾧ εὗρηται ἡ πιστὴ διδασκαλία τοῦ Χριστοῦ καὶ τῶν ἀποστόλων, ἐτέρωθεν δὲ ἀντέταξε κατὰ τῆς αὐθαιρέτου διδασκαλίας τῶν αἵρετικῶν τὴν ἀληθῆ ἀποστολικὴν παράδοσιν τὴν ἐν ταῖς ἐκκλησίαις σωζομένην, ἥτις περιελήφθη ἐν τῷ ἀρχαιοτάτῳ συμβόλῳ ἢ τῷ κανόνι τῆς πίστεως. Κατὰ τὸν κανόνα ἡ τὸ σύμβολον τοῦτο τῆς πίστεως, τὸ ὁποῖον φέρεται παρὰ τοῖς ἀρχαίοις πατράσιν ἐν διαφόροις τύποις (*), ὀρίζονται ὡς κυριώτερα ἄρθρα τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας, ὡς αἱ βάσεις, ἐφ' ὧν ἔπρεπε πᾶσα θεωρητικὴ καὶ συστηματικὴ τοῦ χριστιανισμοῦ

(*) Ὁ ἐν Ἱεροσολύμοις ἐν χρήσει τύπος τοῦ ἀρχαιοτάτου τούτου συμβολαίου εὗρηται παρὰ τῇ Ἱεροσολύμων Κυρίλλῳ ἐν ταῖς κατηχήσεσιν αὐτοῦ ἔχων οὕτω· « Πιστεύομεν εἰς ἕνα Θεὸν πατέρα παντοκράτορα, ποιητὴν οὐρανοῦ καὶ γῆς, ὁρατῶν τε πάντων καὶ ἀοράτων· καὶ εἰς ἕνα Κύριον Ἰησοῦν Χριστὸν τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ τὸν μονογενῆ, τὸν ἐκ τοῦ πατρὸς γεννηθέντα Θεὸν ἀληθινὸν πρὸ πάντων τῶν αἰώνων, δι' οὗ τὰ πάντα ἐγένετο, ἐν σαρκὶ παραγενόμενον καὶ ἐνανθρωπήσαντα, σταυρωθέντα τε καὶ ταφέντα, ἀναστάντα τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ καὶ ἀνελθόντα εἰς οὐρανοὺς, καὶ καθίσαντα ἐκ δεξιῶν τοῦ πατρὸς καὶ ἐρχόμενον ἐν δόξῃ κρῖναι ζῶντας καὶ νεκρούς, οὗ τῆς βασιλείας οὐκ ἔσται τέλος· καὶ εἰς ἕν ἅγιον πνεῦμα, τὸν παράκλητον, τὸ λαλήσαν ἐν τοῖς προφήταις· καὶ εἰς ἕν βάπτισμα μετανόιας εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν· καὶ εἰς μίαν ἁγίαν καθολικὴν ἐκκλησίαν· καὶ εἰς σαρκὸς ἀνάστασιν.

ἐπεξεργασία νὰ στηρίζεται, τὰ ἐξῆς· Α') Ὁ Θεὸς εἶναι εἷς, πατὴρ πάντων, ποιητὴς οὐρανοῦ καὶ γῆς, ὁρατῶν τε καὶ ἀοράτων. Β') Ὁ Χριστὸς εἶναι ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ ὁ μονογενὴς, ὅστις ἐνὴνθρώπῃσιν διὰ τὴν ἡμετέραν σωτηρίαν. Γ') Διὰ τῶν προφητῶν ἐλάλησε τὸ πνεῦμα τοῦ Θεοῦ. Δ') Διὰ τοῦ βαπτίσματος παρέχεται ἡ ἄφεσις τῶν ἁμαρτιῶν. Ε') Ἡ ἀληθὴς ἐκκλησία εἶναι μία ἢ καθ' ὅλον τὸν κόσμον διεσπαρμένη (καθολικὴ), οὐχὶ δὲ αἱ ἐκκλησίαι τῶν αἵρετικῶν, αἱ ἐν ὠρισμένοις τόποις περιωρισμένα. ΣΤ') Ὑπάρχει μέλλουσα ζωὴ καὶ μέλλουσα κρίσις.

§ 7.

Τίνες ὑπῆρξαν οἱ ἐπιστημότεροι πατέρες καὶ ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς τῶν τριῶν πρώτων αἰώνων;

Ἀνωτέρω εἵπομεν, ὅτι τοὺς σοφοὺς χριστιανοὺς καὶ διδασκάλους τῆς ἐκκλησίας, οἵτινες διὰ τῶν συγγραμμάτων αὐτῶν ἐφημίζοντο, ἐκάλουν οἱ ἀρχαῖοι πατέρας. Τοιοῦτοι πεπαιδευμένοι συγγραφεῖς ἀνεφάνησαν ἤδη πρῶτως παρὰ τοῖς χριστιανοῖς. Τοὺς ἀρχαιοτάτους ἐξ αὐτῶν, τοὺς μαθητὰς ὑπάρξαντας τῶν ἀποστόλων, καλοῦσιν ἀποστολικοὺς πατέρας, ἐξ αὐτῶν δ' ἔχομεν ἐπιστολάς τινας πρὸς διαφόρους ἐκκλησίας ἢ πρόσωπα, καθὼς εἶναι καὶ αἱ ἐπιστολαὶ τῶν ἀποστόλων, διακρίνονται δὲ αἱ τοῦ ἐπισκόπου Ῥώμης Κλήμεντος, τοῦ Ἀντισχεῖας Ἰγνατίου, τοῦ Σμύρνης Πολυκάρπου, τοῦ Βαρνάβα καὶ ἡ πρὸς Διόγνητον ἀνώνυμος. Κατὰ τὸν Β' αἰῶνα ἤχησαν οἱ λεγόμενοι ἀπολογηταὶ, οἵτινες ὠνομάσθησαν οὕτω, διότι ἀπελογήθησαν ἐν καιρῷ τῶν διωγμῶν ὑπὲρ τῶν χριστιανῶν. Τούτων διασημότεροι εἶναι ὁ Ἰουστίνος, ὅστις πρὶν γίνῃ χριστιανὸς ἦτο φιλόσοφος, ἀναζητῶν δὲ τὴν ἀλήθειαν,

καὶ μελετήσας τὰ τῶν προφητῶν καὶ ἀποστόλων συγγράμματα καὶ εὐρὼν ἐν αὐτοῖς ἀνωτέραν τινὰ θρησκευτικὴν σοφίαν, ἡσπάσθη τὸν χριστιανισμόν, χωρὶς ὅμως νὰ ἀποβάλλῃ διὰ τοῦτο καὶ τὸν φιλοσοφικόν του τρίβωνα, διότι τὸν χριστιανισμόν ἐθεώρησεν ὡς τὴν ὑψίστην φιλοσοφίαν, ὁ Ἀθηναγόρας καὶ ὁ Ἀντιοχείας Θεόφιλος. Οἱ ἀπολογηταὶ πρῶτον ἀπέκρουον τὰς κατὰ τῶν χριστιανῶν κατηγορίας τῶν ἐθνικῶν τὰς ἐκ διαφόρων προλήψεων προσερχομένας, ἰδίως ὅτι δῆθεν ἦσαν ἄθεοι, μισάνθρωποι καὶ ἐχθροὶ τοῦ βωμαϊκοῦ κράτους, καὶ ὅτι ἐν ταῖς συναθροίσεσιν αὐτῶν ἐτέλουν ἀθεμιτοῦργίας (§ 4), ἀποδεικνύοντες, ὅτι οἱ χριστιανοὶ ἦσαν οἱ λατρεύοντες τὸν ἀληθῆ Θεόν, ὅτι ὁ νόμος αὐτῶν ἐπέβαλλεν αὐτοῖς ὡς πρῶτιστον καθῆκον τὴν ἀγάπην, ὅτι ἦσαν εὐπειθεῖς εἰς τὰς πολιτικὰς ἀρχὰς καὶ ἠῤῥχοντο πάντοτε ὑπὲρ τῶν αὐτοκρατόρων, καὶ ὅτι ἐν ταῖς θρησκευτικαῖς αὐτῶν συναθροίσεσιν οὐδὲν ἄλλο ἐπραττον, ἢ προσηύχοντο, ἀνεγίνωσκον τὰ συγγράμματα τῶν προφητῶν καὶ ἀποστόλων, καὶ ἐδιδάσκοντο ἔπειτα ὑπὸ τοῦ προϊσταμένου τῆς ἐκκλησίας νὰ μιμῶνται τὰ καλὰ ταῦτα παραδείγματα. Ἐπειτα παραβάλλοντες τὴν χριστιανικὴν θρησκείαν πρὸς τὰς ἐθνικὰς, κατεδείκνυνον τὴν ὑπεροχὴν τῆς πρώτης. Τὸ ψεῦδος τῶν ἐθνικῶν θρησκειῶν ἤλεγχον εὐκόλως ἐκ τῶν ἀσχημιῶν, ὧν ἦτο πλήρης ἡ τὸν βίον τῶν θεῶν διηγουμένη μυθολογία. Τὰς ἀσχημίας ταύτας εἶχον ἐνίδει καὶ ἐλέγξει καὶ οἱ ἐθνικοὶ φιλόσοφοι, ὁ Πλάτων μάλιστα ἤθελε διὰ τοῦτο, ἡ μελέτη τῶν ποιητῶν, οἵτινες ἀνέφερον περὶ τῶν θεῶν, νὰ ἀποχλεισθῇ ἀπὸ τῆς ἀνατροφῆς τῶν νέων, ὁποῖαν ἀπῆτει διὰ τὴν ἰδανικὴν του πολιτείαν. Τὴν ἀλήθειαν τοῦ εὐαγγελίου ἀπεδείκνυνον τοῦναντίον διὰ τῆς οὐσιώδους συμφωνίας μεταξὺ τῶν δογμάτων αὐτοῦ καὶ τῶν δοξασιῶν τῶν καλλιτέρων ἀρχαίων φιλοσόφων, ἰδίως τοῦ Πλάτωνος, μάλιστα ἐπὶ τῶν θεμελιωδεδεσμάτων ζητημάτων περὶ τῆς ἐνότητος καὶ

προσωπικότητος τοῦ Θεοῦ, τῆς πνευματικότητος τῆς ψυχῆς καὶ τῆς ἀθανασίας ταύτης. Τὴν θειότητα τοῦ χριστιανισμοῦ ἐσήριζον τέλος εἰς τὰς προφητείας τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, εἰς τὰ θαύματα τοῦ Κυρίου καὶ τῶν ἀποστόλων, εἰς τὴν ταχεῖαν ἐξάπλωσιν τοῦ χριστιανισμοῦ μεθ' ὅλας τὰς μεγάλας δυσχερείας, ἃς ἀπῆντησεν αὐτῇ, εἰς τὸ θάρρος, τὸ ὁποῖον ἐδείκνυον οἱ χριστιανοὶ κατὰ τοὺς διωγμούς, καὶ εἰς τὴν ἡθικὴν καθαρότητα, ἐφ' ἣ διέπρεπεν ὁ βίος τῶν χριστιανῶν. Ἐκ τῶν ἄλλων ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων τῆς ἐποχῆς ταύτης ἀναφέρομεν τὸν Εἰρηναῖον, ὅστις ἀπὸ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας καταγόμενος εἶχεν ἔλθει κατὰ τὸν Β' αἰῶνα εἰς τὴν Γαλλίαν καὶ γίνετο ἐπίσκοπος Λουγδούνων, ἐπολέμησε δὲ διὰ σοφοῦ τινος ἔργου αὐτοῦ τοὺς αἵρετικούς τῶν χρόνων ἐκείνων, καὶ τοὺς Ἀλεξανδρινοὺς Κλήμεντα, Ὡριγένην καὶ Διονύσιον Ἀλεξανδρείας. Ὁ Κλήμης ἐτίμα τοσοῦτον τὴν ἀρχαίαν φιλοσοφίαν, ὥστε ἐφρόνει, ὅτι καθὼς ὁ Θεὸς ἐνέπνευσεν τοὺς προφῆτας, οὕτως ἐφώτισεν διὰ τινῶν ἀκτίνων τοῦ λόγου αὐτοῦ καὶ τοὺς ἐθνικούς σοφοὺς, καὶ ὅτι οὗτοι προπαρεσκεύασαν τὸν ἐθνικὸν κόσμον εἰς τὸν χριστιανισμόν, καθὼς οἱ προφῆται τοὺς Ἰουδαίους. Ἡ πίστις κατ' αὐτὸν ἢ ἀπλῆ μόνον διὰ τῆς φιλοσοφίας, τῆς ἐπιστημονικῆς δηλαδὴ ἐξετάσεως καὶ ἀναπτύξεως, δύναται νὰ ὑψωθῇ εἰς γνῶσιν, δηλαδὴ εἰς ἐπιστημονικὴν κατανόησιν τοῦ χριστιανισμοῦ. Ὁ δὲ Ὡριγένης ὑπερέβαλε πάντας τοὺς συγχρόνους του κατὰ τὴν πολυμαθειαν, καὶ ἐθαυμάζετο διὰ τοῦτο καὶ παρ' αὐτῶν ἀκόμη τῶν ἐθνικῶν. Ἐνεκα τῆς ἀκαμάτου φιλοπονίας του ὠνομάσθη χαλκέντερος καὶ ἀδαμάντινος, συνέγραψε δὲ τοσαῦτα ἔργα, ὥστε οἱ ἀρχαῖοι ἔλεγον, ὅτι ὁλόκληρος ὁ βίος δὲν ἐξήρκει πρὸς ἀνάγνωσίν των. Πρὸ πάντων ἡσχολήθη εἰς τὴν ἐξήγησιν τῆς ἁγίας Γραφῆς καὶ τὴν διόρθωσιν τοῦ κειμένου τῆς ἐλληνικῆς μεταφράσεως τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, κατὰ τοὺς ὁ. Πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς διορθώσεως ταύτης ἐφιλοπό-

νησεν ὁ Ὠριγένης πολύστηλόν τινα κριτικὴν ἔκδοσιν τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, ἐν ᾗ παρέθηκεν ἐκ παραλλήλου τὸ ἑβραϊκὸν κείμενον, ἑβραϊκοῖς καὶ ἑλληνικοῖς γράμμασι γεγραμμένον, τὴν μετάφρασιν τῶν ὁ, καὶ πάσας τὰς ἄλλας τότε σωζομένας ἑλληνικὰς μεταφράσεις τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης. Πρὸ ἐκάστου βιβλίου προέταξε σοφὰ προλεγόμενα. Ἐπλούτισε δὲ τὸ κείμενον διὰ σημειώσεων διαφόρων. Ὁ Ὠριγένης κατεπολέμησε καὶ τὸν Κέλσον, ἓνα τῶν σπουδαιότερων πολεμίων τοῦ χριστιανισμοῦ ἐκ τῶν ἐθνικῶν σοφῶν, διὰ δὲ τοῦ « Περὶ ἀρχῶν ἔργου τοῦ ἐπειράθη πρῶτος αὐτὸς νὰ ἐκθέσῃ συστηματικῶς τὰς ἀληθείας τοῦ χριστιανισμοῦ. Τὰ συγγράμματα τοῦ Ὠριγένους ἐθαυμάζοντο καὶ ἀνεγινώσκοντο παρὰ τῶν ἀρχαίων ἐπιμελῶς, ἂν καὶ ἑτεροδοξίαι τινὲς αὐτῶν ἐπολεμήθησαν καὶ κατεκρίθησαν μετὰ ταῦτα ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ. Ὁ δὲ Διονύσιος ὁ Ἀλεξανδρείας ἐφημίσθη διὰ τὴν σύνεσιν μεθ' ἧς διώκησε τὴν ἐκκλησίαν του, καὶ διὰ τὸν εἰρηνικὸν χαρακτῆρα, ὃν ἀνέπτυξεν ἐν ταῖς θεολογικαῖς συζητήσεσι τῆς ἐποχῆς του. Ἐκτὸς τῶν ἐλλήνων τούτων ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων ἔχομεν καὶ τινὰς λατίνους, οἷον τὸν Τερτουλλιανόν, τὸν Κυπριανόν, τὸν Ἀρνόβιον καὶ τὸν Λακτάντιον. Ὁ Τερτουλλιανὸς πρῶτος εἰσήγαγε τὴν λατινικὴν γλῶσσαν εἰς τὴν χριστιανικὴν θεολογίαν, ἦτο δὲ βαθύνομος θεολόγος, ἂν καὶ ἀπέκρουε τὸν συνδυασμὸν τῆς ἐθνικῆς σοφίας μετὰ τοῦ χριστιανισμοῦ. Ὁ Κυπριανὸς παρέσχεν ἐν τῷ βίῳ του τελειότατον πρότυπον εὐαγγελικοῦ ποιμένου ὡς ἐπίσκοπος Καρχηδόνας. Ὁ δὲ Λακτάντιος, ὅστις ἀπελογήθη ὑπὲρ τοῦ χριστιανισμοῦ, ἔγραψε τοσοῦτον εὐγλώττως, ὥστε ἐπεκλήθη χριστιανὸς Κιχέρων.

§ 8.

Ὅποια ἦτο ἡ διοίκησις τῆς ἐκκλησίας κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην;
Ἐν ὅσῳ ἔζων οἱ ἀπόστολοι, ὡς οἱ μαθηταὶ τοῦ Κυρίου

καὶ οἱ τῶν πρώτων ἐκκλησιῶν ἰδρυταί, ἐξήσκουν τὴν ἀνωτά-
την ἐξουσίαν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, εἶχον δὲ βοηθοὺς ἐν τῷ κηρύγ-
ματι τοὺς εὐαγγελιστάς καὶ τοὺς διδασκάλους ἢ
προφήτας λεγομένους. Διὰ τὴν συλλογὴν καὶ διανομὴν
τῶν ἐλεημοσυνῶν ὠρίσθησαν τὸ πρῶτον οἱ διακόνοι, καὶ
ἀφοῦ δὲ ἤρχισε νὰ θεωρῇται ὡς κύριον αὐτῶν ἔργον ἡ μετο-
χὴ αὐτῶν ἐν ταῖς τελεταῖς τῆς λατρείας, μεταξὺ τῶν καθη-
κόντων αὐτῶν εἶχον πάντοτε καὶ τὴν διανομὴν τῶν ἐλεημο-
συνῶν εἰς τοὺς πτωχοὺς. Ὑπῆρχον δὲ κατὰ τὴν ἀρχαιοτά-
την ταύτην ἐποχὴν καὶ διακόνισσαι, γυναῖκες εὐσεβεῖς,
παρθένοι ἢ χῆραι, ἀφωσιωμέναι εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῆς ἐκ-
κλησίας, χρησιμεύουσαι δὲ δι' ἔργα, πρὸς ἃ γυναῖκες ἦσαν
καταλληλότεραι. Αἱ διακόνισσαι αὗται ἔφερον τὰς ἐλεημο-
σύνας εἰς τοὺς γυναικωνίτας, ἐκατήχουν γυναῖκας προσερ-
χομένας εἰς τὸν χριστιανισμόν καὶ παρίσταντο κατὰ τὴν βά-
πτισιν αὐτῶν. Τὴν λοιπὴν διοίκησιν τῶν ἐκκλησιαστικῶν
πραγμάτων εἶχον οἱ πρεσβύτεροι καὶ οἱ τούτων ἀνώτε-
ροι ἐπίσκοποι, οἵτινες μετὰ τὸν θάνατον τῶν Ἀποστό-
λων ἔλαβον τὴν θέσιν τούτων. Ἀλλὰ καὶ οἱ λαῖκοι δὲν ἦ-
σαν ὅλως ἀμέτοχοι τῆς διευθύνσεως τῆς ἐκκλησίας· ἐπὶ τῶν
ἀποστολικῶν χρόνων οὐδὲν ἄνευ τούτων ἀπεφασίζετο· βρα-
δύτερον δὲ διετήρησαν τὸ δικαίωμα νὰ ἐκλέγωσι τοὺς κλη-
ρικοὺς καὶ αὐτοὺς τοὺς ἐπισκόπους μετὰ τοῦ κλήρου. Ἐπί-
σης καὶ τὸ διδάσκειν ἐπ' ἐκκλησίας τὸ πρῶτον ἦτο δικαίωμα
καὶ τῶν λαϊκῶν, ἔπειτα δὲ, ἵνα μὴ συμβαίνωσιν ἄτοπα, ἐξηρ-
τήθη τοῦτο ἐκ τῆς ἀδείας τοῦ κατὰ τόπον ἐπισκόπου. Ὁ ἐ-
πίσκοπος ἐν γένει ἐθεωρεῖτο ὡς ἡ ἀνωτάτη ἀρχὴ ἐν τῇ ἐκ-
κλησίᾳ του.

Ὅσάκις ἠγεύοντο ἐν ταῖς ἐκκλησίαις ζητήματα, τὰ ὅποια
ἔπρεπε νὰ λυθῶσι διὰ κοινῆς συμπράξεως, συνήρχοντο ἀπὸ
τοῦ τέλους τοῦ Β' αἰῶνος οἱ ἐπίσκοποι τῶν διαφόρων ἐπαρ-
χιῶν τοῦ Ῥωμαϊκοῦ κράτους εἰς συνόδους (ἐπαρχιακαὶ

σύνοδοι) ἐν τῇ προτευούσῃ τῆς ἐπαρχίας, τῇ μητροπόλει, ἧς ὁ ἐπίσκοπος, ὁ μητροπολίτης λεγόμενος, ἦτο ὁ φυσικὸς αὐτῶν πρόεδρος. Οἱ ἐπισημότεροι μητροπολῖται ἦσαν ὁ Ῥώμης, ὡς ὁ ἐπίσκοπος τῆς πρωτευούσης τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους, ὁ Ἀντιοχείας καὶ ὁ Ἀλεξανδρείας. Καὶ ἐκ τούτων δὲ ἦτο πρῶτος κατὰ τὴν τιμὴν ὁ Ῥώμης, ὁ τῆς βασιλευούσης τότε πόλεως ἐπίσκοπος. Ἦσαν δὲ αἱ κατὰ ἐπαρχίας ἐκκλησίαι, οἷον αἱ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, Παλαιστίνης, Θράκης, Μακεδονίας, Ἀχαιας (οὕτως ὠνομάζετο τότε ἡ Ἑλλάς), Αἰγύπτου, ἀνεξάρτητοι ἀπ' ἀλλήλων καὶ αὐτοκέφαλοι. Ἐζήτησε μὲν ὁ Ῥώμης ἐπίσκοπος μὴ ἀρκούμενος εἰς τὸ πρωτεῖον τῆς τιμῆς, τὸ ὁποῖον εἶχεν ὡς ἐκ τῆς πολιτικῆς ἐπισημότητος τῆς Ῥώμης, τῆς πρωτευούσης τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους, ἤδη ἀπὸ τοῦ Β' αἰῶνος νὰ ἀναλάβῃ καὶ ἀνωτάτην τινὰ ἐπὶ πάσης τῆς ἐκκλησίας ἐξουσίαν, ἀλλ' αἱ λοιπαὶ ἐκκλησίαι δὲν ἀνεγνώριζον ταύτην. Οὕτως ὁ ἐπίσκοπος Ῥώμης Βίκτωρ περὶ τὰ τέλη τοῦ Β' αἰῶνος ἠθέλησε νὰ ἐπιβάλλῃ τὴν πρᾶξιν τῆς ῥωμαϊκῆς ἐκκλησίας ὡς πρὸς τὴν τέλεσιν τοῦ πάσχα εἰς τὰς ἐκκλησίας τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, ἀλλ' ἀπεκρούσθη ὑπὸ τούτων, ὁ δὲ Λουγδούνων ἐν Γαλλίᾳ ἐπίσκοπος Εἰρηναῖος ἤλεγξεν αὐτὸν διὰ τὴν ἀπαίτησίν του ταύτην. Καὶ ὅτε δὲ περὶ τὰ μέσα τοῦ Γ' αἰῶνος ὁ ἐπίσκοπος Ῥώμης Στέφανος ἀπήτησεν, αἱ ἐκκλησίαι τῆς Ἀφρικῆς καὶ τῆς Καππαδοκίας νὰ μὴ βαπτίζωσι τοὺς ἐκ τῶν αἱρέσεων εἰς τὴν ἐκκλησίαν προσερχομένους, διότι καὶ τὸ αὐτῶν βάπτισμα ἔπρεπε νὰ θεωρῇται ἔγκυρον, οὐ μόνον δὲν ὑπήκουσαν αἱ ἐκκλησίαι αὗται, ἀλλ' ὁ μὲν Καρχηδό- νος ἐπίσκοπος Κυπριανὸς συνεκρότησεν ἐν Ἀφρικῇ συνό- δους, αἵτινες κατέκριναν τὴν ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τοῦτο γνώ- μην τοῦ Στεφάνου, ὁ δὲ Καππαδοκίας Φιρμιλιανὸς διὰ σφοδρῶς γεγραμμένης ἐπιστολῆς πρὸς τὸν Κυπριανὸν ἐπε- δοκίμασε τὴν ἀπόφασιν ταύτην, σηλιτεύσας τὴν ἀλαζονείαν

τῶν ἐπισκόπων Ῥώμης, οἵτινες ἐκαυχῶντο, ὅτι εἶναι οἱ διάδοχοι τοῦ Πέτρου, τοῦ κορυφαίου τῶν ἀποστόλων. Τὴν ἰδέαν ἐν ὁς ἐπισκόπου τῶν ἐπισκόπων, ἀνωτάτου αὐτῶν ἐξουσιαστοῦ, ἐθεώρει ὁ Κυπριανὸς ὡς τυραννικὴν καὶ ἀναιρετικὴν τοῦ ἐπισκοπικοῦ ἀξιώματος. Τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἐνότητα ἀποτελοῦσι κατ' αὐτὸν πάντες οἱ ἐπίσκοποι. Ὁ Ῥώμης ἔπρεπε νὰ παριστᾷ μόνον καὶ εἰκονίζῃ τὴν ἐνότητα ταύτην, καθὼς καὶ ὁ Πέτρος ἦτο τὸ σύμβολον τῆς ἐνότητος τοῦ ἀποστολικοῦ σώματος χωρὶς νὰ ἔχῃ ἐξουσίαν τινὰ ὑπερτέραν τῶν λοιπῶν ἀποστόλων. Ἐν τοῖς ἐπομένοις χρόνοις, θέλομεν ἶδει (§§ 16, 21, 26), ὅτι αἱ δεσποτικαὶ ἀξιώσεις τῶν ἐπισκόπων τῆς Ῥώμης, οἵτινες, φαίνεται, ἐκληρονόμησαν τὸν δεσποτισμὸν τοῦτον ἀπὸ τῶν ἀρχαίων αὐτοκρατόρων τῆς Ῥώμης, ἐπιταθεῖσαι κατὰ μικρὸν ἔτι μᾶλλον, ἐγένοντο πρόξενοι μεγάλων σκανδάλων ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, καὶ ὅτι ἐπὶ τέλους προὔκάλεσαν κατὰ τὸν Θ' αἰῶνα τὸ μεταξὺ ἀνατολικῆς καὶ δυτικῆς ἐκκλησίας σχίσμα.

§ 9.

Ὅποία ἦτο ἡ λατρεία τῆς ἀρχαίας ἐκκλησίας;

Κατὰ τοὺς ἀποστολικοὺς χρόνους ἐξηκολούθουν οἱ ἐν Ἱεροσολύμοις ἐξ Ἰουδαίων χριστιανοὶ νὰ φοιτῶσιν εἰς τὸν ἐκεῖ ναὸν καὶ νὰ τελῶσι τὰ τῆς μωσαϊκῆς λατρείας, ἐτέλουν ὅμως καὶ ἰδιαιτέρας συναθροίσεις, ὅπου ἠκροῶντο τοῦ κηρύγματος τῶν ἀποστόλων, μετελάμβανον τῆς εὐχαριστίας καὶ προσηύχοντο. Ἡ μετὰ τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ ἑνωσις αὕτη τῶν χριστιανῶν τῶν Ἱεροσολύμων χαλαρωθεῖσα μετὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Τίτου καταστροφὴν τῆς πόλεως ταύτης (70 μ. Χ.), ἔπαυσεν ἐντελῶς μόλις μετὰ τὴν δευτέραν καταστρο-

φὴν αὐτῆς ἐπὶ Ἀδριανοῦ (132 μ. Χ.). Οἱ ἐξ ἐθνῶν χριστιανοὶ μόνον τὰς ἰδιαίτερας χριστιανικὰς συναθροίσεις ἐγίνωσκον. Ἐπειδὴ δὲ δὲν ὑπῆρχον παρ' αὐτοῖς ἀκόμῃ ἰδιακτίρια προωρισμένα εἰς λατρείαν, ἐτελεῖτο αὕτη ἐν ἰδιωτικοῖς οἴκοις. Μετὰ τῆς εὐχαριστίας ἦσαν ἠνωμένοι τράπεζαι, ἐν αἷς συνήσθιον πάντες, ἀγάπαι καλούμεναι. Αἱ συναθροίσεις διελύοντο μετὰ τοῦ ἀδελφικοῦ φιλήματος. Τὸ πρῶτὸ ἐγένετο ἡ προσευχή, τὸ δὲ ἐσπέρας ἡ εὐχαριστία μετὰ τῆς ἀγάπης. Διὰ τοῦ βαπτίσματος τοῦ διὰ τριττῆς καταδύσεως τελουμένου ἐγίνοντο δεκτοὶ οἱ προσερχόμενοι εἰς τὴν ἐκκλησίαν. Τὴν κυριακὴν ἀπαντῶμεν ἤδη ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῶν ἀποστόλων ὡς ἡμέραν ἑορτῆς εἰς ἀνάμνησιν τῆς ἀναστάσεως τοῦ Κυρίου. Ἄν τὸ πάσχα ἐτελεῖτο ἤδη ἔκτοτε, εἶναι ἀβέβαιον. Ἄλλαι ἑορταὶ τότε δὲν ὑπῆρχον.

Κατὰ τὸν δεύτερον καὶ τρίτον αἰῶνα ἡ λατρεία τῶν χριστιανῶν ἀναπτυσσομένη ἀποβάλλει κατὰ μικρὸν τὴν πρῶτην ἐκείνην ἀπλότητα. Ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ Β' αἰῶνος ἤρχισαν νὰ κτίζωνται ἰδιαίτεροι οἶκοι πρὸς λατρείαν, αἱ ἐκκλησίαι, αἵτινες κατὰ τὰ τέλη τοῦ Γ' αἰῶνος ἐπὶ Διοκλητιανοῦ ἦσαν ἤδη μεγαλοπρεπῆ κτίρια. Κατ' ἀρχὰς οἱ χριστιανοί, καθὼς καὶ οἱ Ἰουδαῖοι, ἔτρεφον δέος τι πρὸς τὴν χρῆσιν τῶν καλῶν τεχνῶν, ἰδίως τῆς ζωγραφικῆς καὶ γλυπτικῆς, ἐν τῇ λατρείᾳ, διότι εἶχον ποιήσει αὐτῶν χρῆσιν οἱ ἐθνικοὶ ἐν τῇ λατρείᾳ τῶν θεῶν αὐτῶν καὶ ἐφοβοῦντο μὴ οἱ ἐκ τῶν ἐθνικῶν χριστιανοὶ γινόμενοι βλέποντες καὶ ἐν τοῖς τῶν χριστιανῶν ναοῖς ἀγάλματα καὶ εἰκόνας ὑποπέσωσιν εἰς τὴν προτέραν εἰδωλολατρείαν· ἀλλὰ κατὰ μικρὸν ἤρχισε νὰ ἐκλείπῃ τὸ δέος ἐκεῖνο καὶ νὰ εἰσάγῃται παρὰ τοῖς χριστιανοῖς ἡ τέχνη. Τὰ πρῶτα δὲ προϊόντα τῆς ἀρχαιοτάτης ταύτης χριστιανικῆς τέχνης ἦσαν σύμβολα, δι' ὧν εἰκονίζοντο διάφορα ἀντικείμενα τῆς πίστεως, οἷον ὁ σταυρὸς, ὁ ποιμὴν, ὁ ἄμνός, ὁ κριὸς (τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ), ἡ ναῦς (τῆς ἐκ-

κλησίας), ἡ λύρα (τῆς προσευχῆς), ἡ ἄγκυρα (τῆς ἐλπίδος), ὁ ἰχθὺς (τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ· Ἰησοῦς Χριστὸς Θεοῦ Υἱὸς Σωτὴρ). Τὰ σύμβολα ταῦτα ἦσαν τὸ πρῶτον ἐν χρήσει ἐν τῷ ἰδιωτικῷ βίῳ τῶν χριστιανῶν, ἐπὶ σκευῶν, ἐνδυμάτων, τοίχων οἰκῶν, τάφων. Κατὰ μικρὸν δὲ εἰσήγοντο καὶ εἰς τοὺς τόπους τῆς δημοσίας λατρείας. Ἐκ τῆς ἐποχῆς ταύτης ἔχομεν καὶ τὰς πρῶτας εἰκόνας, παριστανούσας σκηνὰς ἐκ τῆς Παλαιᾶς καὶ Καινῆς Διαθήκης, ἡ πρόσωπα, ἰδίως τὸν Κύριον καὶ τὴν Μητέρα αὐτοῦ φέρουσιν ἐν κόλποις τὸ θεῖον βρέφος.

Ἀπὸ τοῦ Β' αἰῶνος ἀναφαίνονται ἐκτὸς τῆς κυριακῆς καὶ τοῦ πάσχα καὶ αἱ ἐορταὶ τῆς πεντηκοστῆς εἰς ἀνάμνησιν τῆς ἐπιφοιτήσεως τοῦ παναγίου πνεύματος καὶ τῆς ἰδρύσεως τῆς ἐκκλησίας, τῆς ἀναλήψεως, τῶν ἐπιφανίων, καὶ αἱ μνημαὶ τῶν μαρτύρων. Ἐκτοτε δὲ ἐτιμῶντο καὶ ἡ Τετάρτη καὶ ἡ Παρασκευή, ἡμέραι τῆς Ἑβδομάδος, εἰς ἀνάμνησιν τοῦ πάθους τοῦ Κυρίου. Πρὸ τοῦ πάσχα ἐγένετο νηστεία ὡς προπαρασκευὴ εἰς τὴν μεγάλην ἐορτὴν, ἣτο δὲ ἀκόμη ἀόριστος καὶ ὁ χρόνος αὐτῆς καὶ ὁ τρόπος, καθ' ὃν ἐγένετο· ἐκάστη ἐκκλησία ἠκολούθει εἰς ἴδια ἔθιμα ὡς πρὸς τοῦτο· τεσσαρακοστὴ δ' ὠνομάσθη ὅτι ἐθεωρεῖτο ὡς ἀπομίμησις τῆς ἐπὶ 40 ἡμέρας νηστείας τοῦ Κυρίου. Αἱ τελεταὶ τῆς λατρείας ἀπὸ τοῦ Β' αἰῶνος γέγοντο πομποδέστεραι, καὶ ἤρχισαν νὰ λαμβάνωσι μονίους τύπους, οἵτινες ὁμῶς διέφερον ἐν τισὶ κατὰ τὰς διαφορὰς ἐκκλησίας. Ἐντεῦθεν ἐγεννήθησαν αἱ διάφοροι ἀρχαῖαι λειτουργίαι, τῆς ἐκκλησίας τῶν Ἱεροσολύμων (τοῦ Ἰακώβου), τῆς Ἀλεξανδρείας (τοῦ Μάρκου), τῆς Ῥώμης (τοῦ Λήμεντος). Ἐν τῇ λειτουργίᾳ τῇ κυρίως δηλ. λατρεία, τῇ λουμένη κατὰ τὰς κυριακάς, κατὰ πρῶτον ἀνεγινώσκοντο Γραφαί, εἴτα δὲ ὁ ἐπίσκοπος ἢ ὁ πρεσβύτερος ἐξήγει τὰ ἀγνωσθέντα, καὶ προέτρεπε τὸν λαὸν εἰς τὴν τῶν καλῶν

τούτων παραδειγμάτων μίμησιν. Ἦκολούθουν μετὰ ταῦτα εὐχαὶ καὶ ὕμνοι, πρὸς δὲ σκοπὸν ἐχρησίμευον κυρίως τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης οἱ ψαλμοὶ, ἀλλὰ καὶ ἰδιοὶ χριστιανικοὶ ὕμνοι εἶχον ἤδη ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ Β' αἰῶνος ποιηθῆ, καθὼς μαρτυρεῖ Πλίνιος ὁ νεώτερος, λέγων, ὅτι οἱ χριστιανοὶ συνέρχόμενοι ἤδον ὕμνους πρὸς τὸν Χριστόν. Ἐπειτα ἐτελεῖτο ἡ εὐχαριστία. Αἱ ἀγάπαι ἔπαυσαν κατὰ μικρὸν διὰ τὰς ἐν αὐταῖς γινομένας καταχρήσεις. Μετελάμβανον δὲ πάντες οἱ παρόντες, οἱ δὲ διάκονοι ἐκόμιζον ἐκ τῆς εὐχαριστίας καὶ εἰς τοὺς δι' εὐλόγους αἰτίας ἀπουσιάζοντας, ἰδίως τοὺς ἀσθενεῖς. Μετὰ τοῦ βαπτίσματος ἦτο ἡνωμένον καὶ τὸ χρίσμα πρὸς ἐπισφράγισιν τῆς ἐν τῷ βαπτίσματι ληφείσης θείας χάριτος καὶ ἐνίσχυσιν ἐν αὐτῇ, τὸ ὅποιον ἐν τῇ δύσει ἤρχισεν ἀπαρέχεται παρὰ μόνου τοῦ ἐπισκόπου, ὡς τούτου προνόμιον θεωρηθὲν, καὶ νὰ τελεῖται κεχωρισμένως ἀπὸ τοῦ βαπτίσματος. Οἱ ἀνάδοχοι ἀπαντῶσιν ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ταύτης ὡς μάρτυρες τοῦ βαπτίσματος, ἐπὶ δὲ τῶν ἀνηλίκων καὶ ὡς ἐγγυηταὶ τῆς μελλούσης χριστιανικῆς μορφώσεως αὐτῶν. Διὰ τῆς ἐπιθέσεως τῶν χειρῶν παρεῖχετο ἡ ἄφεσις εἰς τοὺς τελοῦντας τὴν μετάνοιαν. Ὁ γάμος ἡυλογεῖτο ὑπὲρ τῆς ἐκκλησίας. Ἐπὶ τῶν ἀσθενούντων τέλος ἡύχοντο οἱ ἀρχαῖοι χριστιανοί, ἀλείφοντες αὐτοὺς ἐλαίῳ. Πάσας ταύτας τελετὰς, αἵτινες ὡς ἀποκρυπτόμεναι ἀπὸ τῶν ὁμμάτων τῶν τοὺς χριστιανούς μισούντων καὶ διωκόντων ἐθνικῶν, εἶχον προσλάβει μυστηριώδη τινὰ χαρακτῆρα (ὅθεν μυστήρια) καθὼς καὶ τὰ τῆς κηδείας τῶν ἀποθνησκόντων, ἐτέλουν οἱ ἱερεῖς, οἵτινες ἐλάμβανον τὴν ἱερωσύνην, τὴν ἐξουσίαν δηλ. νὰ κηρύττωσι, νὰ τελῶσι τὰ μυστήρια καὶ νὰ διευθύνωσι τὴν ἐκκλησίαν, διὰ τῆς χειροτονίας.

§ 10.

Ὅποια ἦσαν τὰ ἦθη τῶν ἀρχαίων χριστιανῶν;

Ἡ ἐξοχος ἀξία τοῦ χριστιανισμοῦ κατεδείχθη κυρίως ἐν τῇ μεγάλῃ καὶ εὐεργετικῇ τῇ ἐπιρροῇ, ἣν ἐξήσκησεν ἐπὶ τῶν ἠθῶν τῆς ἀρχαίας, ἐν τῇ κακίᾳ γεγεγρακυίας ἐθνικῆς καὶ ἰουδαϊκῆς κοινωνίας, διὰ τῆς ἐξαπλώσεως καὶ γενικεύσεως ὑγιῶν θρησκευτικῶν καὶ ἠθικῶν ἀρχῶν. Ὁ χριστιανισμὸς ἀνεμόρφωσεν ἠθικῶς τὸν κόσμον, ἐπέτυχε δηλ. ἐκεῖνο, ὅπερ οὔτε αἱ ἀρχαῖαι θρησκείαι οὔτε αἱ ἀρχαῖαι φιλοσοφαί ἠδυνήθησαν νὰ κατορθώσωσιν. Οἱ ἀρχαῖοι χριστιανοὶ διὰ τῆς ἀρετῆς τῶν, διὰ τῆς καθαρότητος τῶν ἠθῶν αὐτῶν ἐξέπληττον τοὺς ἐθνικοὺς. Ἐν τῶν κυριωτέρων μέσων, δι' ὧν εἴλκυεν ἡ νέα πίστις αὐτοὺς, ἦτο ἡ ἠθικὴ αὐτῇ τῶν ὁπαδῶν τῆς τελειότητος. Διδασκαλία, ἥτις ἐν τῷ βίῳ ἀπέφερε τοιοῦτους καρπούς, δικαίως ἐθεωρεῖτο θεία. Οἱ χριστιανοὶ ἐθεώρουν ἀλλήλους ὡς ἀδελφοὺς καὶ οὕτω προσηγόρευον ἀλλήλους. Ὁ ἐθνικὸς Λουκιανὸς σκώπτων τοὺς χριστιανούς διὰ τὴν ἀγαθότητα αὐτῶν, ἥς ἕνεκεν ἐγίνοντο θύματα εὐκόλως τῶν ἀπατεῶνων ἀνθρώπων, μαρτυρεῖ, χωρὶς νὰ σκοπῇ τοῦτο, περὶ τῆς ἀρετῆς τῶν χριστιανῶν. Περὶ αὐτῶν λέγει καὶ ἄλλος τις ἐθνικὸς ἐκ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, ὁ Καικίλιος παρὰ Μινουκίῳ Φήλικι, λατίνῳ ἀπολογητῇ (*) ὅτι ἡγάπων ἀλλήλους πρὶν ἢ γνωρισθῶσιν, ὁ δὲ Τερτουλλιανὸς (**) βεβαιοῖ, ὅτι οἱ ἐθνικοὶ πολλάκις ἔκραζον περὶ τῶν χριστιανῶν. Ἴδετε, πῶς ἀγαπῶσιν ἀλλήλους καὶ πῶς εἶναι ἔτοιμοι νὰ ἀποθνήσκωσιν ὑπὲρ ἀλλήλων! Ἡ περὶ τοὺς πτωχοὺς καὶ τοὺς πάσχοντος φιλανθρωπία αὐτῶν ἐπίσης ἦτο

(*) Minuc. Fel. c. 9. (**) Tertull. Apolog. 39.

ἀξιοθαύμαστος. Οἱ ἐν Ἱερουσολύμοις πρῶτοι χριστιανοὶ μὴ θέλοντες νὰ ὑπάρχη παρ' αὐτοῖς ἐνδεής τις, ἔφερον τὰ ὑπάρχοντα αὐτῶν καὶ παρέδιδον τοῖς ἀποστόλοις, ἵνα ἀπὸ τοῦ κοινοῦ τούτου ταμείου τρέφονται πάντες. Οἱ ἐπίσκοποι εἶχον τὴν φροντίδα περὶ τῶν πτωχῶν τῆς ἐκκλησίας των, παρὰ τοῖς μητροπολιτικοῖς δὲ ναοῖς ἐκτίσθησαν τὰ πρῶτα πτωχοκομεῖα, νοσοκομεῖα καὶ λοιπὰ φιланθρωπικὰ καταστήματα. Τὴν φιλανθρωπίαν δὲ ταύτην ἐξέτεινον οἱ χριστιανοὶ εἰς πάντας καὶ εἰς τοὺς ἐθνικοὺς καὶ ἰουδαίους, καὶ τοὶ διώκτας των. Ἐπὶ μεγάλων τινῶν λιμῶν ἐν Καρχηδόνι καὶ Ἀλεξανδρείᾳ ἐνῷ οἱ ἐθνικοὶ ἄφινον τοὺς οἰκείους αὐτῶν νὰ ἀποθνήσκωσιν εἰς τὰς ὁδοὺς, οἱ χριστιανοὶ μετὰ κινδύνου τῆς ζωῆς των περιέθαλπον τοὺς πάσχοντας. Ἡ χριστιανικὴ φιλανθρωπία ἀνεκούφισε καὶ τὴν θέσιν τῶν δυστυχῶν δούλων, οἵτινες ἐκηρύχθησαν ἀδελφοὶ ἐν Χριστῷ (*). Ἡ πρὸς τούτους τραχύτης ἐξέλιπεν, ἕως οὗ κατὰ μικρὸν ὑπὸ τὴν ἐπιρροὴν τοῦ πνεύματος τοῦ χριστιανισμοῦ ἐξηφανίσθη ἐντελῶς ὁ τοσοῦτον τὴν ἀνθρωπότητα ἀτιμάσας οὗτος θεσμός. Τὴν παρὰ τοῖς ἐθνικοῖς ἐπικρατοῦσαν ἀλαζονεῖαν διεδέχθη παρὰ τοῖς χριστιανοῖς ἄκρα ταπεινοφροσύνη. Ἐπίσης τὰ τῶν ἐθνικῶν εἰς ἀνήκουστον βαθμὸν ἐκλελυμένα ἦθῃ διεδέχθη παρ' αὐτοῖς ἡθῶν αὐστηρότης ἀξιοθαύμαστος. Ὁ οἰκογενειακὸς βίος προσέλαβε τὸν πρέποντα ἡθικὸν χαρακτῆρα, οἱ δὲ δεσμοὶ τοῦ τὴν ἱερότητά των. Ἡ γυνὴ, παρὰ τῶν ἐθνικῶν περιφρονηθεῖσα, ἐτιμήθη καὶ ἀνυψώθη (**). Ἐνῷ οἱ ἐθνικοὶ ἦσαν ὅλως παραδεδομένοι εἰς τὰς ἡδονὰς τοῦ κόσμου, οἱ χριστιανοὶ ἐκ φυσικῆς ἀντιθέσεως ἐδείκνυνον περιφρόνησιν πρὸς τὸν κόσμον, καὶ ἐπόθουν τὴν οὐράνιον ζωὴν.

(*) Φιλήμων καὶ Ὀνήσιμος. Πρβλ. Παύλου ἐπιστ. πρὸς Φιλήμονα.

(**) Πρβλ. τὰ γραφικὰ χωρία «Οἱ ἄνδρες ἀγαπᾶτε τὰς γυναῖκας ὡς ὑμῶν». Κολ. γ', 12. καὶ «Οἱ ἄνδρες συνοικοῦντες ταῖς ἰδίαις γυναῖξιν κατὰ γνώσιν ὡς ἁθηνεστέριον σκεύει τῇ γυναικίῳ ἀπονέμοντες τιμὴν.» Α' Πέτρ. γ'. 7.

Διὰ τοῦτο ὡς ἀποφεύγοντες τὰς ἀνηθικούς διασκεδάσεις τῶν ἐθνικῶν καὶ διότι δὲν ἐνεφανίζοντο ἰδίως ἐν τοῖς ἀμφιθεάτροις κατὰ τὰς μονομαχίας καὶ θηριομαχίας, ἐθεωροῦντο ὡς μισάνθρωποι, ἐν ᾧ διὰ τὴν πρὸς τὸν θάνατον περιφρόνησιν παρεβάλλοντο παρά τινων πρὸς τοὺς ἀρχαίους φιλοσόφους.

Ἡ πρὸς τὸν κόσμον ἀντίθεσις αὕτη ἔφθασε παρά τισι μέχρι τελείας ἀσκήσεως, μέχρι δηλ. τῆς στερήσεως καὶ αὐτῶν τῶν ἀθωοτάτων τέρψεων τοῦ κοινωνικοῦ βίου. Οἱ τοιοῦτοι ἐλέγοντο ἀσκηταί, ὄντες δὲ ἄγαμοι, ὑπέβαλλον ἑαυτοὺς εἰς αὐστηρὰς νηστείας καὶ ἀφωσιοῦντο εἰς τὴν προσευχὴν καὶ τὴν μελέτην τῶν θείων. Οὐ μόνον δὲ ἄνδρες ἔζων οὕτως ἀλλὰ καὶ γυναῖκες, ἀδελφαὶ ἢ παρθένοι λεγόμεναι. Καὶ τὸ μὲν πρῶτον διέτριβον οἱ ἀσκηταί οὗτοι ἐντὸς τῶν πόλεων, ἀλλ' ἀπὸ τοῦ Γ' αἰῶνος ἤρχισαν νὰ ἀναχωρῶσιν ἀπ' αὐτῶν εἰς τὰς πλησίον τῆς πατρίδος τῶν ἐρήμους. Οἱ περιφημότεροι ἀσκηταί ἐκ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἦσαν ὁ μέγας Ἀντώνιος ἐν Αἰγύπτῳ καὶ Παῦλος ὁ ἐκ Θηβαίδος ἐντῇ αὐτῇ χώρᾳ. Ἀμφότεροι διέμενον δι' ὅλου τοῦ βίου τῶν μακρὰν τῆς κοινωνίας, διὰ τῆς αὐστηροτάτης δ' ἐγκρατείας τῶν καὶ διὰ τῆς τελείας ἀφοσιώσεώς τῶν εἰς τὸν Θεὸν ἐξέπληξαν τοὺς συγχρόνους τῶν. Σπανίως κατήρχοντο εἰς τὰς πόλεις οἱ ἀσκηταί, ὅσας ἤθελον διὰ τῆς παρουσίας τῶν, (διότι πάντες ἐτίμων αὐτοὺς) νὰ ἐνισχύσωσι τὸ θάρρος τῶν χριστιανῶν κατὰ τοὺς διωγμοὺς, ἢ νὰ καταπολεμήσωσι τοὺς αἵρετικούς τοὺς διαστρέφοντας τὴν χριστιανικὴν διδασκαλίαν. Ἡ ἡλικία αὐστηρότης τῶν ἀνθρώπων τούτων ἐθεωρεῖτο ὡς τὸ πρότυπον, ὃ ἔπρεπε νὰ μιμῶνται πάντες.

Ὅπως διατηρῶνται ἀγνὰ τὰ ἥθη τῶν χριστιανῶν, κατέβαλλε μεγάλην φροντίδα αὐτῇ ἡ ἐκκλησία, ἥτις τοὺς μὲν ἁμαρτάνοντας καὶ ὁμολογοῦντας τὰ ἁμαρτήματα αὐτῶν ἢ ἐγείροντας δι' αὐτῶν κοινὸν σκάνδαλον ὑπέβαλλεν εἰς δημοσίαν μετάνοιαν, τοὺς δὲ ἀδιορθώτους ἀπέκλειεν ἀπὸ τῆς

ἐκκλησιαστικῆς κοινωνίας. Οἱ μετανοοῦντες ἀπείργοντο ἐπὶ ἱκανὸν χρόνον τῆς εὐχαριστίας, ὑπεχρεοῦντο διὰ νὰ μένωσι κατ' ἀρχάς ἔξωθεν τῆς ἐκκλησίας κατὰ τὴν ὥραν τῆς λατρείας, ζητοῦντες συγγνώμην (δι' ὃ καὶ προσκλαίοντες ἐλέγοντο), ἔπειτα ἐπετρέπετο αὐτοῖς νὰ συνεύχωνται, ἀλλὰ γόνυ κλίνοντες· τέλος ἐδικαιοῦντο νὰ μετέχωσι τῆς λατρείας συνιστάμενοι μετὰ τῶν λοιπῶν. Ἡ ἀπόλυσις ἢ ἄφεσις ἐδίδετο αὐτοῖς δι' ἐπιθέσεως τῶν χειρῶν. Εἰς ὁμοίαν δοκιμασίαν ὑπεβάλλοντο καὶ οἱ ἐκ τῶν ἐθνικῶν προσερχόμενοι εἰς τὴν χριστιανικὴν ἐκκλησίαν, οἵτινες κατὰ τὸ διάστημα τοῦτο ἐλέγοντο κατηχούμενοι, διότι ἐδιδάσκοντο τὰ τῆς πίστεως. Μετὰ τὸ βάπτισμα ἐκαλοῦντο φωτιζόμενοι. Τοιαῦτα ἦσαν τὰ ἤθη τῶν ἀρχαίων χριστιανῶν.

ΠΕΡΙΟΔΟΣ Β'.

*Ἱστορία τῆς ἐκκλησίας ἀπὸ τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου
μέχρι τοῦ Φωτίου (513—860) (*).*

§ 11.

Πῶς ἐθριάμβευσεν ὁ χριστιανισμὸς μετὰ τὸν μέγαν Κωνσταντῖνον καὶ πῶς κατεστράφη ἡ ἐθνικὴ θρησκεία;

Ὁ μέγας Κωνσταντῖνος ἔδωκεν ἀπὸ τοῦ ἔτους 313 εἰς τὴν καταδιωκομένην ἐκκλησίαν τὴν ποθουμένην εἰρήνην.

(*) Πηγαί. Οἱ ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς τῶν χρόνων τούτων (παρὰ Migne), ἰδίως δὲ ὁ Εὐσέβιος (ἐν βίῃ Κωνσταντίνου) καὶ οἱ ἐξακολουθήσαντες τὴν ἐκκλησιαστικὴν τοῦ ἱστορίαν Σωκράτης, Θεοδώρητος, Φιλοστόργιος, Σωζόμενος, Θεόδωρος Ἀναγνώστης, Εὐάγριος καὶ Νικηφόρος Κάλλιστος. Ἀπὸ τοῦ 500 ἔτους περίπου εἶναι χρήσιμοι καὶ οἱ Βυζαντινοὶ ἱστορικοὶ. Πρβλ. καὶ ἡμέτερον Δοκίμ. 100—184.

Ἐκτοτε δὲ διὰ διαφορῶν νόμων παρέσχεν αὐτῇ διάφορα πρόνομια καὶ ἀνύψωσεν, ἀφ' ὅτου μάλιστα ἐγένετο μονοκράτωρ (323), εἰς ἐπικρατοῦσαν θρησκείαν ἐν τῷ ῥωμαϊκῷ κράτει. Οἱ τέως καταδιωκόμενοι χριστιανοὶ ἤρχισαν ἐπ' αὐτοῦ ν' ἀνέρχονται εἰς ὑψίστας πολιτικὰς θέσεις· αἱ ἐκκλησίαι ἐλάμβανον παρ' αὐτοῦ πλοῦσια δῶρα· οἱ κληρικοὶ ἀπηλλάσσοντο τῶν δημοσίων βαρῶν· ἡ κυριακὴ καὶ αἱ ἄλλαι χριστιανικαὶ ἑορταὶ προσηπίζοντο ὑπὸ τῶν νόμων τοῦ κράτους· ἐπροστατεύετο δὲ τοῦ λοιποῦ ὑπὸ τῶν ῥωμαϊκῶν ἀρχῶν καὶ ἡ διάδοσις τῆς χριστιανικῆς πίστεως. Ἵνα ἐξασφαλισθῇ δὲ ὁ θρίαμβος οὗτος τοῦ χριστιανισμοῦ, μετέθηκεν ὁ Κωνσταντῖνος τὴν πρωτεύουσαν τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους ἀπὸ τῆς Ῥώμης, ὅπου ἀκόμῃ ὑπῆρχον πολλοὶ ἐθνικοὶ, εἰς τὸ Βυζάντιον ἐν τῷ μέσῳ τῆς ἀνατολῆς, ὅπου εἶχον ἤδη ἐπικρατήσῃ οἱ χριστιανοί. Διὰ ταῦτα πάντα οἱ χριστιανοὶ εὐγνωμονοῦντες ὠνόμασαν αὐτὸν μέγαν, μετὰ δὲ ταῦτα κατέταξεν αὐτὸν ἡ ἀνατολικὴ ἐκκλησία μεταξὺ τῶν ἁγίων. Καί τοι ὅμως προστατεύσας τὴν χριστιανικὴν θρησκείαν δὲν ἠθέλησεν ὁ Κωνσταντῖνος νὰ καταδιώξῃ τὴν ἐθνικὴν. Ἡ πεπαλαιωμένη καὶ σεσαθρωμένη αὕτη θρησκεία, ἔβλεπεν, ὅτι κατέρρεεν ἀφ' ἑαυτῆς, ἐγίνωσκε δὲ ὅτι αἱ θρησκευτικαὶ πεποιθήσεις πρέπει νὰ ᾔναι σεβασταί, καὶ μόνον διὰ τοῦ λόγου πρέπει νὰ πολεμῶνται. Καὶ οἱ διάδοχοι τοῦ Κωνσταντίνου ἐπροστάτευσαν τὸν χριστιανισμόν, ἀλλὰ μετὰ ὀλιγωτέρας συνέσεως, μεταχειρισθέντες πολλάκις καὶ αὐτὴν τὴν βίαν κατὰ τῶν ἐθνικῶν ἐναντίον τῶν συμβουλῶν τῶν σοφωτέρων πατέρων. Οὕτω προσηνέχθησαν ὁ Κωνσταντῖνος, Θεοδόσιος ὁ Α', Θεοδόσιος ὁ Β' καὶ Ἰουστινιανὸς ὁ Α', ὅστις, ἵνα ἀφαιρέσῃ καὶ τὸ τελευταῖον τῆς ἐθνικῆς θρησκείας στήριγμα, ἔκλεισε περὶ τὰ μέσα τοῦ ΣΤ' αἰῶνος τὰς φιλοσοφικὰς σχολὰς, καὶ ἀπεδίωξεν ἀπὸ τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους τοὺς ῥήτορας καὶ φιλοσόφους, οἱ ὅποιοι ἐπέμενον καταπολεμοῦντες τὴν χριστιανικὴν πίστιν ἐκ προλήψεως καὶ

ἐκ μονομεροῦς ἀγάπης πρὸς τὴν ἀρχαιότητα. Ἐπὶ τῶν αὐτοκρατόρων τούτων οἱ ἐθνικοὶ ἔπασχον σχεδὸν ὅ,τι ἄλλοτε οἱ χριστιανοὶ ἐπὶ τῶν τῷ χριστιανισμῷ ἐχθρῶν ἀρχαίων ῥωμαίων αὐτοκρατόρων. Ἡ ἐθνικὴ Ὑπατία ἐθανατώθη ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ὑπὸ τοῦ φανατικοῦ ὄχλου ἐπὶ Θεοδοσίου τοῦ Β'. Ἀλλ' ἐνῷ ὁ χριστιανισμὸς ἐξῆλθε θριαμβεύων ἐκ τῶν διωγμῶν, ἡ ἐθνικὴ θρησκεία μὴ ἔχουσα ἐν ἑαυτῇ ζωὴν, ὑπέκυψεν εἰς τοὺς κατ' αὐτῆς διωγμούς, ἕως οὗ ἐντελῶς ἐξέλειπεν. Ὁ μόνος ἐκ τῶν διαδόχων τοῦ Κωνσταντίνου, ὅστις ἠθέλησε νὰ ἀνορθώσῃ πάλιν τὸ κράτος τῆς ἐθνικῆς θρησκείας ἦτο ὁ Ἰουλιανὸς (361), ὁ ἐπικληθεὶς ἀποστάτης καὶ παραβάτης, διότι ἐνῷ ἀνετράφη χριστιανικῶς, ἔπειτα γενόμενος αὐτοκράτωρ συμβοητοὺς ἔχων τοὺς ῥήτορας καὶ φιλοσόφους τῆς ἐποχῆς του, παρ' ὧν εἶχε πεισθῇ, ὅτι δῆθεν ἡ πτώσις τοῦ μεγαλείου τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους προῆλθεν ἐκ τῆς πτώσεως τῆς ἐθνικῆς θρησκείας καὶ τοῦ θριάμβου τοῦ χριστιανισμοῦ, ἀπελάκτισε τὴν χριστιανικὴν θρησκείαν καὶ ἐπολέμησεν αὐτήν, ἀν καὶ ἀπέφυγε τὰ βίαια μέτρα. Ἐσπούδαζε δὲ νὰ δώσῃ νέαν ζωὴν εἰς τὴν ἐθνικὴν θρησκείαν, μιμούμενος μάλιστα πολλοὺς θεσμούς τοῦ χριστιανισμοῦ, οἷον τὴν ἐπ' ἐκκλησίας διδασκαλίαν. Αἱ προσπάθειαι τοῦ ὅμως οὐδὲν ἀπέφερον ἀποτέλεσμα, διότι ἡ ἐθνικὴ θρησκεία εἶχε πλέον ἡττηθῇ ὑπὸ τῆς ἀληθείας τοῦ χριστιανισμοῦ. Πάντες, καὶ αὐτοὶ οἱ ἐθνικοὶ, ἤρχισαν νὰ σκώπτωσι τὸν ζῆλον του, μεθ' οὗ ἠθέλησε νὰ ἀναστήσῃ θρησκείαν ἥδη ἐκπνεύσασαν, ἧς τὸ ψεῦδος εἶχε πλέον ἐξελεγχθῇ. Περὶ τὰ τέλη τοῦ Η' αἰῶνος μόλις ἀσθενέστατά τινα λείψανα ἐθνικῆς θρησκείας ἐσώζοντο ἔτι ἐν τῷ ῥωμαϊκῷ κράτει.

§ 12.

Εἰς τίνας νέους λαοὺς ἐξηπλώθη ὁ χριστιανισμός;

Ἐνῷ ἡ ἐθνικὴ θρησκεία ἐξέλειπεν οὕτως, ὁ χριστιανισμὸς

διεδίδετο ὁσημέραι εἰς νέους λαούς. Οὕτως ἐξαπλοῦται τὸ εὐ-
 αγγέλιον εἰς τὴν Περσίαν, τὴν Ἀρμενίαν, τὴν Ἀραβίαν.
 Καὶ μέχρι δὲ αὐτῶν τῶν Ἰνδιῶν καὶ τῆς Κίνας φθάνει τὸ φῶς
 αὐτοῦ. Ἀλλ' ἐν τῇ Ἀσίᾳ δὲν ἡδυνήθη ἡ νέα πίστις νὰ ρίψῃ
 βαθείας ρίζας καὶ νὰ ποιήσῃ μεγάλας προόδους· τὸ μὲν διό-
 τι οἱ πλείστοι λαοὶ αὐτῆς εὐρίσκοντο ἐν λίαν ταπεινῇ ἀναπτύ-
 ξει, ὁ δὲ χριστιανισμὸς ὡς πνευματικὴ θρησκεία προϋποθέ-
 τει ἀνωτέραν τινὰ βαθμίδα πολιτισμοῦ, τὸ δὲ διότι ἐν ταῖς χώ-
 ραις ταύταις εὔρε σφοδροὺς πολεμίους ἔνθεν μὲν τοὺς παντα-
 χοῦ ἔκτοτε διεσπαρμένους Ἰουδαίους, οἵτινες πάντοτε ἐθεώ-
 ρουν τὸν χριστιανισμὸν ὡς διαστροφήν τῆς μωσαϊκῆς θρη-
 σκείας καὶ τοὺς χριστιανοὺς ὡς ἀποστάτας τοῦ νόμου αὐτῶν,
 ἐτέρωθεν δὲ ἀπὸ τοῦ Ζ' αἰῶνος τοὺς Μωαμεθανούς. Οἱ Μωα-
 μεθανοὶ, ὁπαδοὶ τοῦ Μωάμεθ τοῦ ἐν Ἀραβίᾳ ἀναφανέντος περὶ
 τὸ 622 ὡς ἱδρυτοῦ νέας θρησκείας, ἡ ὁποία ὅμως οὐδὲν ἄλλο
 εἶναι ἢ κρᾶμά τι ἰουδαϊσμοῦ, χριστιανισμοῦ καὶ ἄλλων τινῶν
 παχυλῶν θρησκευτικῶν δοξασιῶν, καὶ ἧς θεμελιῶδες δόγμα
 εἶναι ὁ μονοθεϊσμός, ὀρμηθέντες ὑπὸ τὴν ὁδηγίαν τοῦ Μωάμεθ
 κατ' ἀρχάς, εἴτα δὲ τῶν διαδόχων του Καλιφῶν, κατέκτησαν
 κατὰ μικρὸν πάσας σχεδὸν τὰς ἐν τῇ δυτικῇ Ἀσίᾳ καὶ τῇ Ἀ-
 φρικῇ χώρας, πανταχοῦ δὲ ὅπου ἐξηπλοῦντο, καταπιέζοντες
 τοὺς χριστιανοὺς, ἐπέβαλλον τὸν ἰσλαμισμόν. Ἀλλ' ἂν ἐν τῇ
 Ἀσίᾳ καὶ τῇ Ἀφρικῇ ἀπέτυχεν ὁ χριστιανισμός, ἐπιτυχῶς
 ὅμως ἐξηπλώθη κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἐν Εὐρώπῃ
 παρὰ τοῖς Ἀγγλοσαξωνικοῖς ἢ Γερμανικοῖς λεγομένοις λαοῖς,
 οἵτινες ἐκ τῶν βορείων μερῶν ὀρμηθέντες, κατὰ τὸν Ε' αἰῶνα,
 κατέλαβον τὴν μέσσην, μεσημβρινὴν καὶ δυτικὴν Εὐρώπην, καὶ
 μετὰ τῶν ἀρχαίων λαῶν τῶν χωρῶν τούτων τῶν Ῥωμαίων,
 Κελτῶν, Βρεττανῶν καὶ λοιπῶν, ἀναμιχθέντες, ἀπετέλεσαν
 τοὺς νεωτέρους εὐρωπαϊκοὺς λαοὺς. Οἱ πρότερον βάρβαροι οὗ-
 τοι λαοὶ ἔλαβον παρὰ τῶν ἡττηθέντων καὶ ὑποταγέντων Ῥω-
 μαίων πάντα τὸν ἀρχαῖον πολιτισμόν, μετ' αὐτοῦ δὲ καὶ τὴν

ἤδη ἐν τῷ ῥωμαϊκῷ κράτει θριαμβεύουσιν χριστιανικὴν θρησκείαν. Πρῶτοι τῶν λαῶν τούτων ἠσπάσθησαν τὸν χριστιανισμόν οἱ Γότθοι, οἱ εἰσβαλόντες κατὰ τὰ τέλη τοῦ Δ' αἰῶνος εἰς τὴν Μοισίαν καὶ Θράκην, μετὰ δὲ ταῦτα ἐγκαταστάντες ἐν Ἰταλίᾳ καὶ Ἰσπανίᾳ, μετ' αὐτοὺς δὲ οἱ Λογγοβάρδοι, οἱ Βουργούνδιοι, οἱ Βάνδαλοι, οἱ Φράγγοι, οἱ Ἀγγλοσάξωνες, οἱ Γερμανοὶ, οἱ Δανοὶ, οἱ Νορβηγοὶ, οἱ Σουηδοί. Τῆς ἐπιστροφῆς τῶν Σλάβων μόνον αἱ πρῶται ἀρχαὶ πίπτουσι κατὰ τοὺς χρόνους τούτους, κυρίως δὲ ἐπεστράφησαν οἱ λαοὶ οὗτοι (Ῥῶσσοι, Βούλγαροι, Ἀβάροι) κατὰ τοὺς ἐπομένους χρόνους, κατὰ τὸν Θ' καὶ Ι' αἰῶνα, περὶ οὗ ἐν οἰκείῳ τόπῳ ῥηθήσονται τὰ δέοντα (Πρβλ. § 25).

§ 13.

Πῶς ἀνεπτύχθη ἡ χριστιανικὴ διδασκαλία κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ;

Ἦδη ἐν καιρῷ τῶν διωγμῶν παρατηρήσαμεν (§ 6) ὅτι οἱ ἐκ τῶν χριστιανῶν σοφοί, οἱ διδάσκαλοι τῆς ἐκκλησίας, ἠρεύνων τὴν ἐκκλησιαστικὴν διδασκαλίαν καὶ ἐσπούδαζον νὰ ἀναπτύξωσιν αὐτὴν καὶ ἐπιστημονικῶς αὐτὴν διαμορφώσωσιν. Αἱ ἔρευναι αὗται ἐπὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς διδασκαλίας καὶ συζητήσεις ἦτο ἐπόμενονον ὅτι ἐμελλόν νὰ ἐπιτεθῶσιν ἐτι μᾶλλον ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου, ἀφ' ὅτου ἡ ἐκκλησία ἀπηλλάγη τῶν διωκτῶν τῆς. Τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα τείνει πάντοτε εἰς τὴν ἔρευναν τῆς ἀληθείας. Ἀλλ' αἱ συζητήσεις αὗται ἐπὶ τῶν δογμάτων τοῦ χριστιανισμοῦ δὲν γίνονται νῦν ἡσύχως καὶ ἀθορύβως, ὅπως ἤρμοζε, καὶ ὅπως κατὰ τοὺς ἀρχαιότερους χρόνους συνέβαιναν, ἀλλὰ συνταράσσουσι τὸ ῥωμαϊκὸν κράτος, γεννῶσαι μίση μεταξὺ τῶν χριστιανῶν καὶ ἐπαγόμεναι σφο-

δροὺς ἐσωτερικοὺς διωγμοὺς ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ. Τοῦτο δὲ διότι τὸ μὲν ἀνεμιγνύοντο εἰς τὰς συζητήσεις ταύτας οἱ ἁμαθεῖς καὶ φανατικοὶ ὅχλοι μετὰ τῶν μοναχῶν, τὸ δὲ διότι ἡ πολιτικὴ ἐξουσία παρεμβαίνουσα εἰς αὐτὰς ἐλάμβανε μέρος ὅτε μὲν ὑπὲρ ταύτης ὅτε δ' ὑπὲρ ἐκείνης τῆς μερίδος, καὶ τὴν μὲν προήσπιζε, τὴν δὲ κατεδίωκε. Τὰ ζητήματα, περὶ ἃ περιστρέφοντο αἱ συζητήσεις αὗται, ἦσαν ἐν μὲν τῇ ἀνατολῇ τὰ περὶ τοῦ προσώπου τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἐν δὲ τῇ δύσει τὰ περὶ τῆς σωτηρίας τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἀναγεννήσεως αὐτοῦ. Οἱ ἀνατολικοὶ ἐκκλησιαστικοὶ διδάσκαλοι ἠρεύνων, τίς εἶναι ὁ Χριστὸς, τίς ἡ σχέσις τοῦ Υἱοῦ πρὸς τὸν Πατέρα, εἶναι ὁ Υἱὸς ἀληθοῦς Θεός, εἶναι τὸ Πνεῦμα ἀληθοῦς Θεός, πῶς πρέπει νὰ ἐννοηθῇ ἡ Τριάς τῶν προσώπων ἐν τῇ μιᾷ Θεότητι, πῶς ἡνώθη ἡ θεία φύσις μετὰ τῆς ἀνθρωπίνης ἐν τῷ Χριστῷ. Οἱ δὲ δυτικοὶ πρακτικώτεροι ὄντες ἐκείνων, ἐξήταζον τὸ πῶς συμβαίνει ἡ σωτηρία τοῦ ἀνθρώπου· ἀρκεῖ μόνον ὁ ἄνθρωπος νὰ θέλῃ τὴν ἀναγέννησιν καὶ σωτηρίαν τοῦ, ἢ εἶναι ἀνάγκη τῆς θείας βοηθείας ἢ χάριτος, καὶ ἂν ἡ ἀνάγκη αὕτη εἶναι ἀπόλυτος ἢ σχετικὴ. Ὡς κανὼν τῆς ἐκκλησιαστικῆς διδασκαλίας ἐχρησίμευον ἡ Γραφὴ καὶ ἡ ἐκκλησιαστικὴ παράδοσις. Πολλοὶ ἐν ταῖς συζητήσεσι ταύταις ἀπεπλανήθησαν εἰς δοξασίας ἐσφαλμένας, ἃς ἡ ἐκκλησία διὰ τοῦτο ὡς αἰρετικὰς κατεδίκασεν. Οὕτως ὁ Ἀρειος ἐδόξαζε τὸν Υἱὸν κτίσμα, καὶ δὲν ἀπεδέχετο, ὅτι εἶναι ὁμοούσιος τῷ Πατρί. Ὁ Ἀρειος δὲν ἠδύνατο νὰ ἐννοήσῃ, πῶς ἦτο δυνατόν ὁ Υἱὸς νὰ ᾔναι ἀληθοῦς Θεός, καθὼς ὁ πατὴρ εἶναι ἀληθοῦς Θεός, χωρὶς νὰ ᾔναι ἀνάγκη νὰ παραδεχθῶμεν τότε δύο Θεοὺς, ἐνῷ θεμελιῶδες τοῦ χριστιανισμοῦ δόγμα εἶναι, ὅτι ὁ Θεός εἶναι εἷς. Θέλων λοιπὸν νὰ ἐξηγήσῃ τὸ δόγμα τῆς ἁγίας Τριάδος καὶ καταστήσῃ αὐτὸ καταληπτὸν, περιέπεσεν εἰς τὴν ἀτοπονιδεάν νὰ παραδεχθῇ, ὅτι ὁ Υἱὸς εἶναι κτίσμα, τὸ πρῶτον κτίσμα, δι' οὗ ἐγένοντο πάντα τὰ λοιπὰ,

ἔνεκα ὁμῶς τῆς ἠθικῆς του τελειότητος ἐτιμήθη παρὰ τοῦ Θεοῦ διὰ τῆς θεότητος, καὶ ὥς Θεὸς πρέπει παρ' ἡμῶν νὰ τιμᾶται καὶ λατρεύηται. Ὁ Ἀρειανισμὸς εἶναι πᾶσις εἰς τὴν χτισματολατρείαν ἢ εἰδωλολατρείαν. Διὰ τοῦτο ὁ Ἀθανάσιος καὶ μετ' αὐτὸν οἱ μέγιστοι τῆς ἐκκλησίας θεολόγοι ἐπολέμησαν αὐτόν. Ὁ Μακεδόنيος ἠρνεῖτο τὴν θεότητα τοῦ Πνεύματος. Πρότερον ἦτο καὶ αὐτὸς ἀρειανός, ἀφοῦ δὲ ἀφῆκε τὸν ἀρειανισμόν, ἐξηκολούθησε νὰ φρονῇ περὶ τοῦ Πνεύματος ἀρειανικῶς· διότι οἱ ἀρειανοὶ καθὼς τὸν Υἱὸν ἔλεγον κτίσμα, οὕτως ἐθεώρουν καὶ τὸ Πνεῦμα ὡς κτίσμα. Ἡ ἐκκλησία τοῦναντίον καθὼς ἐκήρυξε τὸν Υἱὸν ἀληθῆ Θεόν, παρεδέχθη καὶ τοῦ Πνεύματος τὴν ἀληθῆ θεότητα. Ὁ Νεστόριος δὲν ἀπεδέχετο τὴν προσωπικὴν ἔνωσιν τῶν φύσεων ἐν Χριστῷ, δηλ. ὅτι ὁ αὐτὸς Χριστὸς, τὸ αὐτὸ πρόσωπον, εἶναι καὶ Θεὸς καὶ ἄνθρωπος, ἀλλὰ διέκρινε μετὰ τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ ἀνθρώπου Χριστοῦ, λέγων, ὅτι ἡ Μαρία ἐγέννησε τὸν ἄνθρωπον Χριστόν, οὐχὶ τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ. Διὰ τοῦτο δὲ καὶ Χριστοτόκον ἐκάλει τὴν μητέρα τοῦ Κυρίου, οὐχὶ Θεοτόκον. Ὁ Εὐτυχὴς συνέχισε τὰς ἐν Χριστῷ φύσεις, λέγων, ὅτι ἡ ἀνθρωπίνη φύσις αὐτοῦ ἀπερροφήθη ὑπὸ τῆς θείας, καὶ ὅτι ἦτο ἄρα Θεὸς μόνον, καὶ μόνον κατὰ τὸ φαινόμενον ἄνθρωπος. Ἡ ἐκκλησία ἐδέχθη, ὅτι εἶναι ὁ αὐτὸς Χριστὸς καὶ τέλειος Θεὸς καὶ τέλειος ἄνθρωπος. Τὸν Νεστόριον ἐπολέμησεν ὁ Ἀλεξανδρείας Κύριλλος, τὸν δὲ Εὐτυχῆ ὁ Κωνσταντινουπόλεως Φλαβιανὸς καὶ ὁ Ῥώμης Λέων. Ὁ δὲ Πελάγιος δὲν ἐθεώρει ἀπολύτως ἀναγκαίαν τὴν θείαν χάριν ἐν τῇ ἀναγεννήσει νομίζων, ὅτι ὁ ἄνθρωπος διὰ τῶν ἰδίων φώτων καὶ τῶν ἰδίων ἠθικῶν δυνάμεων ἄνευ τῆς ἐπενεργείας τοῦ χριστιανισμοῦ δύναται νὰ φθάσῃ εἰς ἠθικὴν τελειότητα καὶ ἀποβῇ ἀρεστός τῷ Θεῷ. Ἦρνεῖτο λοιπὸν τὴν ἀπόλυτον ἀναγκαιότητα καὶ σημασίαν τοῦ χριστιανισμοῦ. Αὐτόν ἐπολέμησεν ὁ Αὐγουστίνος. Χάριν τῶν ἐρευνῶν καὶ

συζητήσεων τούτων συνήρχοντο οἱ ἐπίσκοποι καὶ θεολόγοι εἰς συνόδους, ὡσάκις δὲ αἱ τοπικαὶ δὲν ἤρχουν, συνεκαλοῦντο γενικαὶ σύνοδοι, αἱ οἰκουμενικαὶ κληθεῖσαι, αἱ ὁποῖαι ἀντεπροσώπευον τὴν καθ' ἅπασαν τὴν οἰκουμένην ἐξηπλωμένην ἐκκλησίαν. Αἱ οἰκουμενικαὶ αὗται σύνοδοι, περὶ ὧν ἐπιστεύετο, ὅτι ἐνεπνέοντο ὑπὸ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, διέλυον ὀριστικῶς τὰς διαφοράς. Οἱ δὲ κατακρινόμενοι ὡς αἰρετικοὶ ἀπεκλείοντο ἀπὸ τῆς ἐκκλησιαστικῆς κοινωνίας μετὰ τῶν ὁπαδῶν των, ἀπεδιώκοντο δὲ ἀπὸ τῶν ἐκκλησιῶν αὐτῶν καὶ ἐξωρίζοντο ἢ ἄλλως κατεδιώκοντο. Κατὰ τοῦ Ἀρείου συνεκροτήθη ἡ πρώτη οἰκουμενικὴ σύνοδος ἐν Νικαίᾳ τῷ 325, κατὰ δὲ τοῦ Μακεδονίου ἡ Β' ἐν Κωνσταντινουπόλει τῷ 381. Αἱ δύο αὗται σύνοδοι συνέταξαν ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἀρχαιοτέρων ἐκκλησιαστικῶν συμβόλων (Πράβ. § 6) νέον σύμβολον, τὸ μέχρι τῆς σήμερον ἰσχύον ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ καὶ κατὰ τὴν λειτουργίαν ἀναγιγνωσκόμενον, ἀναπτύξασαι τὰς περὶ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος διδασκαλίας καὶ κηρύξασαι τὸν μὲν Υἱὸν ὁμοούσιον τῷ Πατρὶ, Θεὸν ἀληθινὸν ἐκ Θεοῦ ἀληθινοῦ, τὸ δὲ Πνεῦμα ὡς ὁμότιμον, « σὺν Πατρὶ καὶ Υἱῷ συμπροσκυνούμενον καὶ συνδοξαζόμενον » (*). Οὕτως ἐμορφώθη ἡ περὶ Τριάδος ἐκκλη-

(*) Τὸ σύμβολον τοῦτο ἔχει οὕτω· « Πιστεύομεν εἰς ἓνα Θεὸν πατέρα παντοκράτορα, ποιητὴν οὐρανοῦ καὶ γῆς, ὁρατῶν τε πάντων καὶ ἀοράτων. Καὶ εἰς ἓνα Κύριον Ἰησοῦν Χριστὸν τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ τὸν μονογενῆ, τὸν ἐκ τοῦ Πατρὸς γεννηθέντα πρὸ πάντων τῶν αἰώνων, φῶς ἐκ φωτός, Θεὸν ἀληθινὸν ἐκ Θεοῦ ἀληθινοῦ, γεννηθέντα οὐ ποιηθέντα, ὁμοούσιον τῷ Πατρὶ, δι' οὗ τὰ πάντα ἐγένετο, τὸν δι' ἡμᾶς τοὺς ἀνθρώπους καὶ διὰ τὴν ἡμετέραν σωτηρίαν κατελθόντα ἐκ τῶν οὐρανῶν καὶ σαρκωθέντα ἐκ πνεύματος ἁγίου καὶ Μαρίας τῆς παρθένου καὶ ἐνανθρωπήσαντα, σταυρωθέντα τε ὑπὲρ ἡμῶν ἐπὶ Ποντίου Πιλάτου καὶ παθόντα καὶ ταφέντα καὶ ἀναστάντα τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ κατὰ τὰς Γραφάς, καὶ ἀνελθόντα εἰς τοὺς οὐρανοὺς καὶ καθεζόμενον ἐκ δεξιῶν τοῦ Πατρὸς, καὶ πάλιν ἐρχόμενον μετὰ δόξης καὶ κληρονομίας καὶ ζῶντας καὶ νεκροὺς, οὗ τῆς βασιλείας οὐκ ἔσται τέλος. Καὶ εἰς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, τὸ κύριον, τὸ ζωοποιόν, τὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορευό-

σιαστική διδασκαλία· ὁ Θεὸς εἶναι εἷς τὴν οὐσίαν, ἀλλὰ ἐν αὐτῷ τρία πρόσωπα ἢ ὑποστάσεις· ὁ Πατὴρ, ὁ Υἱὸς καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα. Ἡ διδασκαλία αὕτη ἐκηρύχθη ὡς μυστήριον, ὡς ὑπερβαίνουσα δηλαδὴ τὴν ἀνθρωπίνην κατάληψιν. Οἱ μετὰ ταῦτα πατέρες καὶ θεολόγοι ἐζήτησαν νὰ ἐξηγήσωσιν ὡς πῶς τὴν Τριάδα ἐκ τῆς ἀναλογίας τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος. Καθὼς δηλαδὴ ἐν τούτῳ δυνάμεθα νὰ διακρίνωμεν τὴν ψυχὴν αὐτὴν, τὸν νοῦν ἢ λόγον καὶ τὴν θέλησιν, οὕτω διακρίνομεν ἐν τῷ Θεῷ, ὅστις εἶναι καὶ αὐτὸς πνεῦμα, δηλ. νοῦς καὶ θέλησις, αὐτὸν τὸν Θεὸν πατέρα, τὸν λόγον αὐτοῦ καὶ τὴν θέλησιν αὐτοῦ, ἥτις ὡς ἀοράτως ἐνεργοῦσα, ὅπως ἐνεργεῖ ἀοράτως ὁ ἄνεμος, πνεῦμα ἐκλήθη. Καθὼς δὲ δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, ὅτι ὁ ἄνθρωπος γεννᾷ τὸν λόγον του, διότι αἱ σκέψεις του τί ἄλλο εἶναι ἢ γεννήματα τῆς ψυχῆς του, οὕτω καὶ ὁ θεὸς λόγος εἶναι γέννημα τοῦ Θεοῦ, υἱὸς αὐτοῦ· ὁμοίως καθὼς τὸ θέλημα ἡμῶν εἶναι προῖον ἡμῶν, οὕτω καὶ τὸ πνεῦμα ἐν τῷ Θεῷ, πηγάζει, ἐκπορεύεται ἀπ' αὐτοῦ. Σημειωτέον ὅμως καλῶς, ὅτι ἐνῶ ἐν τῷ ἀνθρωπίνῳ πνεύματι ὁ λόγος καὶ ἡ θέλησις εἶναι ἀπλᾶι δυνάμεις, ἐν τῷ Θεῷ ὁ λόγος καὶ τὸ πνεῦμα ἐθεωρήθησαν ὡς πρόσωπα, καὶ πρόσωπα ἀληθῆ οὐχὶ ἀπλᾶι προσωποποιήσεις. Ἡ Γ' οἰκουμενικὴ σύνοδος ἐν Ἐφέσῳ κατεδίκασε τὸν Νεστόριον καὶ τὸν Πελάγιον, ἡ δὲ Δ' ἐν Χαλκηδόνι τὸν Εὐτυχῆ. Ἡ Ε' ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ τοῦ Α' κατέκρινε νεστοριανίζοντάς τινες ἐκκλησιαστικούς συγγραφεῖς (553). Οἱ ὁπαδοὶ τοῦ Νεστορίου καὶ Εὐτυχοῦς Νεστοριανοὶ καὶ μονοφυσῖται (Ἰακωβῖται, Ἀρμένιοι, Κόπται Ἀβυσσίνιοι), καθὼς καὶ οἱ κατὰ τὸν Ζ' αἰῶνα τὸν μονοφυσιτισμὸν ἀνανεώ-

μενον, τῇ σὺν Πατρὶ καὶ Υἱῷ συμπροσκυνούμενον καὶ συνδοξαζόμενον, τὸ λαλῆσαν διὰ τῶν προφητῶν. Εἰς μίαν, ἁγίαν, καθολικὴν καὶ ἀποστολικὴν ἐκκλησίαν. Ὁμολογῶ ἓν βάπτισμα εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν. Προσδοκῶ ἀνάστασιν νεκρῶν καὶ ζωὴν τοῦ μέλλοντος αἰῶνος. »

σαντες μονοθεληται, οί μετὰ ταῦτα Μαρωνῖται ὀνομασθέντες, οὓς κατέκρινεν ἡ σ' οἰκουμενικὴ σύνοδος (680), ἀποκηρυχθέντες ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας καὶ τῆς κοινωνίας αὐτῆς ἀποκλεισθέντες, ἀπετέλεσαν ἰδίας ἐκκλησίας, αἵτινες σώζονται μέχρι τῶν ἡμερῶν ἡμῶν. Ἡ τελευταία συζήτησις ἐπὶ τῶν χρόνων τούτων ἡ συνταράξασα τὴν ἐκκλησίαν ἐπὶ ἓνα αἰῶνα σχεδὸν ὑπῆρξεν ἡ κατὰ τὴν Η' ἑκατονταετηρίδα ἐπὶ Λέοντος τοῦ Ἰσαύρου ἐγερωθεῖσα περὶ τῶν εἰκόνων, ἃς ὁ αὐτοκράτωρ οὗτος διέταξε νὰ ἀποβάλωσιν ἀπὸ τῶν ἐκκλησιῶν, ἵνα μὴ περιπίπτωσι δῆθεν οἱ χριστιανοὶ εἰς εἰδωλολατρείαν. Ἡ ἀπαίτησις αὕτη, ἣν ὑπεστήριξαν καὶ ἄλλοι αὐτοκράτορες μετ' αὐτόν, ἐπολεμήθη ὑπὸ τοῦ χριστιανικοῦ λαοῦ καὶ τοῦ κλήρου, ἐν δὲ τῇ Ζ' οἰκουμενικῇ συνόδῳ τῇ ἐπὶ τῆς Εἰρήνης τῷ 787 γενομένη ἀνεκηρύχθη πάλιν ἡ τιμὴ τῶν εἰκόνων. Ἐφάνησαν μὲν μετὰ ταῦτα νέοι εἰκονομάχοι αὐτοκράτορες, ἀλλ' ἡ αὐτοκράτειρα Θεοδώρα, ἀνεστήλωσε πάλιν ὀριστικῶς τὰς εἰκόνας ἐν ταῖς ἐκκλησίαις, ἥρωισε δὲ εἰς ἀνάμνησιν τοῦ γεγονότος τούτου ἑορτὴν τὴν Κυριακὴν τῆς Ὁρθοδοξίας.

§ 14.

Τίνες πατέρες καὶ ἐκκλησιαστικοὶ διδάσκαλοι διέπρεψαν κατὰ τοὺς χρόνους τούτους;

Κατὰ τοὺς χρόνους τούτους διέπρεψαν ὡς ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς πολλοί, οἵτινες ἠδύναντο νὰ ἀμιλλῶνται κατὰ τὴν σοφίαν πρὸς τοὺς σοφωτέρους ἐκ τῶν συγχρόνων ἐθνικῶν. Ἐμορφώθησαν δὲ οὗτοι φιλολογικῶς μὲν ἐν ταῖς φιλοσοφικαῖς ἐθνικαῖς σχολαῖς, ἰδίως ἐν τῇ τῶν Ἀθηνῶν, ἥτις ἤκμαζε τότε καὶ ἐν τῇ μελέτῃ τῶν ἀρχαίων κλασικῶν συγγραφέων, ἐκκλησιαστικῶς δὲ ἐν ταῖς θεολογικαῖς

σχολαῖς, ὁποῖαι ἤχμαζον ἐν Ἀλεξανδρείᾳ (ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Κλήμεντος καὶ τοῦ Ὠριγένους) καὶ ἐν Ἀντιοχείᾳ, ἢ διὰ τῆς μελέτης τῶν Γραφῶν καὶ τῶν συγγραμμάτων τῶν ἀρχαιοτέρων ἐκκλησιαστικῶν διδασκάλων καὶ μάλιστα τοῦ Ὠριγένους. Διὰ τῶν συγγραμμάτων αὐτῶν οἱ σοφοὶ οὖτοι πατέρες ἐξέθηκαν τὴν ἱστορίαν τῆς ἐκκλησίας, κατεπολέμησαν τοὺς ἐθνικοὺς, ὑπερασπιζόμενοι τὸν χριστιανισμόν, ἀνῆρσαν τοὺς αἵρετικοὺς καὶ ἀνέπτυξαν τὰ δόγματα καὶ τὴν ἠθικὴν τοῦ χριστιανισμοῦ. Οἱ ἐπισημότεροι ἐξ αὐτῶν εἶναι ἐκ μὲν τῶν ἀνατολικῶν ἐλλήνων οἱ ἀκόλουθοι. Ὁ Καισαρείας Εὐσέβιος ὁ συγγραψας πρῶτος σχεδὸν ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν. Ὁ Εὐσέβιος ἔχων φίλον τὸν αὐτοκράτορα Κωνσταντῖνον, τῇ ἀδείᾳ τούτου ἠδυνήθη νὰ ἐξετάσῃ τὰ ἀρχεῖα τοῦ κράτους καὶ νὰ συλλέξῃ πᾶσαν τὴν ἀναγκαίαν ὕλην διὰ τὸ ἔργον του. Ὁ μέγας Ἀθανάσιος, ἀρχιεπίσκοπος Ἀλεξανδρείας, ὁ ὁποῖος κατεπολέμησε τὴν αἵρεσιν τοῦ Ἀρείου, ὑπέστη δὲ φοβεροὺς διωγμοὺς ἐπὶ τῶν αὐτοκρατόρων τῶν ὑποστηριζάντων τὸν Ἀρειανισμόν, μάλιστα τοῦ Κωνσταντίου, δεκάκις ἐξορισθεὶς καὶ περὶ τὰ 20 ἔτη διατρίψας ἐν τῇ ἐξορίᾳ. Τὰ συγγράμματα τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου, τὰ πλεῖστα πολεμικὰ κατὰ τῶν ἀρειανῶν εἶναι πλήρη βαθειῶν ἐννοιῶν. Ὁ μέγας Βασίλειος, μητροπολίτης Καισαρείας ἐν Καππαδοκίᾳ, ὅστις ἐπίσης ἐδοξάσθη διὰ τοὺς ἀγῶνας αὐτοῦ ὑπὲρ τῆς ὀρθοδόξου πίστεως ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος Οὐάλεντος, ἐφημίσθη δὲ ἐν γένει διὰ τὴν ἀφοσίωσίν του εἰς τὴν ἐκκλησίαν, ἥτις εἶχεν αὐτῷ ἐμπιστευθῇ. Ὁ Βασίλειος κατάρθωσε νὰ συνασπίσῃ κατὰ τῶν ἀρειανῶν πάντας σχεδὸν τοὺς ἐπισκόπους τῆς Ἀσίας. Ὁ Μόδεστος ὁ αὐτοκρατορικὸς ἐπίτροπος, ὁ σταλεὶς ἵνα ἐκφοβίσῃ αὐτὸν καὶ ἀναγκάσῃ νὰ ὑποκύψῃ εἰς τὴν θέλησιν τοῦ αὐτοκράτορος, εὐρὼν ἀπροσδόκητον ἀντίστασιν παρὰ τῷ Βασιλείῳ, ἠναγκάσθη νὰ ἐπιστρέψῃ ἄπρακτος, ὁμολογῶν, ὅτι οὐδέποτε εἶδεν ἐπίσκοπον τολμηρότερον ὑπερα-

σπιστὴν τῶν δικαιωμάτων τῆς ἐκκλησίας. Ὁ Βασίλειος οὗτος ἵδρυσεν καὶ τὸ περιφημότερον πτωχοκομεῖον τῆς ἐποχῆς του, ὑπὲρ οὗ ἀφιέρωσε πάντα τὰ εἰσοδήματα τῆς πλουσίας μητροπόλεώς του, αὐτὸς πενιχρώτατα ὡς ἀπλοῦς μοναχὸς ἀποζών. Ὁ Ναζιανζηνὸς Γρηγόριος, ὅστις ὅτε ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐπεκράτουν οἱ φίλοι τοῦ Ἀρείου καὶ ὁμόφρονες, μόνος ἐπάλαισεν ἐν τῷ τότε κέντρῳ τούτῳ τῶν ἐχθρῶν τῆς ὀρθῆς πίστεως ὑπὲρ ταύτης, κατέστη δὲ περιβόητος διὰ τὴν εὐγλωττίαν, μεθ' ἧς ὑπερήσπισεν τὴν θεότητα τοῦ Λόγου, διὸ καὶ θεολόγος ἐκλήθη. Ὁ Ἰερώνυμος ἦλθεν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν ἐπίτηδες, ἵνα ἀκούσῃ τὰ κηρύγματα αὐτοῦ. Ἀναδειχθεὶς ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως ἐπὶ Θεοδοσίου τοῦ Α', ἐγένετο καὶ πρόεδρος τῆς Β' οἰκουμενικῆς συνόδου. Ὁ Βασίλειος καὶ ὁ Γρηγόριος οὗτος εἶχον ὁμοῦ σπουδάσει τὴν φιλοσοφίαν ἐν Ἀθήναις, ὅπου συνέδεσαν πρὸς ἀλλήλους ἀδιάρρηκτον καὶ ισόβιον φιλίαν. Τὴν θεολογικὴν δὲ μόρφωσίν του ὥφειλε καὶ αὐτὸς καθὼς καὶ ὁ Βασίλειος πρὸ πάντων εἰς τὴν μελέτην τῶν συγγραμμάτων τοῦ σοφοῦ Ὠριγένους, Ὁ Γρηγόριος Νύσσης, ἀδελφὸς τοῦ μεγάλου Βασιλείου, βαθυνοῦστατος ἐκκλησιαστικὸς συγγραφεύς. Ὁ Γρηγόριος οὗτος τόσον ἐξετίμα τὸν Ὠριγένην, ὥστε ἀπεδέχετο καὶ αὐτὰς αὐτοῦ τὰς ἑτεροδοξίας. Καὶ αὐτὸς ὑπερησπίσθη τὴν ὀρθοδοξίαν κατὰ τῶν Ἀρειανῶν. Ἀνευ τῶν μεγάλων τούτων πατέρων ἡ ἐκκλησία ἐκινδύνευσε νὰ ἐξαρειανισθῇ. Ὁ ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως Ἰωάννης ὁ μετὰ ταῦτα ἐπικληθεὶς Χρυσόστομος, ὅστις ἀνέπτυξε τοιαύτην εὐγλωττίαν, ὥστε ἐξέπληξε καὶ αὐτοὺς τοὺς ἐθνικοὺς ῥήτορας, ὠνομάσθη δὲ παρὰ πολλῶν Δημοσθένης τῆς ἐκκλησίας. Ὁ Χρυσόστομος ἀνετράφη χριστιανικῶς ὑπὸ τῆς εὐσεβοῦς μητρὸς του Ἀνθούσης, ἐδιδάχθη δὲ τὴν ῥητορικὴν ὑπὸ τὸν περίφημον Λιβάνιον, ὅστις ἐθαύμασεν, ἐν ᾧ ἔτι ὁ Χρυσόστομος ἐσπούδαζε παρ' αὐτῷ, τὴν ῥητορικὴν δει-

νότητα αὐτοῦ. Οὐδεὶς ἐκκλησιαστικὸς συγγραφεὺς ἐκ τῆς ἐποχῆς ταύτης συνέγραψε πλειότερα συγγράμματα αὐτοῦ, ἐξ ὧν διακρίνονται αἱ λαμπραὶ αὐτοῦ ὁμιλίαι εἰς ἅπασαν σχεδὸν τὴν ἁγίαν Γραφήν. Ὁ Χρυσόστομος ὡς κῆρυξ τοῦ θείου λόγου καὶ τῆς ἀληθείας ἦτο τοσοῦτον ἀτρόμητος, ὥστε δὲν ἐδίσταζε νὰ ἐλέγχῃ καὶ αὐτῆς τῆς αὐτοκρατείας Εὐδοξίας τὰς παρεκτροπὰς, δι' ἃ καταδιωχθεὶς ὑπ' αὐτῆς, ἐξωρίσθη, καὶ ἀπέθανεν ἐν τῇ ἐξορίᾳ ταύτῃ (407). Ὁ Χρυσόστομος προνόησε περὶ τῆς ἐκπαιδεύσεως τοῦ κλήρου, εἰργάσθη δὲ καὶ πρὸς ἐξάπλωσιν τοῦ χριστιανισμοῦ παρὰ τοῖς Γότθοις καὶ Πέρσαις. Ὁ Ἱεροσολύμων Κύριλλος συνέγραψε κατηχήσεις χάριν τῶν εἰς τὸν χριστιανισμόν ἐπιστρεφόντων, ὁ Ἐπιφάνιος, κατεπολέμησε τὰς αἱρέσεις μετὰ ὑπερμέτρου ζήλου, ὁ Ἀλεξανδρείας Κύριλλος, ἐπολέμησε τὸν Νεστόριον, πρὸς ἃς τῆς Γ' οἰκουμενικῆς συνόδου, ὁ Μοψουεστίας Θεόδωρος καὶ ὁ Κύρου Θεοδώρητος ἦσαν φίλοι τοῦ Νεστορίου, ἄνδρες πεπαιδευμένοι ἐν τῇ σχολῇ τῆς Ἀντιοχείας μορφωθέντες, ἔγραψαν δὲ καὶ σοφὰς εἰς τὴν ἁγίαν Γραφήν ἐρμηνείας, ὁ συγγραφεὺς τῶν φερόντων τὸ ὄνομα Διονυσίου τοῦ Ἀρεοπαγίτου συγγραμμάτων ἤχημασε πιθανῶς περὶ τὰ τέλη τοῦ Ε' αἰῶνος, ἠθέλησε δὲ ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ γνωστοῦ ἀθηναίου μαθητοῦ τοῦ Παύλου νὰ διαδώσῃ τὰς νεοπλατωνίζουσας χριστιανικὰς δοξασίας του, Μάξιμος ὁ ὁμολογητὴς ἠγωνίσθη κατὰ τῶν μονοθελητῶν, ὁ Δαμασκηνὸς καὶ ὁ Θεόδωρος ὁ Στουδίτης ὑπερησπίσθησαν τὴν προσκύνησιν τῶν εἰκόνων καὶ ἐπολέμησαν τὸν μωαμεθανισμόν.

Ἐκ δὲ τῶν δυτικῶν λατίνων διέπρεψαν ὁ Ἀμβρόσιος, ὅστις αὐτοκρατορικὸς ἐπίτροπος Μεδιολάνων ὦν ἐτιμᾶτο διὰ τὴν ἀρετὴν καὶ εὐσέβειαν αὐτοῦ τοσοῦτον, ὥστε καίπερ λαϊκὸς ἐξελέχθη ὑπὸ τοῦ λαοῦ καὶ τοῦ κλήρου ἀρχιεπίσκοπος Μεδιολάνων, ἦτο δὲ τοσοῦτον σεβαστὸς, ὥστε ἐπεβάλλετο

καὶ εἰς αὐτοὺς τοὺς αὐτοκράτορας. Οὕτως ὑπεχρέωσε τὸν αὐτοκράτορα Θεοδόσιον τὸν Α' νὰ τελέσῃ δημοσίᾳ μετάνοιαν, διότι εἶχε καταδιώξει τοὺς Θεσσαλονικεῖς ἕνεκα ἀσημάντου αἰτίας. Ὁ Ἰλάριος, ὁ πολεμήσας ὡς ἄλλος Ἀθανάσιος τοὺς Ἀρειανούς ἐν τῇ δύσει. Ὁ Ἱερώνυμος, πολυγραφώτατος ἐκκλησιαστικὸς συγγραφεὺς, ἰδίως δὲ εἰδημονέστατος τῶν Γραφῶν ἐρμηνευτής. Ὁ Ἱερώνυμος διέτριψεν ἐπὶ μακρὸν χρόνον ἐν Παλαιστίνῃ ὅπως μελετήσῃ ἐν αὐτῇ τῇ χώρᾳ τῶν ἑβραίων τὴν ἑβραϊκὴν ἀρχαιολογίαν. Μετέφρασε δὲ τὴν ἀγίαν Γραφὴν εἰς τὴν λατινικὴν γλῶσσαν. Ἡ μετάφρασις αὕτη εἶναι ἡ λεγομένη Βουλγάτα. Ὁ Αὐγουστῖνος ὑπερηκόντισε πάντας τοὺς δυτικοὺς πατέρας κατὰ τὴν σοφίαν, ἔγραψε μέγαν ἀριθμὸν συγγραμμάτων, καὶ δι' αὐτῶν ὡς οὐδεὶς ἄλλος μεγίστην ἐξήσκησεν ἐπιρροὴν ἐπὶ τῆς θεολογίας τῆς δύσεως. Ὁ πάπας Γρηγόριος ὁ ἐπικληθεὶς Διάλογος, συνετέλεσε διὰ τῆς δραστηριότητος αὐτοῦ εἰς τὴν ἀνύψωσιν τῆς παπικῆς δυνάμεως καὶ ἐλάμπρυνε τὴν λατρείαν τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας, ἀναμορφώσας τὴν μουσικὴν αὐτῆς τῇ βοηθείᾳ τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς μουσικῆς. Συνέτεινε δὲ καὶ εἰς τὴν ἐξάπλωσιν τοῦ χριστιανισμοῦ.

§ 15.

Πῶς διεμορφώθη κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἡ ἐκκλησιαστικὴ διοίκησις; Πῶς ἀνεφάνησαν οἱ πατριάρχαι;

Ἀφ' οὗτου οἱ ῥωμαῖοι αὐτοκράτορες ἐγένοντο χριστιανοί, ἤρχισαν νὰ ἀναμιγνύωνται εἰς τὰ ἐκκλησιαστικὰ πράγματα καὶ νὰ ἔχωσιν εἰς χεῖράς των σχεδὸν τὴν ἀνωτάτην διεύθυνσιν αὐτῶν. Ὁ Κωνσταντῖνος ἐφρόνει, ὅτι καθὼς οἱ ἐπίσκοποι ὠρίσθησαν ὑπὸ τῶν ἀποστόλων ἐπὶ τῶν ἔσω, οὕτως ὁ Θεὸς ὠρίσεν αὐτὸν ἐπίσκοπον ἐπὶ τῶν ἔξω τῆς ἐκκλη-

σίας, ἐπὶ τῆς ἐξωτερικῆς αὐτῆς καταστάσεως. Οἱ αὐτοκράτορες συνεχάλουν τὰς συνόδους πρὸς λύσιν τῶν σπουδαιοτέρων ζητημάτων, ἐπεκύρουν δὲ τὰς ἀποφάσεις αὐτῶν καὶ ἐξέδιδον ὡς νόμους τοῦ κράτους. Πολλάκις δὲ ἡ ἀνάμιξις αὐτῇ προέβαινε τοσοῦτον, ὥστε διὰ νόμου νὰ ὀρίζωσι, τί οἱ ὑπῆκοοί των ἔπρεπε νὰ πιστεύωσι. Τοῦτο ὑπῆρξεν ἡ κυριωτάτη αἰτία, δι' ἣν τὸ βυζαντινὸν κράτος κατεσπαράσσετο ἐπὶ αἰῶνας ὅλους ὑπὸ θρησκευτικῶν ἐρίδων καὶ πολέμων. Οἱ ἐπίσκοποι ἐγίνοντο ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ὄργανα τῶν βελήσεων τῶν αὐτοκρατόρων, ἀλλὰ καὶ οὗτοι πολλάκις ἐν ἀγνοίᾳ τῶν ἐχρησίμευον ὡς ὄργανα τῶν ἐπισκόπων καὶ τῶν δογματικῶν μερίδων.

Ὁ κληρὸς ἀπέκτησε κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην μέγαν πλοῦτον, διότι αἱ ἐκκλησίαι ἔλαβον μέρος τῆς δημοτικῆς περιουσίας, ἐκληρονόμησαν δὲ πολλαχοῦ τοὺς ἐθνικοὺς ναοὺς καὶ τὰς περιουσίας των, καὶ ἐλάμβανον πλουσίας δωρεὰς παρ' εὐσεβῶν. Εἶχε δὲ μέγα κράτος ὁ κληρὸς ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, εἰς τοὺς λαϊκοὺς μείναντος μόνον τοῦ δικαίωματος τῆς συμμετοχῆς ἐν τῇ ἐκλογῇ αὐτοῦ. Ἀλλὰ καὶ τὸ δικαίωμα τοῦτο κατέπεσε κατὰ μικρὸν εἰς ἀπλὴν σκιάν. Εἰς τὰς τάξεις τοῦ κλήρου κατετάσσοντο τότε πολλοὶ ἐπίσημοι πολιτικοὶ καὶ νομομαθεῖς ἢ πεπαιδευμένοι ἄνδρες, διότι ὁ κληρὸς εἶχε μεγάλη προνόμια· ἦτο ἀπηλλαγμένος τῶν δημοσίων βαρῶν· εἶχεν ἴδια κληρικὰ δικαστήρια· οἱ δὲ ἐπίσκοποι ἐδικάζοντο μόνον παρὰ τῶν αὐτοκρατόρων.

Κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἀναφαίνονται τὸ πρῶτον καὶ οἱ πατριάρχαι. Καθὼς δηλαδὴ εἰς ἀρχαιοτέρους χρόνους ὡς εἶδομεν ἀνωτέρω (πρβλ. § 8) οἱ ἐπίσκοποι τῶν διαφόρων ἐπαρχιῶν τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους ἀπετέλεσαν κατὰ μικρὸν τὰς διαφόρους ἐπαρχιακὰς ἐκκλησίας, ὧν προίστατο ὁ ἐπίσκοπος τῆς μητροπόλεως τῆς ἐπαρχίας, ὁ μητροπολίτης, ὅστις ἦτο καὶ ὁ πρόεδρος τῶν ἐπισκοπικῶν συνόδων τῶν ἐπαρχιακῶν

τούτων ἐκκλησιῶν, οὕτω μετὰ τοὺς χρόνους τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου, ὅτε τὸ ῥωμαϊκὸν κράτος διηρέθη εἰς διαφόρους πολιτικὰς διοικήσεις, ὧν ἐκάστη περιέλαβε πολλὰς ἐπαρχίας, οἱ ἐπίσκοποι τῶν διοικήσεων τούτων συνηνώθησαν, καὶ ἀπετέλεσαν τὰς κατὰ διοικήσεις ἐκκλησίας μετὰ τῶν διοικητικῶν συνόδων, ὧν πρόεδρος ἀνεδείχθη ὁ ἐπίσκοπος τῆς πρωτεύουσας τῆς διοικήσεως. Τοιοῦτοτρόπως οἱ ἐπίσκοποι τῶν πόλεων Ῥώμης, Κωνσταντινουπόλεως, Ἀλεξανδρείας, Ἀντιοχείας, Ἐφέσου, Καισαρείας καὶ Θεσσαλονίκης, αἵτινες ἦσαν πρωτεύουσαι διοικήσεων, ὑψώθησαν ὑπεράνω τῶν λοιπῶν ἐπισκόπων καὶ ἀνέλαβον ἀνωτέραν ἐξουσίαν ἐπ' αὐτῶν. Ὅσάκις οἱ ἐπίσκοποι τῶν διοικήσεων συνήρχοντο εἰς συνόδους (διοικητικὰς συνόδους), αὐτοὶ ἦσαν οἱ πρόεδροι αὐτῶν. Ὀνομάσθησαν δὲ τὸ πρῶτον οἱ ἐπίσκοποι οὗτοι ἑξαρχοὶ ἢ ἀρχιεπίσκοποι, ἀπὸ τῶν μέσων δὲ τοῦ Ε' αἰῶνος πατριάρχαι. Βραδύτερον ὑπῆχθησαν ὁ Ἐφέσου καὶ ὁ Καισαρείας ὑπὸ τὸν Κωνσταντινουπόλεως, ὁ δὲ Θεσσαλονίκης ἐπὶ τινα μὲν χρόνον ἦτο συνδεδεμένος μετὰ τοῦ Ῥώμης, μετὰ δὲ ταῦτα ὑπῆχθη ὑπὸ τὸν Κωνσταντινουπόλεως, ὥστε τέσσαρες ἀνεδείχθησαν κυρίως ἀνώτατοι τῆς ἐκκλησίας ἐπίσκοποι ὁ Ῥώμης, ὁ Κωνσταντινουπόλεως, ὁ Ἀλεξανδρείας καὶ ὁ Ἀντιοχείας. Εἰς τοὺς τέσσαρας τούτους πατριάρχας προσέθηκε Θεοδόσιος ὁ Β' καὶ τὸν ἐπίσκοπον Ἱεροσολύμων, θέλων νὰ τιμήσῃ τὴν πόλιν, ἐν ᾗ ἐσχηματίσθη δι' αὐτοῦ τοῦ Κυρίου καὶ τῶν ἀποστόλων ἡ πρώτη χριστιανικὴ ἐκκλησία, ἀφ' ἧς ἐξηπλώθη ἔπειτα ὁ χριστιανισμὸς εἰς ἅπαντα τὸν κόσμον. Οὕτως ἀνεφάνησαν οἱ πέντε τῆς ἀρχαίας ἐκκλησίας πατριάρχαι, ὁ Ῥώμης, ὁ Κωνσταντινουπόλεως, ὁ Ἀλεξανδρείας, ὁ Ἀντιοχείας, καὶ ὁ Ἱεροσολύμων, ὑφ' οὓς ὑπῆχθησαν κατὰ μικρὸν πάντες οἱ λοιποὶ ἐπίσκοποι τῆς ἐκκλησίας. Ἡ ἐκκλησία τῆς Κύπρου ἀνεγνωρίσθη ἐν τῇ Γ' οἰκουμενικῇ συνόδῳ αὐτοκέφαλος.

§ 16.

Πῶς κῦξῃσεν ἡ ἐξουσία τῶν ἐπισκόπων Ῥώμης;

Ὁ ἐπισημότερος ἐκ τῶν πέντε πατριαρχῶν ἦτο ὁ ἐπίσκοπος Ῥώμης, διότι ἡ Ῥώμη ἦτο ἡ ἀρχαία πρωτεύουσα σχεδὸν τοῦ ὅλου ἀρχαίου κόσμου, ὅστις περιελήφθη εἰς τὸ ἀπέραντον ῥωμαϊκὸν κράτος, καὶ διότι ἡ πατριαρχικὴ αὐτοῦ περιφέρεια ἦτο πολὺ μεγαλητέρα ἢ ἡ τῶν λοιπῶν πατριαρχῶν, περιλαμβάνουσα μέγα μέρος τῆς δύσεως· ἦσαν ὁμῶς καὶ ἐν τῇ δύσει ἐπὶ ἱκανὸν ἔτι χρόνον πολλαὶ ἐκκλησίαι ἀνεξάρτητοι οἷον τῆς Γαλλίας, τῆς Ἰσπανίας, τῆς Βρετανίας καὶ τῆς Ἀφρικῆς. Εἶχε λοιπὸν ὁ Ῥώμης τὰ πρεσβεῖα μόνον τῆς τιμῆς μεταξὺ τῶν ἐπισκόπων, μεθ' ὃν ἤρχετο ὁ Κωνσταντινουπόλεως. Ἄλλ' ὁ Ῥώμης, εἶδομεν, ὅτι καὶ ἐν ἀρχαιοτέρᾳ ἐποχῇ (§ 8) δὲν ἤρχετο εἰς τὴν τιμὴν ταύτην, ἐσπούδαζε δὲ νὰ ἀναλάβῃ τὴν ἀνωτάτην ἐξουσίαν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ. Οἱ πάπαι (οὕτως ὠνομάσθησαν ἀπὸ τοῦ 7' αἰῶνος οἱ ἐπίσκοποι Ῥώμης) ἐθεώρουν ἑαυτοὺς ὡς διαδόχους τοῦ Πέτρου, καὶ καθὼ τοιοῦτοι εἰς ἑαυτοὺς ἀναφέροντες τὸ παρὰ Ματθαίῳ (15', 18) χωρίον «Σὺ εἶ Πέτρος καὶ ἐπὶ ταύτῃ τῇ πέτρᾳ οἰκοδομήσω μου τὴν ἐκκλησίαν», ἠξίουσαν νὰ δεσπόζωσι πάντων, ὡς εἰ ὁ Πέτρος εἶχε λάβῃ τοιαύτην τινὰ ἐξουσίαν ἐπὶ τῆς ἐκκλησίας, καὶ ὡς εἰ ὁ ἀπόστολος οὗτος ὑπῆρξεν ὁ ἰδρυτὴς τῆς ἐν Ῥώμῃ ἐκκλησίας καὶ πρῶτος αὐτῆς ἐπίσκοπος. Αἱ δύο αὗται προϋποθέσεις ἦσαν ἐντελῶς ἐσφαλμέναι. Ὁ Πέτρος ἐν τῇ Καινῇ Διαθήκῃ παρίσταται μὲν ὡς κορυφαῖος τῶν ἀποστόλων, ἀλλὰ τοῦτο σημαίνει μόνον, ὅτι ἕνεκα προσωπικῶν προτερημάτων ἐν πάσαις ταῖς περιστάσεσι παρουσιάζετο ὡς πρῶτος καὶ τῶν λοιπῶν ἐξέχων μετὰ τοῦ Ἰακώβου καὶ Ἰωάννου. Οὐδαμοῦ δ-

μῶς ἐν τῇ Καινῇ Διαθήκῃ ἀπαντῶμεν αὐτὸν διατάσσοντα τοὺς λοιποὺς ἀποστόλους, τὸναντίον πάντες συμπράττουσιν ὡς ἴσοι. Ὅτε δὲ ὁ Παῦλος ἐν Ἀντιοχείᾳ παρέτῃρησεν ἀσθένειάν τινα τοῦ Πέτρου ἐν τῇ συμπεριφορᾷ αὐτοῦ πρὸς τοὺς ἰουδαίζοντας χριστιανοὺς, ἤλεγξεν αὐτὸν κατὰ πρόσωπον. Τὸ δὲ, «Σὺ εἶ Πέτρος καὶ ἐπὶ ταύτῃ τῇ πέτρᾳ οἰκοδομήσω μου τὴν ἐκκλησίαν, λεχθὲν παρὰ τοῦ Κυρίου τῷ Πέτρῳ, ὅτε ἐξ ὀνόματος πάντων τῶν ἀποστόλων ἐρωτηθέντων, τίνα ἔλεγον αὐτόν, ἀπήντησε διὰ τῆς ὁμολογίας· «Σὺ εἶ ὁ Χριστὸς, ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ τοῦ ζῶντος», σημαίνει ἀπλῶς· Ἐπὶ τῆς σταθερᾶς ταύτης πίστεως ἦν ὡμολόγησας, καὶ δι' ἣν σὲ καλῶ Πέτρον, θέλω οἰκοδομήσει τὴν ἐκκλησίαν. Ἡ πέτρα, ἐφ' ἣς ὡκοδομήθη ἡ ἐκκλησία, εἶναι ἡ σταθερὰ πῖσις εἰς Χριστόν. Οὕτως ἐννόησαν τὸ χωρίον τοῦτο οἱ πλεῖστοι ἀρχαῖοι πατέρες, οἷον ὁ Ἰλάριος, ὁ Ἀμβρόσιος, ὁ Γρηγόριος Νύσσης, καὶ ὁ Χρυσόστομος. Ὁ δὲ Αὐγουστῖνος ἐννοεῖ αὐτὸν τὸν Χριστόν. Ὡς πρὸς δὲ τὴν δευτέραν προϋπόθεσιν παρατηροῦμεν, ὅτι εἶναι ἱστορικῶς ἀποδεδειγμένον, ὅτι ἡ ἐν Ῥώμῃ ἐκκλησία δὲν ἰδρύθη ὑπὸ τοῦ Πέτρου, ὅτι πρὶν ἔλθῃ ὁ Πέτρος εἰς τὴν πόλιν ταύτην ἵνα μαρτυρήσῃ (οἱ νεώτεροι ἐκκλησιαστικοὶ ἱστορικοὶ ἀμφισβητοῦσι καὶ αὐτὸ τὸ γεγονὸς τῆς εἰς Ῥώμην ἐλεύσεως τοῦ Πέτρου καὶ τοῦ ἐκεῖ μαρτυρίου του), εἶχεν ἐνεργήσει ἐν αὐτῇ ὑπὲρ τοῦ κηρύγματος ὁ Παῦλος, ὅστις μᾶλλον ἠδύνατο νὰ θεωρηθῇ ἰδρυτὴς αὐτῆς, καὶ ὅτι ἄγνωστοι χριστιανοὶ ἀπὸ τῆς Ἀσίας ἐκεῖσε πιθανῶς χάριν ἐμπορίου ἐλθόντες, ἐκήρυξαν τὸ πρῶτον παρὰ τοῖς Ῥωμαίοις τὸ εὐαγγέλιον. Ἐν τῇ δύσει ὅμως ἠδυνήθησαν οἱ πάπαι νὰ πραγματοποιήσωσι τὰς δεσποτικὰς ἀξιώσεις των, ἐπιτυχόντες κατὰ διαφόρους εὐνοϊκὰς περιστάσεις νὰ ὑποτάξωσιν ὑπὸ τὸ κράτος αὐτῶν τὰς ἄλλοτε αὐτοκεφάλους ἐκκλησίας τῆς Ἀφρικῆς, Γαλλίας, Ἰσπανίας, Ἰλλυρίας καὶ λοιπὰς. Περὶ τὰ τέλη τῆς ἐποχῆς

ταύτης, ἤτοι κατὰ τὸν Θ' αἰῶνα, ὑπῆκουε σχεδὸν ἤδη ἅπασα ἡ δύσις εἰς τὰ νεύματα αὐτῶν. Μόνον ἐν τῇ ἐλληνικῇ ἀνατολῇ αἱ ἀξιώσεις τῶν παπῶν ἀπεκρούσθησαν. Οἱ ἀνατολικοὶ ἐπίσκοποι μόνον τὸ πρωτεῖον τῆς τιμῆς παρέχοντες αὐτοῖς, ἐθεώρουν τὰς ἐκκλησίας των ἀνεξαρτήτους καὶ αὐτοκεφάλους. Μόνον δὲ ἐπὶ σπουδαίων ὑποθέσεων ἐζήτουν τὴν σύμπραξιν των ὡς ἰσχυρῶν πατριαρχῶν, καθὼς ἐζητεῖτο ὡς ἀναγκαία καὶ τῶν λοιπῶν πατριαρχῶν τῆς ἀνατολῆς ἢ σύμπραξις. Ἀλλως δὲ ἡ ἀνατολή τότε ὑπερεῖχε καθ' ὅλα τῆς δύσεως· ἐκεῖ ἤκμαζον αἱ θεολογικαὶ σχολαί· ἐκεῖ διέπρεπον οἱ μεγάλοι θεολόγοι καὶ φωστῆρες τῆς ἐκκλησίας, ἐν γένει δὲ ἡ δύσις ἠκολούθει τὴν θεολογικὴν κίνησιν τῆς ἀνατολῆς. Αἱ οἰκουμενικαὶ σύνοδοι ἔγιναν πᾶσαι ἐν τῇ ἀνατολῇ οἱ δὲ πάπαι οὔτε συνεχάλουν αὐτάς (τοῦτο ἔπραττον οἱ αὐτοκράτορες Κωνσταντινουπόλεως), οὔτε πρόεδροι αὐτῶν ἀποκλειστικῶς ἐγίνοντο διὰ τῶν ἀπεσταλμένων αὐτῶν. Τὴν προεδρείαν αὐτῶν εἶχον συνήθως οἱ πατριάρχαι ἢ ἄλλοι ἐπίσημοι ἐπίσκοποι τῆς ἀνατολῆς. Ἐπίσης αἱ πράξεις τῶν οἰκουμενικῶν συνόδων ὑπεχρέουν καὶ τοὺς πάπας. Σύνοδοι οἰκουμενικαὶ ἐκήρυξαν πάπας αἰρετικούς καθὼς ἡ Γ' τὸν μονοθελήτην πάπαν Ὀνώριον (680). Τοιαύτη ἦτο ἡ θέσις τῶν ἀνατολικῶν ἐπισκόπων ἀπέναντι τῶν ἐπισκόπων τῆς Ῥώμης. Τὴν θέσιν ταύτην ἠθέλησαν οἱ πάπαι νὰ μεταβάλωσι κατὰ τὸν Θ' αἰῶνα, ἀλλ' ὁ Φώτιος ἀπέχρυσεν ἀπὸ τῆς ἀνατολῆς καὶ τότε τὸν δεσποτισμὸν αὐτῶν, καὶ διὰ τοῦτο ἐγεννήθη τὸ σχίσμα μεταξὺ ἀνατολικῆς καὶ δυτικῆς ἐκκλησίας, περὶ οὗ κατωτέρω ῥηθήσονται πλείονα (§ 21).

§ 17.

Τίς ἦτο ἡ ἀνωτάτη πραγματικὴ ἐξουσία ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ; Πόσαι οἰκουμενικαὶ σύνοδοι ἐγένοντο;

Τὴν ἀνωτάτην ἐξουσίαν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ἐξήσκουν αἱ οἱ-

κοινοὶ καὶ σύνοδοι, ὧν αἱ ἀποφάσεις ἐθεωροῦντο ὡς ἔκφρασις ἀλάνθαστος τῆς ἐκκλησιαστικῆς παραδόσεως καὶ ὑπαγόρευσις αὐτοῦ τοῦ τὴν ἐκκλησίαν ὁδηγοῦντος ἁγίου Πνεύματος, ἦσαν δὲ διὰ τοῦτο ἀνέκκλητοι. Αἱ σύνοδοι αὗται συνεκALOῦντο παρὰ τῶν αὐτοκρατόρων, ὡς αἱ συνεκίνουν τὴν ἐκκλησίαν μεγάλα ζητήματα, πρὸς λύσιν τῶν ὁποίων δὲν ἐπῆρχουν αἱ ἐπαρχιακαὶ καὶ λοιπαὶ μερικαὶ σύνοδοι. Ὡνομάζοντο δὲ οἰκουμενικαὶ, διότι ἀντεπροσώπευον σχεδὸν τὴν καθ' ἅπασαν τὴν οἰκουμένην ἐξηπλωμένην ἐκκλησίαν. Πρόεδροι αὐτῶν ἦσαν ἐπίσημοι ἐπίσκοποι τῆς ἐκκλησίας, παρίσταντο δὲ πρὸς τήρησιν τῆς τάξεως καὶ αὐτοκρατορικοὶ ἐπίτροποι. Ἐπὶ τῶν δογματικῶν ζητημάτων ὤφειλον πάντες νὰ συμφωνήσωσιν· οἱ διαφωνοῦντες ἀπεκηρύττοντο ὡς αἰρετικοί. Ἐπὶ τῶν ἄλλων δὲ ζητημάτων ἔκρινεν ἡ πλειονοψηφία. Πρώτην τοιαύτην σύνοδον συνεχάλεσεν ὁ μέγας Κωνσταντῖνος τῷ 325 ἐν Νικαίᾳ τῆς Βιθυνίας, ὅτε ὁ Ἄρειος διὰ τῆς διδασκαλίας του τῆς ἀρνούμενης τὴν ἀληθῆ θεότητα τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦτον χτίσμα κηρυττούσης, κατεθούρησαν ἅπασαν τὴν ἐκκλησίαν. Εἰς τὴν σύνοδον ταύτην συνῆλθον περὶ τοὺς 300 πατέρας. Αἱ λοιπαὶ οἰκουμενικαὶ σύνοδοι εἶναι αἱ ἐξῆς ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει Β' τῷ 381 κατὰ τῶν Ἀρειανῶν καὶ Πνευματομάχων· ἡ ἐν Ἐφέσῳ Γ' τῷ 431 κατὰ Νεστορίου· ἡ ἐν Χαλκηδόνι Δ' τῷ 451 κατὰ Εὐτυχοῦς· ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ε' τῷ 553 κατὰ τῶν Νεστοριανιζόντων· ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει Σ' τῷ 680 κατὰ τῶν μονοθελητῶν, οἵτινες κατὰ τὸν Ζ' αἰῶνα ἀνενέωσαν τὸν Εὐτυχανισμόν ὑπὸ νέαν μορφήν· μετὰ τῆς συνόδου ταύτης συνδέεται καὶ ὡς συνέχεια αὐτῆς ἐθεωρήθη ἡ λεγομένη Πενθέκτη σύνοδος ἡ ἐν Τρούλλῳ ἐν Κωνσταντινουπόλει τῷ 692· καὶ ἡ ἐν Νικαίᾳ Ζ' τῷ 787 κατὰ τῶν εἰκονομάχων. Αἱ σύνοδοι αὗται ἐκτὸς τῶν δογματικῶν αὐτῶν ὁρῶν ἐξέδωκαν καὶ κανόνας ἀφορῶν-

τας τὴν ἐκκλησιαστικὴν διοίκησιν, τὰ ἥθη καὶ τὴν λατρείαν. Ἐπὶ τῶν ἀποφάσεων τῶν συνόδων τούτων στηρίζεται μέχρι τῆς σήμερον ὁλόκληρον τὸ δογματικὸν καὶ διοικητικὸν οἰκοδόμημα τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας.

§ 18.

Πῶς εἶχεν ἡ λατρεία κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην;

Ἡ λατρεία τῆς ἐκκλησίας ἀφ' οὗτοι οἱ Ῥωμαῖοι αὐτοκράτορες, χριστιανοὶ γενόμενοι, ἐμερίμνων περὶ αὐτῆς, ἐθνικοὶ δὲ πλούσιοι προσερχόμενοι εἰς τὴν ἐκκλησίαν προσέφερον μεγάλας δωρεὰς αὐτῇ, ἀνέλαβε μεγάλην λαμπρότητα καὶ ἀπέβη πομπωδεστάτη. Κατὰ τὸν Δ' αἰῶνα αἱ ἐκκλησίαι διέπρεπον ἤδη ὡς μεγαλοπρεπῆ κτίρια, πολλὰς δὲ τοιαύτας ἱδρυσεν αὐτὸς ὁ μέγας Κωνσταντῖνος, οὗ τὴν ἐν ἀγίῳ Τάφῳ τῆς ἀναστάσεως, καὶ ἡ μήτηρ αὐτοῦ, ἡ εὐσεβὴς Ἑλένη. Ὡς τύπος ἐλήφθησαν αἱ ἀρχαῖαι στοαί, αἱ βασιλικαὶ λεγόμεναι, εἰς ἃς συνήρχετο ὁ Ῥωμαϊκὸς λαὸς χάριν τῶν ὑποθέσεών του. Ἐσωτερικῶς ὁμοῦ διεσκευάσθη ἡ ἐκκλησία καὶ τὰ ἐν αὐτῇ διετάχθησαν κατὰ τὸ παράδειγμα τοῦ ἐν Ἱεροσολύμοις ναοῦ. Τὸ ἐσώτατον μέρος ἦτο προωρισμένον διὰ τὸν κλῆρον καὶ ἐλέγετο βῆμα, ἀγίασμα, τὸ πρὸ τούτου μέρος ἦτο ὁ κυρίως ναὸς, καὶ ὁ ἔμπροσθεν πάντων χώρος ἐκαλεῖτο νάρθηξ. Τὸ τελευταῖον τοῦτο μέρος ἐχρησίμευε χάριν τῶν μετανουσύντων καὶ τῶν κατηχουμένων, καὶ διὰ τοῦτο ὅτε οὗτοι ἐξέλιπον ἢ κατέστησαν σπάνιοι καὶ ὀλίγοι, κατηργήθη. Εἰς τὰς βασιλικὰς ἐδόθη κατὰ μικρὸν ὁ τύπος τοῦ σταυροῦ, ἐν δὲ τῇ ἀνατολῇ κατὰ τὴν διασταύρωσιν τῶν σκελῶν αὐτοῦ ἐτέθη θόλος, καὶ οὕτως ἐμορφώθη ὁ βυζαντινὸς λεγόμενος ρυθμὸς οὗ ἄριστον πρότυπον ὑπῆρξεν ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει ναὸς τῆς ἀγίας Σοφίας, ὁ ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ ἀνοικοδομηθεὶς. Ἐσωτερικῶς ἐπληρώθησαν νῦν

αἱ ἐκκλησίαι εἰχόνων, παύσαντος μετὰ τὴν νίκην τοῦ χριστιανισμοῦ κατὰ τῆς εἰδωλολατρείας τοῦ πρὸς τὴν χρῆσιν τῶν καλῶν τεχνῶν ἐν τῇ λατρείᾳ δέους, ὅπερ ἔτρεφον οἱ ἀρχαῖοι χριστιανοί, ὡς εἶδομεν ἀλλαχοῦ (§ 9). Τῶν ἀναγλύφων μόνον ἐν κοσμήμασιν ἐγένετο χρῆσις. Κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἐκτὸς τῶν ἀρχαίων ἑορτῶν ἀναφαίνονται νέαι ἡ τῆς Γεννήσεως τοῦ Χριστοῦ, αἱ τῆς μητρὸς τοῦ Κυρίου καὶ τῶν ἀγίων, τοῦ Εὐαγγελισμοῦ, τῶν Εἰσοδίων, τῆς Ὑπαπαντῆς, τῶν ἀγίων Πάντων, τοῦ ἀγίου Στεφάνου, τοῦ Προδρόμου, τῶν ἀποστόλων Πέτρου καὶ Παύλου, τῆς ὑψώσεως τοῦ σταυροῦ, καὶ τῶν μαρτύρων καὶ ἄλλων ἀγίων. Τὸ κέντρον τῆς λειτουργίας ἡ κυρίως λατρεία ἀπετέλει καὶ νῦν ἡ τέλεσις τῆς εὐχαριστίας, ἥς προηγεῖτο ὡς προπαρασκευὴ εἰς αὐτὴν ἡ ἀνάγνωσις τῶν Γραφῶν, τὸ ἐπ' αὐτῶν κήρυγμα καὶ διάφοροι προσευχαί. Ἐν ταῖς μεγάλαις πόλεσι καὶ μάλιστα ἐν Ῥώμῃ καὶ Κωνσταντινουπόλει ἡ λειτουργία ἐγένετο μετὰ πλείστης λαμπρότητος, ἥτις ἐξέπληττε τοὺς ἐθνικοὺς καὶ τοὺς μήπω ἐκχριστιανισθέντας βαρβάρους λαοὺς. Ὡς ἐκκλησιαστικοὶ ὕμνογράφοι διέπρεψαν ἐν τῇ ἀνατολικῇ ἐκκλησίᾳ κατὰ τὸν Η' αἰῶνα ὁ Δαμασκηνὸς καὶ ὁ Κοσμάς, οὓς ἐμιμήθησαν πάντες οἱ μετὰ ταῦτα. Τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας τὴν λατρείαν ἐλάμπρυνον δι' ὕμνων καὶ διὰ τῆς ἀνυψώσεως τῆς μουσικῆς πρὸ πάντων ὁ Ἀμβρόσιος καὶ ὁ Γρηγόριος ὁ μέγας ἡ διάλογος. Οἱ λόγοι, μάλιστα ἐν τῇ ἀνατολῇ, ὅπου ἤχμαζεν ἡ ῥητορικὴ, ἦσαν πολλάκις ἀριστουργήματα ἐκκλησιαστικῆς εὐγλωττίας, καθὼς δυνάμεθα νὰ εἰκάσωμεν ἐκ τῶν πλείστων ὁμιλιῶν τοῦ μεγάλου Βασιλείου, τοῦ Ναζιανζηνοῦ Γρηγορίου καὶ μάλιστα τοῦ Χρυσοστόμου. Πολλάκις ὅμως οἱ ἐκκλησιαστικοὶ ῥήτορες, λησμονοῦντες ὅτι ἦσαν κήρυκες τοῦ θεοῦ λόγου, καὶ ὅτι κύριος σκοπὸς αὐτῶν ἔπρεπε νὰ ᾖναι ἡ οἰκοδομὴ τῶν πιστῶν, ἡ ἡθικὴ δηλ. καὶ θρησκευτικὴ μόρφωσις αὐτῶν, ἐπεζήτησαν νὰ

ἐπιδείξωσι μόνον τὴν ῥητορικὴν ἑαυτῶν δεινότητα, πολλοὶ δὲ τῶν ἀκροατῶν μετέβαινον πρὸς αὐτοὺς μᾶλλον ἵνα θαυμάσωσιν αὐτοὺς καὶ διὰ χειροκροτήσεων δείξωσι τὴν ἐπιδόκιμασίαν των, ἢ ἵνα ὠφεληθῶσιν ἐξ αὐτῶν. Κατὰ τὸν Ε' αἰῶνα εἶχεν ἐπικρατήσει ἐν τῇ ἀνατολῇ ἡ λειτουργία, ὅπως εἶχεν αὐτὴν διασκευάσει διὰ τὴν ἐκκλησίαν τοῦ ὁ μέγας Βασίλειος, βραδύτερον ὅμως ἐγενικεύθη ἀντ' αὐτῆς ἀπὸ Κωνσταντινουπόλεως διαδοθεῖσα ἡ ὑπὸ τοῦ Χρυσόστομου ἐπιτομευθεῖσα καὶ ἐπεξεργασθεῖσα λειτουργία, ἡ μέχρι τῆς σήμερον μετὰ τινων ἐπουσιωδῶν μεταβολῶν καὶ προσθηκῶν ἐν χρήσει παρὰ τῇ ἀνατολικῇ ἐκκλησίᾳ οὔσα. Καὶ τῶν ἄλλων μυστηρίων αἱ τελεταὶ ἀπέβησαν κατὰ τοὺς χρόνους τούτους λαμπρότεραι καὶ πομπωδέστεραι συμφῶνως πρὸς τὴν τάσιν τοῦ ἐλληνικοῦ καὶ ῥωμαϊκοῦ λαοῦ πρὸς τὰς πομπὰς καὶ τὰς μεγαλοπρεπεῖς ἐορτάς.

§ 19.

Ὅποια τὰ ἦθη τῶν χριστιανῶν τῆς ἐποχῆς ταύτης;

Τὰ ἦθη τῶν χριστιανῶν κατὰ τὴν παροῦσαν ἐποχὴν δὲν διεκρίνοντο πλέον ἐπὶ τῇ καθαρότητι ἐκείνῃ, ἥτις κατὰ τοὺς χρόνους τῶν διωγμῶν εἶχεν ἐκπλήξει τοὺς ἐθνικοὺς. Ἀφ' οὗτο ὁ χριστιανισμὸς ἐγένετο ἐπικρατοῦσα θρησκεία ἐν τῷ ῥωμαϊκῷ κράτει, καὶ οἱ μὲν χριστιανοὶ ἀπῆλθον πολλῶν προνομίων, οἱ δὲ ὁπαδοὶ τῆς ἐθνικῆς θρησκείας τοῦναντίον κατεδιώκοντο, πολλοὶ προσήρχοντο εἰς τὴν χριστιανικὴν ἐκκλησίαν οὐχὶ ἐκ ζήλου καὶ ἀγάπης πρὸς τὴν ἀλήθειαν τοῦ Εὐαγγελίου, ἀλλ' ἐνεκα συμφέροντος. Οἱ τοιοῦτοι ἀπὸ ἐθνικῶν χριστιανοὶ γινόμενοι, μετέβαλλον μόνον τὸ ὄνομα. Οὕτως ἡ τῶν ἀρχαίων χριστιανῶν σωφροσύνη καὶ περὶ τὰ ἦθη αὐστηρότης κατὰ μικρὸν ἐξέλιπεν. Εἰς τὴν ἐξαχρείωσιν τῶν ἡθῶν συνέτεινον καὶ αἱ δογματικαὶ

συζητήσεις, αἱ ὁποῖαι ἤγειρον μίση μεταξὺ τῶν χριστιανῶν καὶ ἐγέννων πολλάκις ἢ τὴν ὑποχρισίαν ἢ τὴν θρησκευτικὴν ἀδιαφορίαν. Ὁ λαὸς καὶ οἱ μοναχοὶ ἀναμιγνύμενοι εἰς τὰς συζητήσεις ταύτας, ἅς ὀλίγον ἐννόουν, ἐφανατίζοντο. Ἐνεκα δὲ τοῦ φανατισμοῦ τούτου ἐξέλιπε νῦν ἡ ἀρχαία τῶν χριστιανῶν ἀνοχή. Ἐνῷ οἱ πρῶτοι χριστιανοὶ καταδιωκόμενοι ἐπεκαλοῦντο τὴν ἀνοχὴν τῶν ἐθνικῶν αὐτοκρατόρων ἐν ὀνόματι τῆς ἐλευθερίας τῆς συνειδήσεως καὶ τῆς θρησκείας, κατεδίωκον νῦν ἀπὸ νῦν οἱ χριστιανοὶ καὶ ἐθνικοὺς καὶ ἑτεροδόξους ἢ αἱρετικούς. Οἱ αἱρετικοὶ ἐξωρίζοντο συνήθως ἢ ἐκλείοντο εἰς μοναστήρια, ἀπαντῶσι δὲ ἤδη ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ταύτης ἐν τῇ δύσει τὰ πρῶτα παραδείγματα θανατικῆς ποινῆς ἐπιβαλλομένης εἰς τοὺς αἱρετικούς ἔνεκα τῶν θρησκευτικῶν αὐτῶν πεποιθήσεων. Πρῶτος ἐτιμωρήθη οὕτως ὁ αἱρετικὸς Πρισκιλλιανὸς ἐν Ἰσπανίᾳ κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ Ε' αἰῶνος. Καὶ ἀπεδοκιμάσθη μὲν τότε ὁ θάνατος τοῦ Πρισκιλλιανοῦ παρὰ πολλῶν ἐπισκόπων, ἀλλ' ἤδη ὁ Αὐγουστῖνος ἐπεδοκίμαζε τὰς σωματικὰς τιμωρίας τῶν αἱρετικῶν καὶ ὁ πάπας Λέων ὁ Α' (450) ἐθεώρει ἐπιτετραμμένον καὶ τὸν θάνατον αὐτῶν! Ἡ ἐκκλησία ἐσπούδαζε δι' ὅλων τῶν αὐτῇ δεδομένων μέσων νὰ ἀνορθώσῃ τὰ ἥθη. Πρὸς τὸν σκοπὸν δὲ τοῦτον ἐπολλαπλασιάσθησαν καὶ κατέστησαν αὐστηρότεροι οἱ περὶ μετανοίας κανόνες. ὤρίσθησαν πνευματικοὶ πρὸς ἐξομολόγησιν τῶν μελόντων νὰ προσέλθωσιν εἰς τὴν εὐχαριστίαν· οἱ ἐκκλησιαστικοὶ κήρυκες ἐδίδασκον τὰ πλήθη ἀπὸ τοῦ ἄμβωνος· αἱ τελεταὶ καθίσταντο ἐπαγωγότεραι. Ἀλλὰ τὰ μέτρα ταῦτα δὲν ἐπετύγχανον πάντοτε, διότι εἰς μὲν τοὺς μετανοοῦντας ἐδίδοντο συχνάκις ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας ἀφ' ἑσῆς· οἱ δὲ ἐκκλησιαστικοὶ ῥήτορες ἐκ ματαιότητος συνήθως ἀπέβλεπον εἰς ἐπίδειξιν μόνον τῆς εὐγλωττίας των· αἱ πομπαὶ δὲ καὶ αἱ λαμπραὶ τελεταὶ ἔτεινον μόνον εἰς τὸ νὰ

υποθάλλωσι τὴν εἰς τὰ θεάματα σπουδὴν τοῦ λαοῦ, χωρὶς νὰ θερμαίνωσι καὶ ἐξαγνίζωσι τὰς καρδίας. Τὰς ἐλλείψεις ταύτας ἀπαντῶμεν παρά τε τῷ κλήρῳ καὶ τῷ λαῷ. Ὁ Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνὸς περιγράφει ἡμῖν τὰ ἥθη τῶν κληρικῶν τῆς ἐποχῆς ταύτης διὰ λίαν μελανῶν χρωμάτων. Οἱ κληρικοὶ ἦσαν ἐν τῇ δύσει ἤδη ἀπὸ τοῦ Δ' αἰῶνος πάντες ἀνεξαίρετως ἄγαμοι, ἐν τῇ ἀνατολῇ ἐπετρέπετο ὁ πρῶτος γάμος εἰς τὸν κλῆρον, ἀλλὰ καὶ ἐνταῦθα οἱ ἐπίσκοποι ἐξ ἔθους ἐλαμβάνοντο ἐκ τῶν μοναχῶν, κατὰ δὲ τὸν Ζ' αἰῶνα ἀπηγορεύθη ῥητῶς αὐτοῖς ὁ γάμος. Ἐν τῷ μέσῳ δὲ τῆς μεγάλης διαφθορᾶς ὑπῆρχον καὶ παραδείγματα ἐναρέτων ἐπισκόπων καὶ κληρικῶν ἐν γένει. Πολλοὶ Πατέρες, οἷον ὁ Βασίλειος, ὁ Ἀμβρόσιος, ὁ Χρυσόστομος ἀπέδειξαν θαυμασίαν ἀρετὴν. Ἐν γένει ὁμως, καθὼς παρατηρεῖ ὁ θεῖος Χρυσόστομος (1), ἡ ἐποχὴ αὕτη παραβαλλομένη κατὰ τὰ ἥθη πρὸς τὴν ἐπὶ τῶν διωγμῶν ἐποχὴν, εὐρίσκεται λίαν ὑπολειπομένη αὐτῆς, ἀν καὶ συγκριτικῶς πρὸς τοὺς ἐθνικοὺς καὶ οἱ τῆς ἐποχῆς ταύτης χριστιανοὶ ἴσταντο ἡθικῶς πολὺ ἀνώτερον αὐτῶν.

§ 20.

Πῶς ἀνεφάνη τὸ πρῶτον ὁ μοναχικὸς βίος καὶ ποῦ διεδόθη μετὰ ταῦτα;

Ἡ ἀρχαία περὶ τὰ ἥθη αὐστηρότης διεσώζετο νῦν μόνον παρὰ τοῖς ἀσκηταῖς, οἵτινες εἶχον ἤδη ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτέρων χρόνων ἀναφανῆ (§ 10). Οἱ ἀσκηταί, οἵτινες μένοντες ἄγαμοι, ἦσαν ἀφιερωμένοι εἰς προσευχὰς καὶ νηστείας, ἐτιμῶντο μεγάλως καὶ ἐχρησίμευον ὡς τὰ πρότυπα τῆς χριστιανικῆς τελειότητος. Ἐνῷ δὲ τὸ πρῶτον ἔζων ἐν ταῖς ἐρήμοις μεμονωμένοι ἀπὸ τοῦ Δ' αἰῶνος συνενούμενοι, ἀποτε-

(1) Ὁμιλ. 25 εἰς Ἐπιστ. πρὸς Κορινθ.

λοῦσι μοναχικὰς κοινότητας καὶ ζῶσιν ὑπὸ τὴν αὐ-
τὴν στέγην κατὰ τοὺς αὐτοὺς κανόνας. Ὁ ἰδρυτὴς τοῦ νέου
τούτου εἰδους τοῦ ἀσκητικοῦ βίου, τοῦ λεγομένου κυρίως μο-
ναχικοῦ ἢ μοναστηριακοῦ, εἶναι ὁ Παχώμιος, μαθητὴς
τοῦ μεγάλου Ἀντωνίου. Τὰ πρῶτα μοναστήρια ἀνεφά-
νησαν ἐν Αἰγύπτῳ, ἐκεῖθεν δὲ ἐξηπλώθη ὁ μοναχικὸς βίος
εἰς ἅπασαν τὴν ἐκκλησίαν. Ὁ μέγας Βασίλειος, θαυμα-
στὴς θερμότητος τοῦ νέου τούτου βίου, συνετέλεσε μεγάλως
εἰς τὴν ἐν τῇ ἀνατολῇ διάδοσίν του, ὑπετύπωσε δὲ πρῶτος
τοὺς κανόνας, καθ' οὓς ὥφειλον νὰ ζῶσιν οἱ ὁπαδοὶ αὐτοῦ.
Ἐν τῇ δύσει ἐγνωστοποίησε τὸν βίον τοῦτον πρῶτος ὁ μέ-
γας Ἀθανάσιος, ὅτε ἐπὶ τῶν ἀρειανικῶν ἐρίδων ἦλθεν εἰς
τὴν Ῥώμην ἐξόριστος. Ὑπεστήριξαν δὲ αὐτὸν ὁ Ἀμβρό-
σιος, ὁ Ἱερώνυμος καὶ ὁ Αὐγουστῖνος. Αἱ χριστιανι-
καὶ χῶραι ἐπληρώθησαν ταχέως μοναχῶν καὶ μοναστηρίων.
Ὁ Παχώμιος ἤδη εἶχεν ὑφ' ἑαυτὸν 7,000 μοναχῶν. Αἱ τρεῖς
θεμελιώδεις ἀρεταὶ αἱ ἀποτελοῦσαι τὸν μοναχικὸν
βίον εἶναι ἡ παρθενία, ἡ πτωχεία καὶ ἡ ὑπακοή. Οἱ μοναχοὶ
ἦσαν ἀφωσιωμένοι εἰς τὴν προσευχὴν καὶ τὴν νηστείαν, εἰρ-
γάζοντο δὲ εἰς ἐλαφράς ἐργασίας μόνον ὅπως ἀποζῶ-
σιν ἐξ αὐτῶν. Μόνον ἐν τῇ δύσει ἐπεδλήθη ἡ γεωργία καὶ ἐν
γένει ἡ ἐργασία ὥς κύριον ἔργον ὑπὸ τοῦ Βενεδίκτου,
ὅστις ἐμετρίασε καὶ τὴν αὐστηρότητα τῶν μοναχικῶν δια-
τάξεων τῆς ἀνατολῆς ὥς ἀπάδουσιν εἰς τὸ τραχὺ κλίμα τῆς
δύσεως. Ἐνίοτε ἐχρησίμευον τότε τὰ μοναστήρια καὶ ὥς
σχολεῖα τοῦ κλήρου, ἀλλ' οἱ αὐστηροὶ μοναχοί, οἵτινες
ἠθέλον τὴν ἡσυχίαν τοῦ μοναστηρίου καὶ ἐτίμων μόνον τὴν
ἀσκησιν, δὲν ἦσαν σύμφωνοι ὥς πρὸς τοῦτο. Ἀλλ' ἐν τῇ δύ-
σει διὰ τοῦ πεπαιδευμένου Κασσιόδωρου ἐνεπνεύσθη ἡ
πρὸς τὰς μελέτας ἀγάπη τοῖς μοναχοῖς, ἔκτοτε δὲ παρὰ
τοῖς δυτικοῖς λαοῖς οἱ μοναχοὶ ἀνέλαβον εἰς τὰς χεῖράς των
πᾶσαν τὴν ἐκπαίδευσιν. Διὰ τῆς ἀντιγραφῆς ἀρχαίων χειρο-

γράφων, διέσωσαν οἱ μοναχοὶ τότε τὰ κειμήλια τῆς κλασικῆς καὶ ἐκκλησιαστικῆς ἀρχαιότητος. Κατ' ἀρχάς τὰ μοναστήρια ἦσαν ἐκτισμένα μακρὰν τῶν πόλεων, οἱ δὲ μοναχοὶ οὐδέποτε σχεδὸν ἐφαίνοντο ἐν αὐταῖς, ἔπειτα ὁμως ἤρχισαν νὰ ἰδρύωνται τὰ μοναστήρια μάλιστα ἐν τῇ δύσει πλησίον τῶν πόλεων ἢ ἐν ταῖς πόλεσιν αὐταῖς, οἱ δὲ μοναχοὶ τοσοῦτον συχνάκις ἐθεῶντο ἐν ταῖς πόλεσιν ἐν τῷ μέσῳ τῆς κοινωνικῆς τύρβης, ὥστε ἐδέησε νὰ ἐκδοθῶσι νόμοι καὶ θεσπισθῶσι κανόνες, οἵτινες νὰ περιορίζωσιν αὐτοὺς ἐν τοῖς μοναστηρίοις των. Εἰς τὰς δογματικὰς ἔριδας ἀνέμιγνύοντο ἔκτοτε πολλάκις, ἀλλ' ἐπὶ βλάβῃ τῶν συζητήσεων, διότι ὄντες ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀμαθεῖς, ἐγίνοντο τυφλὰ τῶν δογματικῶν μερίδων ὄργανα. Ἐν γένει δὲ ἡ ἐπιρροή αὐτῶν δὲν ὑπῆρχε διὰ τὸν λαὸν ἀβλαβής, διότι ὀλίγοι ἐξ αὐτῶν διέσωζον καὶ μετὰ ταῦτα τὴν ἀρχαίαν, γνησίαν μοναχικὴν αὐστηρότητα τῶν ἡθῶν. Καὶ ἀφοῦ δὲ συνέστησαν τὰ μοναστήρια πολλοὶ ἀσκηταὶ ἐξηκολούθουν τὸν ἀρχαῖον, ἀπομεμονωμένον, ἐρημικὸν βίον (ἐρημίται). ἄλλοι πάλιν ἐπενόουν νέα ἤδη ἀσκήσεων, δι' ὧν ἐξέπληττον τοὺς ὄχλους. Μεγάλως ἐθαυμάζοντο οἱ Στυλῖται οἱ ἐπὶ στύλων τὸν βίον διάγοντες, οἷς τὸ πρῶτον παρὰδειγμα ἔδωκε Συμεὼν ὁ ἐπονομασθεὶς Στυλίτης. Ἐνῷ δὲ οἱ μοναχοὶ οὕτως ἐσπούδαζον νὰ φθάσωσιν εἰς τὴν μεγίστην ἠθικὴν τελειότητα, ἡ κοινωνία εἰς ἑαυτὴν οὕσα ἐγκαταλειμμένη, ἔβαινε ἀπὸ ἡμέρας εἰς ἡμέραν εἰς ἔτι μεγαλύτεραν ἠθικὴν κατὰπτωσιν.

ΠΕΡΙΟΔΟΣ Γ'.

Ἱστορία τῆς ἐκκλησίας ἀπὸ τοῦ σχίσματος μέχρι τῆς ἀλώσεως
τῆς Κωνσταντινουπόλεως (860—1453).

Α'.

Ἀνατολικὴ ἐκκλησία. (1)

§ 21.

Πῶς ἐγένετο τὸ σχίσμα μεταξὺ ἀνατολικῆς καὶ δυτικῆς ἐκκλησίας;
Ἐν τοῖς προηγούμενοις εἶδομεν, ὅτι οἱ πάπαι καταλαβόν-
τες ἀπ' ἀρχῆς ἐπίσημον ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ θέσιν ἕνεκα τῆς ἐπιση-
μότητος τῆς πόλεως, ἥς ἦσαν ἐπίσκοποι, ἐδειξαν πρωτίμως
τὴν πρόθεσιν νὰ γίνωσιν ἀπόλυτοι δεσπότες αὐτῆς (§8).
Ἐν τῇ δύσει δὲν ἀπήντησαν μεγάλας δυσκολίας εἰς τὴν πραγ-
ματοποίησιν τῶν σκοπῶν αὐτῶν τούτων. Κατὰ τὸν Θ' αἰῶνα
κατὰ μικρὸν εἶχον σχεδὸν πᾶσαι αἱ ἐκκλησίαι αὐτῆς, αἱ ἐν τῇ
ἀρχαιότητι ἀνεξάρτητοι καὶ αὐτοκέφαλοι, ὑπαχθῇ ὑπ' αὐτούς.
Μόνον αἱ ἀνατολικαὶ ἐκκλησίαι πισταὶ ἐμμένουσαι εἰς τὰς
ἀρχαίας παριδόσεις των, δὲν ἤθελον νὰ κύψωσι τὸν αὐχένα
ὑπ' αὐτούς (§ 16). Διὰ τοῦτο οἱ πάπαι ἐδυσανασχέτουν, περιέ-
μενον δὲ εὐκαιρίαν κατάλληλον, ἵνα, ἐπεμβαίνοντες εἰς τὰ
πράγματα τῆς ἀνατολῆς, ἐπεκτείνωσι καὶ ἐπὶ ταύτης τὸ κρά-
τος των. Τοιαύτη εὐκαιρία ἐνόμισαν ὅτι ἐδόθη αὐτοῖς κατὰ τὴν
ἀνύψωσιν τοῦ Φωτίου εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον τῷ 857
ἔτει. Ἡθέλησαν τότε νὰ ἐπιβληθῶσιν ἐν τῇ ἀνατολῇ καὶ νὰ ὑ-

(1) Πηγαί. Οἱ ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς τῆς ἐποχῆς ταύτης (πρὸς Migne)
καὶ οἱ Βυζαντινοὶ ἱστορικοὶ ἀπὸ τοῦ Ἰωάννου Σκυλίττη μέχρι τοῦ Γεωρ-
γίου Φραντζῆ (811—1477). Πρὸς καὶ ἡμέτερον Δοκίμιον σελ. 185.

ποτάξωσι τὰς ἐκκλησίας αὐτῆς· ὁ Φώτιος τὰς παραδόσεις τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας, τὴν ἀρχαιοτάτην ἀνεξαρτησίαν καὶ τὰ δικαιώματα αὐτῆς ὑπερασπιζόμενος, ἀντέστη εἰς αὐτούς· τοῦτο ἤγαγεν εἰς σύγκρουσιν τὰς δύο ἐκκλησίας, ἀποτέλεσμα δὲ ὑπῆρξε τὸ σχίσμα μεταξὺ ἀνατολικῆς καὶ δυτικῆς ἐκκλησίας, τὸ ὁποῖον διαρκεῖ μέχρι τῆς σήμερον. Ὡστε αἰτίαι τοῦ σχίσματος ὑπῆρξεν ἡ ἀλαζονεία τῶν παπῶν, ἡ ἐπιθυμία τῶν νὰ δεσπώσῃ τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας.

Τὰ πράγματα συνέβησαν ὡς ἐξῆς. Πρὸ τοῦ Φωτίου πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως ἦτο ὁ Ἰγνάτιος, ἀνὴρ ἐνάρετος μὲν, ἀλλὰ τραχὺς τοὺς τρόπους. Πρὸς τοῦτον περιῆλθεν ἡ αὐλὴ τοῦ αὐτοκράτορος Μιχαὴλ τοῦ Γ' εἰς ῥῆξιν, διότι ἤλεγχε τὰς παρεκτροπὰς τῆς, καὶ μάλιστα τοῦ θεοῦ τοῦ βασιλέως Βάρδα. Ὁ αὐτοκράτωρ μὴ ἀνεχόμενος αὐτὸν, ἔρριψεν ἀπὸ τῆς πατριαρχείας. Δὲν ἦτο τοῦτο τὸ πρῶτον παράδειγμα τοιαύτης παρὰ τοῦ αὐτοκράτορος ἀποβολῆς πατριάρχου. Ὁ θρόνος ἔμεινε κενός. Τότε ὁ αὐτοκράτωρ ἵνα δικαιολογηθῇ ἀπέναντι τοῦ κλήρου καὶ τοῦ λαοῦ διὰ τὴν κατάρριψιν τοῦ Ἰγνατίου, ἐσχέφθη νὰ ἀναβιβάσῃ εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον ἄνδρα παρὰ πᾶσι σεβαστὸν, ὅστις, ἡλπίζεν ὅτι διὰ τοῦτο παρὰ πάντων ἔμελλε νὰ ἀναγνωρισθῇ ὡς πατριάρχης. Διὰ τοῦτο βιάζει τὸν Φώτιον, ὁ ὁποῖος καὶ διὰ τὴν ἔξοχον ἀρετὴν του καὶ διὰ τὴν ἑκτακτον παιδείαν του καὶ διὰ τὸ ἐκ τοῦ ἐπιφανοῦς οἴκου αὐτοῦ κλέος ἦτο τὸ σεβαστότερον πρόσωπον ἐν Κωνσταντινουπόλει, νὰ δεχθῇ τὸ πατριαρχικὸν ἀξίωμα. Ὁ Φώτιος ἀνθίσταται· ἀλλ' ὁ βασιλεὺς ἐπιμένει καὶ ὁ κληρὸς δὲ καὶ ὁ λαὸς ὁμοφώνως ἐζήτουν αὐτὸν ὡς πατριάρχην. Ἐπὶ τέλους ἐνδίδει εἰς τὴν βίαν ταύτην, καὶ ἐντὸς ὀλίγων ἡμερῶν διελθὼν πάντα τὰ κατώτερα ἐκκλησιαστικὰ ἀξιώματα, διότι ἦτο λαϊκὸς, προχειρίζεται πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως. Καὶ ἄλλοι πρὸ τοῦ Φωτίου ἐπίσημοι ἄνδρες ἐγένοντο ἐπίσκοποι καὶ πατριάρχαι ἀπὸ λαϊκῶν, οἷον ὁ Ἀμβρόσιος καὶ ὁ Ταράσιος. Ἀλλ' οἱ περὶ τὸν Ἰγνάτιον

ἐνῶ τὸ πρῶτον ἐφάνησαν, ὅτι ἀποδέχονται τὴν ἐκλογὴν τοῦ Φωτίου, ἤρχισαν ἔπειτα νὰ ἀντιπράττωσι κατ' αὐτοῦ καὶ νὰ μὴ θέλωσι νὰ ἀναγνωρίσωσιν αὐτὸν ὡς κανονικὸν πατριάρχην. Ἐπειδὴ δὲ καὶ αἱ ἐκ τῆς εἰκονομαχίας ταραχαὶ δὲν εἶχον ἀκόμῃ ἐντελῶς κατασιγᾶσει, ἐσκέφθησαν καὶ ὁ Φώτιος καὶ ὁ Μιχαὴλ νὰ συγκαλέσωσι σύνοδον ἐν Κωνσταντινουπόλει, ὅπως προνοήσῃ περὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων.

Εἰς τὰς συνόδους προσεκαλεῖτο πάντοτε καὶ ὁ πάπας, ὡς εἰς τῶν πέντε πατριαρχῶν, καὶ μάλιστα ὁ ἐπισημότερος, καθὼς προσεκαλοῦντο καὶ οἱ ἄλλοι πατριάρχαι τῆς ἀνατολῆς. Προσεκλήθη λοιπὸν καὶ ὁ τότε πάπας Ῥώμης Νικόλαος, νὰ συμμετάσχῃ τῆς συνόδου καὶ συμπράξῃ μετὰ τῶν λοιπῶν πατριαρχῶν. Ὁ Νικόλαος, ἀνὴρ ἀλαζονικώτατος, ἐνόμισε τότε τοῦτο κατάλληλον εὐκαιρίαν νὰ ἐπέμβῃ εἰς τὰ πράγματα τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας, ἐλπίζων νὰ δεσπόσῃ αὐτῆς. Ἀντὶ λοιπὸν νὰ δεχθῇ ἀπλῶς τὴν πρόσκλησιν καὶ νὰ πέμψῃ τοὺς ἀντιπροσώπους του εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἵνα συσχεφθῶσι μετὰ τῶν ἄλλων πατριαρχῶν περὶ τῶν πρακτέων, παρουσιαζόμενος αὐτοδικαίως δῆθεν ὡς δικαστῆς, δι' ἀλαζονικῶν ἐπιστολῶν πρὸς τὸν Φώτιον καὶ τὸν Μιχαὴλ, ἀποδοκιμάζει τὴν καθαίρεσιν τοῦ Ἰγνατίου διότι ἔγινε δῆθεν ἐν ἀγνοίᾳ του (ὡς εἰ ἦτο ἀνάγκη νὰ ληφθῇ ἡ ἀδεια αὐτοῦ!), καὶ κατακρίνει τὴν ἀνύψωσιν τοῦ Φωτίου ἀπὸ λαϊκοῦ εἰς πατριάρχην, χωρὶς νὰ λάβῃ ὑπ' ὄψιν ὅτι ἐν τῇ ἀνατολῇ οὐδεὶς κανὼν ἀπηγόρευσέ ποτε τοῦτο. Ἀλλ' ἀφοῦ ἤλθον οἱ ἀπεσταλμένοι αὐτοῦ εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἐν τῇ ἐπὶ παρουσίᾳ αὐτῶν γινομένη συνόδῳ τῷ 861, ἐπικυροῦται ἡ ἀνύψωσις τοῦ Φωτίου διότι ἦτο πασίγνωστον, ὅτι οὔτε εἰς τὴν κατάρριψιν τοῦ Ἰγνατίου ἐνείχετο, καὶ βιαζόμενος καὶ ὑπέικων τῇ ὁμοφώνῳ αἰτήσῃ πάντων ἐγένετο πατριάρχης. Τοῦτο δυσηρέστησε τὸν Νικόλαον, διότι ἀντέβαινεν εἰς τοὺς σκοπούς του, διὰ τοῦτο συγκροτήσας ἄλλην σύνοδον ἐν Ῥώμῃ ἐκ τῶν περὶ ἑαυτὸν ἐ-

πισκόπων, ἀφορίζει τὸν Φώτιον! Ἴδου τὸ πρῶτον βῆμα εἰς τὸ σχίσμα γενόμενον ἐν Ῥώμῃ.

Τὰ πράγματα ἐδεινώθησαν ἔτι μᾶλλον, ὅτε λατῖνοι ἱερεῖς ἐλθόντες εἰς τὴν πρὸ μικροῦ τότε δι' ἀποστόλων τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας ἐπιστραφεῖσαν Βουλγαρίαν, ἠθέλησαν νὰ ἀνατρέψωσι τὰς διατάξεις τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας καὶ νὰ ἐνώσωσι τοὺς Βουλγάρους μετὰ τῆς Ῥώμης· οἱ λατῖνοι οὗτοι ἐκήρυττον πρὸς τοῖς ἄλλοις παράνομον τὸν γάμον τῶν ἀνατολικῶν πρεσβυτέρων, διότι οἱ δυτικοὶ κληρικοὶ πάντων τῶν βαθμῶν ἦσαν ἄγαμοι, καὶ ἄκυρον τὸ χρίσμα αὐτῶν, καὶ παρενέβαλλον εἰς τὸ σύμβολον τῆς πίστεως τὴν προσθήκην « Καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ » ἐκπορεύεται δηλ. τὸ Πνεῦμα, προσθήκην ἀναφανείσαν κατὰ τὸν 5' αἰῶνα ἐν τῇ δύσει, ἣν οὐδέποτε ἡ ἀνατολικὴ ἐκκλησία ἀπεδέχθη. Διὸ ἐκδίδει ὁ Φώτιος τῷ 867 τὴν περίφημον ἐγκύκλιον αὐτοῦ, δι' ἧς προσβάλλων τὰς καινοτομίας τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας καὶ καταγγέλλων τὴν δεσποτικὴν συμπεριφορὰν τοῦ πάπα Νικολάου, συγκαλεῖ σύνοδον εἰς Κωνσταντινοῦπολιν, ἣτις συνεληθοῦσα δικαίως ἀνταφώρισε τὸν πάπαν, καὶ ἀπέκοψεν ὡς σεσηπὸς μέλος ἀπὸ τῆς ἐκκλησιαστικῆς κοινωνίας. Τὸ σχίσμα ἦτο πλέον γεγονὸς τετελεσμένον. Ἐπέτυχε μὲν ὁ τοῦ Νικολάου διάδοχος Ἀδριανὸς ὁ Β' ἐπὶ Βασιλείου τοῦ Μακεδόνοιο, τοῦ φονεύσαντος μὲν Μιχαὴλ τὸν Γ', ἀποβαλόντος δὲ τὸν Φώτιον τῆς πατριαρχείας, καὶ ἀναβιβάσαντος τὸ δεύτερον τὸν Ἰγνατίον, νὰ ἐπιβληθῇ πρὸς καιρὸν ἐπὶ τῆς ἀνατολῆς, διότι ἐπὶ τῆς ὑπὸ τοῦ Ἰγνατίου γενομένης συνόδου ἐν Κωνσταντινουπόλει τῷ 869, ἦν οἱ λατῖνοι 8ην οἰκουμένην ἀριθμοῦσιν, ἀνεκνήρυχθη ὁ πάπας ἀνώτατος καὶ ἀπερίοριστος ἐξουσιαστής τῆς ἐκκλησίας καὶ αὐτῶν τῶν οἰκουμένων συνόδων ὑπερκείμενος!, ἀλλὰ δὲν διήρκεσεν ἐπὶ πολὺ ἡ ταπείνωσις αὕτη τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας, διότι ὁ αὐτὸς Βασίλειος, εὐμένεστερον πρὸς τὸν Φώτιον διατεθείς, ἀνεκάλεσεν

αὐτὸν ἐκ τῆς ἐξορίας, μετὰ δὲ τὸν θάνατον τοῦ Ἰγνατίου, ἀνεβίβασε πάλιν αὐτὸν εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον, σὺν ὁδῳ δὲ μεγάλη συγκροτηθεῖσα ἐν Κωνσταντινουπόλει, τῷ 879, ἡ παρά τινων ὀγδόη οἰκουμένη κὴ ἀριθμουμένη, ἀπεκήρυξε μὲν τὴν παπόφιλον ἐκείνην ψευδοσύνοδον τοῦ 869, ἐδικαίωσε δὲ ὀριστικῶς τὸν Φώτιον.

Οὕτω συνέβη τὸ σχίσμα. Δημιουργοὶ αὐτοῦ εἶναι προφανῶς οἱ πάπαι. Ὁ Φώτιος ἔσωσε τὴν πατροπαράδοτον ἀνεξαρτησίαν τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας, ἥτις ἄνευ τῆς ἀντιστάσεως αὐτοῦ θὰ ὑπέκυπτε τότε εἰς τὸν παπισμὸν, σὺν τῷ χρόνῳ δὲ ἀποβάλλουσα τὰς ἑαυτῆς παραδόσεις καὶ τὸν ἴδιον χαρακτῆρα, θὰ διεστρέφετο καὶ θὰ ἐξελατινίζετο. Παραλείπομεν ὅτι τὸ σχίσμα ὑπῆρξε καὶ διὰ τὸν ἑλληνισμόν σωτήριον, διότι ὁ ἑλληνικὸς λαὸς ὑποβαλλόμενος ὑπὸ τὸν λατινικὸν παπικὸν ζυγόν, θὰ ἀπέβαλλε τὴν ἐθνικὴν του συνείδησιν, καὶ θὰ ἐξελατινίζετο. Ἀπὸ τοῦ σχίσματος καὶ ἐντεῦθεν οἱ πάπαι ἀπεσπᾶσθησαν ἀπὸ τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας· ἡ δὲ δυτικὴ ἐβάδισεν ἔκτοτε ἰδίαν ὁδόν. Τὴν ἱστορίαν αὐτῆς κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην θέλομεν ἐκθέσει συντόμως ἐν τέλει τοῦ παρόντος μέρους. (§§ 26, 27 καὶ ἐπ.).

§ 22.

Ἐγένοντο ἀπόπειραι πρὸς ἔνωσιν τῶν ἐκκλησιῶν κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην;

Μετὰ τοὺς χρόνους τοῦ Φωτίου διεκόπη ἡ ἐκκλησιαστικὴ κοινωνία μεταξὺ ἀνατολῆς καὶ δύσεως, μόνον δὲ ὁσάκις οἱ βυζαντινοὶ αὐτοκράτορες χάριν τῶν ἀτομικῶν ἢ πολιτικῶν σκοπῶν των ἐνόμιζον ὅτι ἠδύναντο νὰ μεταχειρισθῶσι τοὺς πάπας ὡς ὄργανα ἐζήτουν νὰ συνδέσωσιν ἐκκλησιαστικὰς σχέσεις μετ' αὐτῶν. Οἱ πάπαι ἐδράττοντο προθύμως τῶν εὐκαιριῶν τούτων, ἐλπίζοντες

πάντοτε διὰ τῶν αὐτοκρατόρων νὰ ἐπιτύχωσι τὴν ὑποταγὴν τῶν ἀνατολικῶν. Οὕτως ἐζήτησε νὰ συνάψῃ τοιαύτας σχέσεις πρὸς τὴν Ῥώμην καὶ Κωνσταντῖνος ὁ μονομάχος, ἵνα ἔχῃ τὸν πάπαν βοηθὸν ἐν τῷ πρὸς τοὺς ἐν Ἰταλίᾳ Νορμανδοὺς πολέμῳ αὐτοῦ, ἀλλὰ Μιχαὴλ ὁ Κηρουλάριος, πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, προβλέπων τοὺς ἐκ τῆς τοιαύτης ἀναμίξεως τῆς Ῥώμης κινδύνους ὡς πρὸς τὴν ἀνεξαρτησίαν τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας, ἀφοῦ δι' ἐπιστολῆς τινος σφοδρῶς ἐστηλίτευσε τὴν παπικὴν ἐκκλησίαν, κατεδίωξε πανταχοῦ τοὺς λατίνους καὶ ἠνάγκασε τοὺς παπικοὺς ἀπεσταλμένους νὰ φύγωσιν ἀπὸ Κωνσταντινουπόλεως κακῶς τῷ 1054 ἔτει. Διὰ ταῦτα ἐπὶ τοῦ πατριάρχου τούτου θεωρεῖται συμπληρωθὲν τὸ ἀπὸ Φωτίου ἀρξάμενον ἐκκλησιαστικὸν σχίσμα. Ἀλλὰ καὶ οἱ μετὰ ταῦτα βυζαντινοὶ αὐτοκράτορες, οἱ Κομνηνοὶ καὶ οἱ Παλαιολόγοι πολλάκις πιεζόμενοι ὑπὸ τῶν ἐξ Ἀσίας ἐχθρῶν ἰδίως τῶν Ἀράβων καὶ τῶν Τούρκων καὶ ἐλπίζοντες, ὅτι ἐὰν εἶχον τὸν πάπαν ὑπὲρ ἑαυτῶν, ἠδύναντο νὰ ἔχωσι κατὰ τῶν ἐχθρῶν τούτων τὴν βοήθειαν τῶν δυτικῶν χριστιανῶν ἡγεμόνων, ἐπειράθησαν νὰ συμφιλιώσωσι τὰς ἐκκλησίας, θυσιάζοντες τὴν ἀνεξαρτησίαν τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας καὶ τὰς παραδόσεις αὐτῆς. Διὰ τοῦτο ὁμοῦς ὁ τε κληρὸς καὶ ὁ λαὸς τῆς ἀνατολῆς ἀπέχρουν τὴν οὕτως ἐπιζητούμενην ἑνώσιν. Ἡ τελευταία τοιαύτη σπουδαία ἀπόπειρα πρὸς ἑνώσιν τῶν ἐκκλησιῶν προὐκλήθη ὑπὸ Ἰωάννου Ζ' τοῦ Παλαιολόγου κατὰ τὰ μέσα περίπου τοῦ ΙΕ' αἰῶνος, πιεζόμενου ὑπὸ τῶν Τούρκων, οἵτινες κυριεύσαντες τὸ μεγαλύτερον μέρος τοῦ βυζαντινοῦ κράτους, ἠπείλουν καὶ αὐτὴν τὴν πρωτεύουσαν αὐτοῦ. Ὁ αὐτοκράτωρ μετὰ τοῦ πατριάρχου Ἰωσήφ, Μάρκου τοῦ Ἐφέσου, Γενναδίου τοῦ Σχολαρίου, Βησσαρίωνος καὶ ἄλλων θεολόγων ἦλθον πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς ἐνώσεως τῶν ἐκκλησιῶν εἰς Φλωρεντίαν (1439), ἐκεῖ δὲ ἐνῶ ἤλπιζον οἱ ἡμέτεροι, ὅτι ἐμελλόν ἐλευθέρως νὰ συζη-

τηθῶσιν αἱ διαφοραὶ μεταξύ τῶν δύο ἐκκλησιῶν, βιασθέντες διὰ στερήσεως μισθῶν καὶ ἄλλων κακώσεων, ἠναγκάσθησαν νὰ ὑπογράψωσιν ἑνωσιν, ἣτις ἀνεγνώριζε τὴν ὑπεροχὴν τοῦ πάπα καὶ τὰ δόγματα τῆς ἐκκλησίας του. Μόνος ὁ Ἐφέσου μητροπολίτης Μάρκος ἀντέστη μέχρι τέλους. Ἡ βεβιασμένη καὶ διὰ τοῦτο ψευδὴς ἑνωσις ἀπεκρούσθη ἐν τῇ ἀνατολῇ ὑπὸ τοῦ λαοῦ καὶ τοῦ κλήρου καὶ ὑπὸ τῶν ἄλλων πατριαρχῶν συνελθόντων ἐν συνόδοις. Ὁ ἐλληνικὸς λαὸς οὐδὲν ἤθελε νὰ ἀκούσῃ περὶ ἐνώσεως, διότι ἐφοβεῖτο τοὺς δεσποτικoὺς σκοποὺς τοῦ πάπα, καὶ διότι ἐμίσει τοὺς λατίνους, ἀφ' ὅτου μάλιστα οὗτοι ἐπὶ τῶν σταυροφορικῶν πολέμων κατὰ τῶν ἐν τῇ Παλαισίνῃ Μουσουλμάνων, εἶχον προσβάλλει τὸ βυζαντινὸν κράτος, καὶ καταλύσαντες αὐτὸ, εἶχον ἰδρύσει ἐπὶ 60 περὶπου ἔτη (1204—1261) λατινικὴν αὐτοκρατορίαν ἐν Κωνσταντινουπόλει, καταδιώξαντες τοὺς ἡμετέρους ἀπανθρωπότατα.

§ 23.

Ὅποια τις ἦτο ἡ βυζαντινὴ θεολογία καὶ παιδεία;

Ἡ βυζαντινὴ ἐποχὴ ἦτο ἐποχὴ πτώσεως ἐν πᾶσιν. Ἡ πτώσις αὕτη καταφαίνεται καὶ ἐν τῇ θεολογίᾳ αὐτῆς. Οἱ θεολόγοι τῶν χρόνων τούτων ἔχουσι πάντοτε ὡς πρότυπα καὶ μιμοῦνται καὶ ἀντιγράφουσι τοὺς ἀρχαιότερους πατέρας τῆς κλασικῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐποχῆς (τοῦ Γ' ἰδίως καὶ τοῦ Δ' αἰῶνος) χωρὶς σχεδὸν νὰ δύνωνται νὰ προαγάγῃσι καὶ τι ἴδιον. Καὶ ὅταν ἐξήταζον τὰ δόγματα τῆς ἐκκλησίας καὶ ὅταν ἡρμήνευον τὰς Γραφάς, ἤρκουντο νὰ ἀνατρέχῃσιν εἰς τὰς γνώμας τῶν ἀρχαιότερων, τυφλῶς ἀποδεχόμενοι ταύτας. Δὲν ἔχομεν λοιπὸν ἐκ τῆς ἐποχῆς ταύτης οὔτε Κλήμεντας, οὔτε Ὀριγένεις, οὔτε Ἀθανασίους, οὔτε Γρηγορίους, οὔτε Χρυσόστομους, οὔτε ἐν γένει γονίμους καὶ πρωτοτύπους ἐκκλησιαστικοὺς συγγραφεῖς. Ἐντελῶς ὁμως ἔλλειψις πεπαιδευμένων

καὶ πολλάκις πολυμαθῶν ἀνδρῶν δὲν ὑπῆρχεν. Οἱ ἐπισημότεροι ἐξ αὐτῶν εἶναι ὁ Φώτιος, ὁ πολυμαθέστερος πάντων, ὅστις ἐν τῇ μυριοβίβλῳ του ἔδειξεν ὅτι εἶχε ποιήσει εὐρυτάτας μελέτας ἐν τοῖς ἀρχαίοις κλασικοῖς καὶ ἐκκλησιαστικοῖς συγγραφεῦσιν, ὁ Ψελλός, ὅστις ἐφημίζετο ὅτι ἦτο εἰδήμων πασῶν τῶν ἐπιστημῶν καὶ ὅτι περὶ πασῶν ἔγραψεν, ὁ Οἰκουμένιος, ὁ Ζυγαδηνός, ὁ Θεοφύλακτος, οἵτινες ἐπέταμον τὰς εἰς τὴν Γραφὴν ἐρμηνείας τῶν ἀρχαίων πατέρων, ἰδίως τοῦ Χρυσόστομου, ὁ Νικόλαος Μεθώνης καὶ ὁ Νικήτας Ἀχομινάτος, οἵτινες μετὰ τοῦ Ζυγαδηνοῦ συνέλεξαν τὰς δογματικὰς γνώμας τῶν ἀρχαίων, ὁ περὶ τὴν ἀρχαίαν κλασικὴν φιλολογίαν καὶ μάλιστα τὴν ποίησιν ἐμπειρότατος ἀρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης Εὐστάθιος, οἱ τὴν μετὰ τῆς Ῥώμης ἔνωσιν καταπολεμήσαντες Καθάσιλοι, ὁ Γρηγόριος Παλαμάς, Μάρκος ὁ Ἐφέσσου καὶ Γεννάδιος ὁ Σχολάριος καὶ ὁ περὶ τὴν ἐρμηνείαν τῆς λειτουργίας ἀσχοληθεὶς Συμεὼν ὁ Θεσσαλονίκης. Ποῖον ἦτο τὸ πνεῦμα τῆς βυζαντινῆς θεολογίας καταφαίνεται ἐκ τῶν ζητημάτων, περὶ ἃ ἐστρέφετο. Οἱ θεολόγοι συνεζήτουν πᾶν. ἂν τὸ ἐπὶ τοῦ Θεοῦ φανέν φῶς ἦτο κτιστὸν ἢ ἀκτιστον· ἂν ἡδύνατο νὰ εἴπη τις. Ἀνάθεμα τῷ Θεῷ τοῦ Μωάμεθ· χωρὶς νὰ βλασφημήσῃ εἰς τὸν ἕνα καὶ μόνον Θεόν· ἂν τὸ εὐαγγελικὸν χωρίον «Ὁ πατήρ μου μείζων μου ἐστίν» ἀναφέρεται εἰς μόνην τὴν ἀνθρωπίνην ἢ καὶ εἰς τὴν θείαν τοῦ Χριστοῦ φύσιν· καὶ ὅμοια. Ἐνῷ δὲ οἱ θεολόγοι ἡσχολοῦντο περὶ τοιαύτας ἀγόνους συζητήσεις, παρημελεῖτο ὁ πρακτικὸς χριστιανισμός, ἡ μόρφωσις τῆς καρδίας καὶ τῶν ἡθῶν τῶν χριστιανῶν κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ εὐαγγελίου. Ἐνῷ δὲ οὕτως οἱ πλεῖστοι θεολόγοι ἐθεολόγουν, ἄλλοι πεπαιδευμένοι ἄνδρες περὶ τὰ τέλη τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας μικρὸν πρὸ τῆς ἀλώσεως ἢ μετ' αὐτὴν ἀχμάσαντες, ἤρχισαν νὰ ἐπιδίδωνται μετὰ μονομεροῦς καὶ ἀποκλειστικῆς ἀγά-

πης εἰς τὴν σπουδὴν τῶν ἀρχαίων ἐθνικῶν κλασικῶν συγγραφέων καὶ μάλιστα τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ νὰ περιφρονῶσι τὸν χριστιανισμόν ἢ ἀδιαφορῶσι περὶ αὐτοῦ. Καὶ οὗτοι ὅμως ὅπως οἱ θεολόγοι ὀλίγον ἐφρόντιζον περὶ τοῦ λαοῦ, οὗ τὴν γλῶσσαν περιεφρόνουν, αὐτοὶ ἀττικίζοντες, καὶ διὰ τοῦτο διὰ τῶν φιλολογικῶν αὐτῶν ἐργασιῶν δὲν ἠδυνήθησαν νὰ ἐγείρῃσι τοῦλάχιστον τὸν πατριωτισμόν τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ. Ἄλλως ὅμως οἱ λόγιοι οὗτοι, μεταξὺ τῶν ὁποίων διεκρίνοντο ὁ Πλήθων, ὁ Βησσαρίων, ὁ Γαζῆς, ὑπερέττησαν τὸν πολιτισμόν, διότι κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ἀλώσεως εἰς τὴν Ἰταλίαν καταφυγόντες διέδωκαν ἐκεῖ τὴν γνῶσιν τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης καὶ παιδείας, καὶ συνετέλεσαν οὕτως εἰς τὴν ἀναγέννησιν τῶν γραμμάτων καὶ τεχνῶν ἐν τῇ δύσει, ἥτις συνεβοήθησε τὰ μέγιστα τὴν ἀνάπτυξιν καὶ πρόοδον τοῦ νεωτέρου κόσμου.

§ 24.

Ὅποια ἦτο ἡ ἐκκλησιαστικὴ διοίκησις, ὁποῖα τὰ ἦθη καὶ ὁποῖα ἡ λατρεῖα κατὰ τοὺς χρόνους τούτους;

Ἡ ἐκκλησιαστικὴ διοίκησις (πρὸ βλ. §§ 15, 16 καὶ ἐπ.) ἐξηκολούθει γινομένη κατὰ τοὺς χρόνους τούτους συμφῶνως πρὸς τοὺς κανόνας τῶν ἀρχαίων συνόδων καὶ πατέρων, οὓς ἤρχισαν νὰ συλλέγῃσι πολλοὶ, ἐν οἷς καὶ ὁ Φώτιος. Οἱ Βυζαντινοὶ αὐτοκράτορες ἐπενέβαινον καὶ νῦν καὶ εἰς αὐτὰ τὰ ἐσώτατα πολλάκις τῆς ἐκκλησίας, ἀναμιγνυόμενοι εἰς τὰς δογματικὰς συζητήσεις, καὶ ταύτην μὲν τῶν μερίδων ὑπερασπιζόμενοι, ἐκείνην δὲ μέχρις ἐξοντώσεως καταδιώκοντες. Ἐκαυχῶντο δὲ διὰ τὰς θεολογικὰς τῶν γνώσεις, καὶ ἐπειδὴ αὐτοκράτορες γινόμενοι ἐχρίοντο κατὰ τὸ παράδειγμα τῶν βασιλέων τοῦ Ἰσραὴλ, ἀπέδιδον ἑαυτοῖς ἱερόν τινα χαρακτῆρα. Τῇ ἐπὶ τῆς ἐκκλησίας ταύτῃ δυνά-

μει χρώμενοι, ἐσπούδαζον διὰ λόγους πολιτικούς νὰ ἐνώσωσι τὰς ἐκκλησίας, ἀλλ' ὁ λαὸς καὶ ὁ κληρὸς ἀνθίσταντο αὐτοῖς. Οἱ πατριάρχαι Κωνσταντινουπόλεως ἀνεβιβάζοντο καὶ κατεβιβάζοντο συνήθως παρὰ τοῦ αὐτοκράτορος· μεθ' ὅλην ὅμως τὴν ἐξάρτησιν ταύτην ὁσάκις ἀπήλαυνον τῆς αὐτοκρατορικῆς εὐνοίας ἦσαν πανίσχυροι. Ἡ πατριαρχική αὐτῶν περιφέρεια ὁσημέραι ἠυρύνετο, καὶ μάλιστα ἀφ' ὅτου προσῆλθον εἰς τὸν χριστιανισμόν οἱ σλαβικοὶ λαοί, ἰδίως οἱ Βούλγαροι καὶ οἱ Ῥῶσσοι. Οἱ δὲ ἄλλοι πατριάρχαι τῆς ἀνατολῆς, ἀφ' ὅτου ἡ Αἴγυπτος, ἡ Συρία, καὶ ἡ Παλαιστίνη περιῆλθον ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν τῶν Ἀράβων (ἀπὸ τοῦ Ζ' αἰῶνος), κατέπεσον εἰς μεγάλην ἀδυναμίαν. Τὰ Πατριαρχεῖα Ἱεροσολύμων καὶ Ἀντιοχείας ἔπαθον μεγάλως καὶ ἐκ τῆς ἐπιδρομῆς τῶν σταυροφορῶν, οἵτινες ἐκδιώξαντες τοὺς ὀρθοδόξους πατριάρχας, ἐγκαθίδρυσαν λατίνους. Τὰ αὐτὰ ἔπραξαν οἱ σταυροφόροι καὶ ὅπουδῆποτε ἀλλαχοῦ τῆς ἀνατολῆς ἐπέβαλον τὴν κυριαρχίαν των, ὅσον ἐν Κύπρῳ, Κρήτῃ, Ἐπτανήσῳ, Χίῳ. Οἱ ὀρθόδοξοι ἦσαν μόλις ἀνεκτοί.

Ἐπὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων μεγάλην κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἐξήσκουν ἐπιρροὴν οἱ μοναχοί, καὶ μάλιστα οἱ τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναστηρίων, ὄντες πολλάκις ἐπίφοβοι καὶ ἐπιβαλλόμενοι καὶ εἰς αὐτοὺς τοὺς πατριάρχας. Εἰς τὰς τάξεις τῶν μοναχῶν κατετάσσοντο κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἐνίοτε αὐτοκράτορες, αὐτοκρατορικοὶ πρίγκιπες, καὶ ἄλλοι πλούσιοι καὶ ἐπιφανεῖς ἄνδρες. Ἐντεῦθεν ὁ τότε πλοῦτος καὶ ἡ δύναμις τῶν μοναστηρίων. Ἦτο δὲ μέγα τὸ πλῆθος τῶν μοναχῶν· τὸ παρὰ τὴν Κωνσταντινούπολιν Στοῦδιον περιελάμβανε κατὰ τὸν Θ' αἰῶνα περὶ τοὺς χιλίους μοναχοὺς! Μόνον οἱ μοναχοὶ ἐτόλμων ἐνίοτε καὶ εἰς τὰς αὐθαιρεσίας τῶν τότε παντοδυνάμων αὐτοκρατόρων νὰ ἀνθίστανται. Καθὼς ἐπὶ τῶν εἰκονομάχων αὐτοὶ κυρίως ἐπολέμησαν τὰ αὐτοκρατορικά διατάγματα κατὰ τῶν

εἰκόνων, οὕτω καὶ ὅτε οἱ Κομνηνοὶ καὶ οἱ Παλαιολόγοι ἠθέλησαν νὰ ἐπιβάλωσι τὴν μετὰ τῆς Ῥώμης ἔνωσιν διὰ τῆς βίας, αὐτοὶ ἀντέταξαν τὴν μεγαλητέραν ἀντίστασιν εἰς τοῦτο. Ὁ λαὸς θαυμάζων τὸν ζῆλον αὐτῶν καὶ τὴν περὶ τὸν βίον αὐστηρότητα, ἠκολούθει προθύμως αὐτούς. Ἀλλως ὅμως οἱ πλεῖστοι μοναχοὶ καὶ τῆς ἐποχῆς ταύτης ἦσαν ἀμαθεῖς ἢ ἀδιάφοροι πρὸς τὴν παιδείαν (αἱ βιβλιοθήκαι ἔμμενον ἡμελημέναι καὶ ἐφθείροντο), φανατικοὶ καὶ φίλοι τῆς ἀργίας. Οὕτω τοῦλάχιστον περιγράφει αὐτοὺς ὁ ἄλλως φίλος τοῦ μοναχικοῦ βίου ὢν πεπαιδευμένος Εὐστάθιος ὁ Θεσσαλονίκης (ἐκ τοῦ ΙΒ' αἰῶνος). Οἱ Στυλῖται, καθὼς πάντα ἐν γένει τὰ εἶδη τῶν ἀρχαιοτέρων μοναχῶν ἀπαντῶσι καὶ κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην· νέα δὲ εἶδη μοναχῶν ἀναφαίνονται νῦν οἱ δὲν δριτταί, ἐπὶ δένδρων ὑψηλῶν διάγοντες, οἱ σιδηρούμενοι, οἱ ῥυπῶντες καὶ οἱ σιγῶντες. Κέντρον τοῦ μοναχικοῦ βίου, ὁποῖον ἄλλοτε ἦτο ἡ Αἴγυπτος, ἀποβαίνει κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ὁ Ἄθως, ὁ ἐπικληθεὶς ἅγιον ὄρος, ἐνθα ἀνιδρύθη τὸ πρῶτον μοναστήριον μετὰ τὰ μέσα τοῦ Θ' αἰῶνος ἐπὶ Βασιλείου τοῦ Μακεδόνοιο. Τὸ μοναστήριον τοῦτο κατεστράφη μετὰ ταῦτα ὑπὸ Σαρακηνῶν πειρατῶν. Κατὰ δὲ τὸν Ι' αἰῶνα ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος Νικηφόρου τοῦ Φωκᾶ ἐκτίσθη ἡ Λαύρα παρὰ τοῦ Ἀθανασίου, μεθ' ἣν ἰδρύθησαν καὶ ἄλλα πολλὰ μοναστήρια, τῶν Ἰβήρων, τοῦ Βατοπεδίου, τοῦ Χιλιανδαρίου καὶ τοῦ Ζωγράφου. Τὰ μοναστήρια ταῦτα ἦσαν διηρημένα εἰς κοινόβια, ἐν οἷς πάντες ἔζων κατὰ κοινούς κανόνας, καὶ εἰς ἰδιόρρυθμα, ἐν οἷς ἕκαστος μοναχὸς ἔζη κατὰ βούλησιν. Τὴν ἀρετὴν τῶν μοναχῶν ἐζητεῖ νὰ μιμηθῇ ὁ λαός· ἀλλὰ τούτου τὰ ἥθη δὲν περιγράφονται ὑπὸ τῶν συγχρόνων ὡς λίαν καλῶς ἔχοντα. Ἐὰν μάλιστα λάβωμεν ὑπ' ὄψιν τὰ ἐν τῇ βυζαντινῇ αὐτῇ γινόμενα, τὰ κακουργήματα, ἐξ ὧν βρίθῃ ἡ ἱστορία τῶν βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων, οἵτινες ἀνῆρχοντο συνήθως εἰς τὸν θρόνον φονεύοντες τοὺς

προκατόχους των και τυφλοῦντες ἢ ἀναγκάζοντες τοὺς συγγενεῖς των νὰ ἀσπασθῶσι τὸν μοναχικὸν βίον, πειθόμεθα, ὅτι μεθ' ὅλην τὴν κατὰ τὸ φαινόμενον εὐσέβειαν, μεθ' ὅλην τὴν ὑπερακριβῆ τήρησιν τῶν ἐξωτερικῶν τῆς λατρείας τύπων, ἡ ἀληθὲς χριστιανικὴ ἠθικότης ἔλειπεν.

Ἡ λατρεία ἔμεινεν ὡς πρὸς τὰς βάσεις αὐτῆς κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἡ αὐτὴ ὅπως εἶχε διαμορφωθῇ ἐπὶ τῆς προηγούμενης ἐποχῆς (§ 18), μόνον ἐπεξετάθησαν αἱ ἀκολουθίαι αὐτῆς ἐτι μᾶλλον διὰ τῆς προσθήκης νέων ἀναγνωσμάτων, καὶ τῆς πολλαπλασιασέως τῶν ὕμνων εἰς τὴν μητέρα τοῦ Κυρίου καὶ τοὺς ἁγίους τῶν κανόνων λεγομένων. Ὁμοίως ἐπολλαπλασιάσθησαν καὶ αἱ ἐορταὶ διὰ τῆς προσθήκης ἐορτῶν νέων ἁγίων. Τὸ κήρυγμα τοῦ εὐαγγελίου ἐνεκα τῆς ἀμαθείας τοῦ κλήρου ἀπέβη σπανιώτερον.

§ 25.

Πότε ἐπεστράφησαν οἱ Σλάβοι, καὶ ἰδίως οἱ Βούλγαροι καὶ Ῥώσσοι εἰς τὸν χριστιανισμόν; (1)

Τὰ πρῶτα βήματα πρὸς ἐπιστροφήν τῶν Σλάβων εἰς τὸν χριστιανισμόν εἶχον γίνει ἤδη κατὰ τὴν προηγούμενην ἐποχὴν (§ 12), ἀλλ' ἡ ὁριστικὴ αὐτῶν ἐκχριστιάνισις ἐτελέσθη κατὰ τοὺς προκειμένους χρόνους.

Τοὺς Βουλγάρους ἐπέστρεψαν εἰς Χριστὸν δύο ἐκ Θεσσαλονίκης μοναχοὶ ἀδελφοὶ ὁ Μεθόδιος καὶ ὁ Κύριλλος (Κωνσταντῖνος) ἐπὶ τοῦ βασιλέως αὐτῶν Βογόριδος κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Φωτίου, ὅστις συνήργησε μέγας εἰς τοῦτο (860). Ὁ Μεθόδιος ἵνα κινήσῃ τὸν βάρβαρον Βόγοριν εἰς τὸ νὰ δεχθῇ τὸν χριστιανισμόν, παρουσίασεν αὐτῷ εἰκόνα τινά,

(1) Πηγαὶ τῆς ἱστορίας τῆς ἐπιστροφῆς τῶν Ῥώσσων ἐκτὸς τῶν Βυζαντινῶν ἱστορικῶν εἶναι καὶ τοῦ Νέστορος Χρονικὰ ῥωσικά. Μετάφρ. γερμανιστὶ ὑπὸ Σχλιτξέρου 1802.

παριστάνουσιν διὰ ζωηροτάτων χρωμάτων τὴν μέλλουσαν κρί-
 σιν, τὴν μακαριότητα τῶν ἐναρέτων καὶ τὰς βασάνους τῶν κα-
 κῶν. Ὁ βασιλεὺς ἐφοβήθη τοσοῦτον εἰς τὴν ὄψιν τῶν βασάνων,
 ὥστε ἐζήτησε νὰ βαπτισθῇ (864), τὸ παράδειγμα δ' αὐτοῦ ἡ-
 κολουήθη καὶ ὁ βουλγαρικὸς λαός. Τὸν Βόγοριν ἀνεδέχθη ἀπὸ
 τοῦ βαπτίσματος καὶ τοὶ ἀπὼν ὁ αὐτοκράτωρ Μιχαήλ. Ἀλλ'
 ἐνῶ οὕτω διὰ τῶν προσπαθειῶν τῶν ἀνατολικῶν εἰσέχθη ὁ χρι-
 στιανισμὸς εἰς τὴν Βουλγαρίαν, αἴφνης ὁ πάπας εἶτε προσκλη-
 θείς ὑπὸ τοῦ Βογόριδος ἕνεκα λόγων πολιτικῶν εἶτε ὅλως αὐ-
 θαιρέτως, ἀποστέλλει λατίνοὺς ἱερεῖς εἰς τὴν χώραν
 ταύτην, καὶ ζητεῖ, ἀποσπῶν τοὺς Βουλγάρους ἀπὸ τοῦ πα-
 τριάχου Κωνσταντινουπόλεως, νὰ εἰσαγάγῃ παρ' αὐτοῖς τὴν
 τάξιν τῆς λατινικῆς ἐκκλησίας. Εἶδομεν ἀλλαχοῦ (§ 1) πῶς
 τοῦτο ἐδεδίωκε τὰς σχέσεις μεταξὺ τῶν δύο ἐκκλησιῶν καὶ
 συνετέλεσε μεγάλως εἰς τὸ νὰ ἐπιταχύνῃ τὸ μεταξὺ αὐτῶν
 σχίσμα. Ἀλλ' οἱ Βούλγαροι ταχέως μεταμεληθέντες, ἐπανῆλ-
 θον εἰς τοὺς κόλπους τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας (869). Διὰ
 τοῦ Μεθοδίου καὶ Κυρίλλου διεδόθη τὸ Εὐαγγέλιον καὶ εἰς τοὺς
 Μοραβούς, Ἀβάρους καὶ τοὺς Βοεμούς. Οἱ Σέρβοι,
 οἱ Κροάται, οἱ Δαλμάται καὶ ἄλλοι σλάβοι εἶχον ἤδη ὀ-
 λίγον πρότερον χριστιανισθῇ. Οἱ δύο ἀδελφοὶ μοναχοὶ ὠνομά-
 σθησαν δικαίως ἀπόστολοι τῶν σλάβων, εἰς αὐτοὺς δ' ὀφεί-
 λουσι μεγίστην εὐγνωμοσύνην οἱ σλαβικοὶ λαοί, διότι οὐ μό-
 νον ἐφώτισαν αὐτοὺς διὰ τοῦ φωτὸς τοῦ εὐαγγελίου, ἀλλ' ἐπι-
 νοήσαντες πρῶτοι αὐτοὶ καὶ τὸ σλαβικὸν ἀλφάβητον, καὶ εἰς
 τὴν σλαβικὴν γλῶσσαν μεταφράσαντες τὰς Γραφάς, ἔθηκαν
 παρ' αὐτοῖς τὰς βάσεις τῆς σλαβικῆς παιδείας καὶ ἐν γένει πά-
 σης αὐτῶν τῆς πνευματικῆς ἀναπτύξεως.

Οἱ Ῥῶσσοι προσῆλθον ἓνα αἰῶνα μετὰ τοὺς Βουλγάρους
 εἰς τὸν χριστιανισμὸν ἐπὶ τῆς αὐτοκρατείας αὐτῶν Ὀλγας,
 ἣτις ἐλθοῦσα εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἐδέχθη τὸ βάπτισμα τῷ
 955, καὶ τοῦ ἐγγόνου αὐτῆς Βλαδιμήρου. Ὁ αὐτοκράτωρ

οὗτος λέγεται ὅτι ἔπεμψε πρεσβείαν ῥώσσω ἐγγενῶν εἰς διάφορους χώρας, ἵνα ἐξετάσῃ τὰ διάφορα θρησκευτά, οὗτοι δ' ἐλθόντες εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἐθαύμασαν τοσοῦτον τὴν λαμπρότητα τῆς ἐλληνικῆς λατρείας, ὥστε ἐπιστρέψαντες παρέστησαν τῷ ἡγεμόνι αὐτῶν τὴν ὀρθόδοξον πίστιν ὡς τὴν ἀρίστην, ἣν ἀπεδέχθη τότε καὶ αὐτός. Ὁ Βλαδίμηρος ἐδέχθη τὸ βάπτισμα τῷ 988, ἐπειθανάγκασε δὲ καὶ τοὺς ὑπηκόους του νὰ πράξωσι τὸ αὐτὸ, βαπτιζόμενοι ἐν τῷ Δνειπέρῳ ποταμῷ. Τὸν χριστιανισμόν ἐν Ῥωσσίᾳ ὑπεστήριξαν προθύμως καὶ οἱ διάδοχοι τοῦ Βλαδιμήρου Ἰσαΐσλάβος καὶ Ἰαροσλάβος. Ἡ εἰσαγωγή τοῦ χριστιανισμοῦ παρὰ τοῖς ῥώσσοις, ὅπως καὶ παρὰ τοῖς ἄλλοις σλάβοις, ὑπῆρξε συγχρόνως τὸ πρῶτον βῆμα πρὸς τὸν πολιτισμόν. Τὰ μοναστήρια, ὧν κυριώτερα ἦσαν τοῦ Σπηλαίου ἐν Κιέβῳ καὶ τῆς Λαύρας ἐν Μόσχᾳ, ἐχρησίμευον ὡς κέντρα οὐ μόνον τοῦ θρησκευτικοῦ βίου τῶν ῥώσσω, ἀλλὰ καὶ τῆς ἐκπαιδεύσεως αὐτῶν. Οἱ πρῶτοι μητροπολίται τῆς Ῥωσσίας ἐδρεύοντες ἐν ἀρχῇ ἐν Κιέβῳ, εἶτα δὲ μεταθέσαντες τὴν ἑδραν αὐτῶν ἐν Μόσχᾳ, ἦσαν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον Ἕλληνες ἐν Κωνσταντινουπόλει χειροτονούμενοι καὶ ἐκεῖθεν ἀποστελλόμενοι. Οὕτω τὸν τε χριστιανισμόν καὶ τὰ πρῶτα φῶτα ἔλαβον οἱ ῥῶσσοι μετὰ τῶν λοιπῶν σλάβων ἀπὸ τῶν Βυζαντινῶν. Ὁ χριστιανισμὸς καὶ ὁ πολιτισμὸς ἐν Ῥωσσίᾳ ἐπεσχέθησαν καὶ ἐκινδύνευσαν ἐπὶ τῆς κατὰ τὸν ΙΓ' αἰῶνα γενομένης ἐπιδρομῆς τῶν Μογγόλων εἰς τὴν χώραν ταύτην. Τοὺς Μογγόλους ἀπεδίωξεν ἀπὸ Ῥωσσίας καὶ ἔσωσε καὶ τὸν ῥωσσικὸν ἐθνισμόν καὶ τὴν ἐκκλησίαν Ἰβάν ὁ Γ' (κατὰ τὸν ΙΕ' αἰῶνα).

Σημ. Ἐκτὸς τῆς μεγάλης ὀρθοδόξου ἐκκλησίας ὑφίστανται ἐν τῇ ἀνατολῇ ἀπὸ τοῦ Δ' καὶ Ε' αἰῶνος ὡς κεχωρισμένοι ἐκκλησίαι ἀπὸ τῶν ἀρχαίων δογματικῶν συζητήσεων τῶν αἰώνων ἐκείνων προελθούσαι (§ 13) αἱ τῶν Νεστοριανῶν, τῶν Μοροφυσιτῶν (Ἀρμενίων, Ἰακωβιτῶν, Κοπτιῶν, Ἀβυσινίων) καὶ Μαρωνιτῶν. Αἱ ἐκκλησίαι αὗται συγκροτοῦνται ἐκ λαῶν βαρβάρων ἢ ἐν μικρᾷ πνευματικῇ ἀ-

ναπτύξει διατελούντων, δὲν ἡδυνήθησάν ποτε νὰ ὑψωθῶσιν εἰς ἀληθῆ ἀκμήν. Ἡ θεολογικὴ παιδεία αὐτῶν ὁσάκις ἀναφαίνονται ἔχνη αὐτῆς παρ' αὐτῆς, ἦτο ἀπομίμησης τῆς ἑλληνικῆς θεολογικῆς παιδείας. Τὰς ἐκκλησίας ταύτας ἐζήτουν νὰ ἐνώσωσι μεθ' ἐαυτῶν οἱ τε ὀρθόδοξοι καὶ οἱ λατῖνοι, ἀλλ' ἄνευ ἐπιτυχίας. Μόνον οἱ Μαρωνῖται ἐπὶ τοῦ Λιβάνου ἠνώθησαν ἀπὸ τοῦ ΙΒ' αἰῶνος ἐπὶ τῶν σταυροφορικῶν πολέμων μετὰ τῆς Ῥώμης. Περὶ τῶν ἐκκλησιῶν τούτων συνέγραψεν ὁ Ἀσσεμὰν (Bibliotheca orientalis Rom. 1728) καὶ ὁ Λε Κιένος (Oriens Christianus).

BB'.

Λυτικὴ ἐκκλησία (1).

§ 26.

Ὅποίαν δύναμιν ἀπέκτησαν οἱ πάπαι κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἐν τῇ δύσει;

Οἱ πάπαι ἀπέκτησαν κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἐν τῇ δύσει μεγίστην δύναμιν, εἰς τὸ ὅποιον συνέτειναν πολλαὶ περιστάσεις. Ἦδη ἐν προηγουμένοις χρόνοις εἶδομεν ὅτι εἶχον δυνηθῆ νὰ ὑποτάξωσιν ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν των πάσας τὰς ἐκκλησίας τῆς δύσεως (§ 13), ἐπειδὴ δὲ ἠθέλησαν νὰ ἐπεκτείνωσι τὸ ἀπόλυτον κράτος των καὶ ἐπὶ τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας, προὐκάλεσαν τὸ σχίσμα τοῦ Θ' αἰῶνος (§ 21). Ἡ τάσις αὕτη τῶν παπῶν κατὰ τοὺς προκειμένους μέσους αἰῶνας ἦτο νὰ καταστῶσι παντοδύναμοι ἐν τῷ κόσμῳ, καὶ νὰ ὑποβάλωσιν ὑφ' ἐαυτοὺς πάσαν οἰανδήποτε ἐξουσίαν ἐν αὐτῷ ὑφισταμένην. Μέχρι τοῦ Η' αἰῶνος μέγα πρόσκομμα πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον ἦτο τὸ ὅτι ἐτέλουν μετὰ τινων διακοπῶν ὄντες ὑπήκοοι τῶν βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων. Διὰ τοῦτο ὁ παπισμὸς ἤρχισε νὰ ἀναπτύσ-

(1) Περὶ τῆς ἱστορίας τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας κατὰ τοὺς μέσους αἰῶνας ἔγραψαν πρὸς πολλοὺς ἄλλους καὶ οἱ Capesigue L' Église au moyen âge Paris 1852 καὶ ὁ Hagenbach (Geschichte der Kirche). Πρβλ. καὶ ἡμ. Δοκίμ. 238—268.

ση πᾶσαν τὴν δυνάμιν του καὶ νὰ αὐξάνῃ τὰς ἀξιώσεις του, ἀφ' ὅτου οἱ πάπαι κατὰ τὸν Η' αἰῶνα ἐγένοντο ἀνεξάρτητοι κοσμικοὶ ἡγεμόνες Ῥώμης. Συνέβη δὲ ταῦτο, ὅτε ὁ βασιλεὺς τῶν Φράγγων Πιπῖνος ἐλευθερώσας τὴν Ῥώμην ὑπὸ τῶν Λογγοβάρδων ἀπειλουμένην, ἐγκαταλελειμμένην δὲ οὖσαν ὑπὸ τῶν ἀδυνάτων βυζαντινῶν, ὑφ' οὓς τέως ὑπήγετο, ἐδώρῃσεν αὐτὴν τῷ ἐπισκόπῳ Ῥώμης (τῷ 754). Ἐκτοτε οἱ πάπαι παρίστανται ἀπέναντι τῶν ἡγεμόνων ὡς ἡγεμόνες καὶ μάλιστα πανίσχυροι, διότι συνήθουν ἐν ἑαυτοῖς καὶ πᾶσαν τὴν πνευματικὴν ἐξουσίαν. Οἱ βάρβαροι ἀγγλοσαξωνικοὶ λαοὶ οἱ κατακλύσαντες ἀπὸ τοῦ Ε' αἰῶνος τὴν Εὐρώπην, ὡς ἀπὸ Ῥώμης τὸν χριστιανισμόν καὶ τὰ πρῶτα στοιχεῖα τοῦ πολιτισμοῦ λαβόντες, ἐσέβοντο μέγας τοὺς ἐπισκόπους αὐτῆς καὶ ἐφοβοῦντο ἐκ δεισιδαιμονίας ὡς τοὺς κατόχους ὁθιεν καθὼς διαδόχους τοῦ Πέτρου τῶν κλειδῶν τοῦ παραδείσου καὶ μόνους δυναμένους νὰ σώσωσιν ἀπὸ τῆς κολάσεως· διότι τοιαύτας παχυλὰς εἶχον περὶ τοῦ χριστιανισμοῦ ιδέας. Κατὰ μικρὸν αἱ ἐκκλησίαι τῆς δύσεως ἀπώλεσαν πάντα τὰ δικαιώματα αὐτῶν· οἱ μητροπολῖται ἔμειναν κενὸν ὄνομα· αἱ δὲ σύνοδοι τῶν κατὰ τόπους ἐκκλησιῶν οὐδὲν ἠδύναντο νὰ ψηφίζωσιν ἄνευ τῆς γνώσεως τοῦ πάπα· τὰ πάντα διηθύνοντο ἀπὸ Ῥώμης διὰ τῶν παπικῶν βικαρίων ἢ ἀπεσταλμένων· οἱ πανταχοῦ ἐπίσκοποι ἐξελέγοντο ἢ ἐπεκυροῦντο ὑπὸ τοῦ πάπα· ἐν γένει οἱ λατῖνοι κληρικοὶ πανταχοῦ ἔπρεπε νὰ ᾔναι ἑτοιμοὶ νὰ ἐκτελῶσι προθύμως τὰς ἀπὸ Ῥώμης ὡς ἀπὸ Πυθίας πεμπομένας διαταγὰς, καὶ ὅπως μὴ ᾔναι δεδουλευμένοι ὑπὸ ἄλλων κοινωνικῶν υποχρεώσεων, ἡναγκάζοντο νὰ ᾔναι πάντες ἄγαμοι ἐπὶ βλάβῃ μεγάλη τῆς ἠθικῆς καὶ ἑαυτῶν καὶ τῆς κοινωνίας. Τῶν παπῶν ὡς τυφλὰ ὄργανα ἐχρησίμευον καὶ οἱ μοναχοί, οἵτινες ἐν τῇ δύσει ᾔσαν ὀργανισμένοι εἰς διάφορα τάγματα ὠρισμένους πρακτικοὺς σκοποὺς ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ἐπιδιώκοντας καθὼς ᾔσαν οἱ Δομινικανοὶ καὶ οἱ

Φραγγισκανοί· ἐξ ὧν οἱ μὲν πρῶτοι εἶχον ἀναλάβει ὡς κύριον ἔργον τῶν τὴν καταπολέμησιν τῶν αἰρετικῶν, οἱ δὲ δεύτεροι τὴν θρησκευτικὴν παιδαγωγῆσιν τοῦ λαοῦ. Μὴ ἀρκούμενοι δὲ εἰς τὴν πνευματικὴν ταύτην παντοκρατορίαν, ἤρχισαν νὰ ζητῶσιν οἱ πάπαι καὶ ἐπέτυχον πρὸς καιρὸν νὰ ἀποκτήσωσι καὶ τὴν κοσμικὴν, πολιτικὴν παντοδυναμίαν, ἀξιοῦντες αὐτοὶ νὰ διευθύνωσι καὶ αὐτὰς τῶν λαῶν τὰς πολιτικὰς τύχας, νὰ διορίζωσι τοὺς βασιλεῖς, νὰ ἀναβιβάζωσι καὶ καταβιβάζωσιν ἀπὸ τοῦ θρόνου οὓς ᾔθελον, καὶ ἐν γένει νὰ ἀκούωνται ἐν πᾶσιν.

Οἱ ἐπισημότεροι ἐκ τῶν παπῶν τῶν χρόνων τούτων, οἵτινες τὰ μάλιστα συνετέλεσαν εἰς τὴν ἀνύψωσιν τῆς παπικῆς δυνάμεως, εἶναι Γρηγόριος ὁ Ζ', Ἰννοκέντιος ὁ Γ' καὶ Βονιφάτιος ὁ Η'. Ὁ Γρηγόριος Ζ' (1085) ἐφρόνει, ὅτι καθὼς ἡ σελήνη λαμβάνει τὸ φῶς αὐτῆς ἀπὸ τοῦ ἡλίου, οὕτως οἱ κοσμικοὶ ἡγεμόνες λαμβάνουσι τὴν ἐξουσίαν τῶν ἀπὸ τοῦ πάπα, ὅστις εἶναι ἀντιπρόσωπος τοῦ Θεοῦ ἐπὶ τῆς γῆς, συγκεντρῶν ἐν ἑαυτῷ πᾶσαν δὴποτε ἐξουσίαν. Ὁ Γρηγόριος περιελθὼν ἔνεκα ἐκκλησιαστικῆς τινος ὑποθέσεως εἰς ῥῆξιν πρὸς τὸν αὐτοκράτορα τῆς Γερμανίας Ἑρρίκον τὸν Δ', λύσας τοὺς ὑπηκόους του τοῦ πρὸς αὐτὸν ὅρκου τῶν καὶ ἀφορίσας αὐτὸν, ἠνάγκασεν αὐτὸν νὰ ταπεινωθῇ ἐνώπιόν του καὶ νὰ λάβῃ συγχώρησιν παρ' αὐτοῦ, ἵνα οὕτως ἐπανακτήσῃ πάλιν τὸν αὐτοκρατορικὸν τοῦ θρόνον! Ἐπὶ Ἰννοκεντίου τοῦ Γ' (1216) ἵστατο ὁ παπισμὸς ἐν τῷ κολοφῶνι τῆς ἰσχύος καὶ δόξης του. Πάντες οἱ ἡγεμόνες τῆς δύσεως ἔσπευδον νὰ ἔχωσι τὴν εὐμένειαν αὐτοῦ καὶ νὰ λαμβάνωσι διαταγὰς ἀπ' αὐτοῦ. Οὗτος κατεβίβασεν ἀπὸ τοῦ θρόνου τὸν αὐτοκράτορα τῆς Γερμανίας Ὁθωνα, ἵνα ἀναβιβάσῃ ἀντ' αὐτοῦ Φρειδερίκον τὸν Β', ἠνάγκασε δὲ τὸν βασιλέα τῆς Ἀγγλίας Ἰωάννην τὸν Ἀκτήμεονα, διότι δὲν ὑπήκουσεν εἰς τὰς διαταγὰς του, νὰ ἔλθῃ εἰς τὴν Ἰταλίαν καὶ ταπεινούμενος ἐνώπιον αὐτοῦ νὰ ζη-

τήση συγχώρησιν. Μετὰ τῶν αὐτῶν ἀρχῶν ἐκυβέρνησε καὶ Βονιφάτιος ὁ Η', ὅστις ἐν ἐπιστολῇ του πρὸς τὸν βασιλέα τῆς Ἀγγλίας Φίλιππον τὸν Ὠραῖον ἐκήρυξεν, ὅτι εἶναι αἰρετικὸς ὁ φρονῶν ὅτι αἱ δύο ἐξουσίαι ἡ πολιτικὴ καὶ ἡ ἐκκλησιαστικὴ εἶναι ἀπ' ἀλλήλων ἀνεξάρτητοι, καὶ ὅτι ἡ πρώτη δὲν ἐξαρτᾶται ἀπὸ τῆς δευτέρας! Ὁ Φίλιππος ὅμως δὲν ἐδίστασε ν' ἀπαντήσῃ πρὸς αὐτὸν, ὅτι ἔπρεπε νὰ γνωρίζῃ ἡ αὐτοῦ μωρία ὅτι ἡ πολιτικὴ ἐξουσία δὲν ὑπόκειται εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν καὶ ὅτι ὁ ἄλλως φρονῶν εἶναι ἀνόητος.

Θεολόγοι τινὲς καὶ ἐπίσκοποι ἐπειράθησαν μὲν περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ ΙΕ' αἰῶνος εἰς συνόδους συνερχόμενοι νὰ περιορίσωσι τὴν παντοδυναμίαν ταύτην τῶν παπῶν, ἀλλὰ οὐδὲν ἡδυνήθησαν, διότι οἱ πάπαι ἐγίνωσκον νὰ ματαιώσιν τὰς προσπάθειάς των. Ἡ παντοδυναμία αὐτῶν ἐμελλε νὰ καταπέσῃ ἀφ' ἑαυτῆς διὰ τῆς ἀναπτύξεως τῶν εὐρωπαϊκῶν λαῶν, ἧτις κυρίως ἤρξατο ἀπὸ τοῦ ΙΕ' αἰῶνος διὰ τῆς ἀναγεννήσεως τῶν γραμμάτων. Καίριον τραῦμα κατὰ τοῦ παπισμοῦ κατήγαγε καὶ ὁ προτεσταντισμὸς ὁ κατὰ τὸν ΙΣΤ' αἰῶνα ἀπὸ τῶν παπῶν ἀποσπάσας τὸ ἥμισυ σχεδὸν τῆς δυτικῆς Εὐρώπης. Περὶ τούτου ἐν τῇ ἐπομένῃ Δ' περιόδῳ γενήσεται λόγος (§ 41 καὶ ἐπ.).

§ 27.

Τί ὀνομάζομεν σταυροφορίας καὶ τίνα ἦταν τὰ ἱπποτικὰ τάγματα;

Τὴν μεγάλην δύναμιν τῶν παπῶν κατὰ τοὺς χρόνους τούτους μαρτυροῦσι καὶ αἱ σταυροφορίαι, οἱ θρησκευτικοὶ δηλ. ἐκεῖνοι πόλεμοι, οὓς ἐξεγειρόμενοι ὑπ' αὐτῶν ἐκίνησαν οἱ λαοὶ τῆς δυτικῆς Εὐρώπης πρὸς ἀπελευθέρωσιν τῆς Παλαιστίνης ἢ Ἀγίας Γῆς ἀπὸ τῶν Μουσουλμάνων, καὶ οἵτινες διήρκεσαν περὶ τὰς δύο ἑκατονταετηρίδας, ἀρξάμενοι ἀπὸ τοῦ ΙΑ' αἰῶνος καὶ παύσαντες κατὰ τὸν ΙΓ' (1096—1270). Ὀνομάσθησαν δὲ οἱ πόλεμοι οὗτοι σταυροφορικοὶ, διότι οἱ ἐκστρα-

τεύσαντες ἔφερον ἐπὶ τοῦ δεξιοῦ αὐτῶν βραχίονος τὸν σταυρόν. Τὴν πρώτην ὥθησιν εἰς τὰς σταυροφορίας ἔδωκεν ὁ ἐξ Ἀμιανοῦ ἐρημίτης Πέτρος, ὅστις ἀποδημήσας εἰς τὴν ἀγίαν Γῆν χάριν προσκυνήσεως καὶ πολλὰ παθῶν, διηγήθη ἐν τῇ δύσει τὰ παθήματα τὰ ὁποῖα ὑφίσταντο παρὰ τῶν Σαρακηνῶν οἱ ἀποδημοῦντες εἰς τοὺς ἀγίους Τόπους. Ἀριθμοῦσιν ἔξ μεγάλας σταυροφορικὰς ἐκστρατείας. Τὴν πρώτην ὠδήγησεν ἐπὶ κεφαλῇς 600000 ἀνδρῶν Γοδοφρίδος ὁ ἐκ Γουίλιωνος ὅστις ἐγένετο κύριος τῶν Ἱεροσολύμων (1099). τὴν δευτέραν διηύθυναν ὁ βασιλεὺς τῆς Γαλλίας Λουδοβίκος ὁ Ζ' καὶ ὁ αὐτοκράτωρ τῆς Γερμανίας Κονράδος (1144). τρίτη σταυροφορία εἶναι ἡ γενομένη ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος τῆς Γερμανίας Βαρβάρου, τοῦ βασιλέως τῆς Ἀγγλίας Ριχάρδου τοῦ Λεοντοκάρδου καὶ τοῦ βασιλέως τῆς Γαλλίας Αὐγούστου (1187). τὴν τετάρτην διηύθυνεν ὁ αὐτοκράτωρ τῆς Γερμανίας Φρειδερίκος ὁ Β' (1228). τὴν δὲ πέμπτην (1248) καὶ ἕκτην (1270) ὁ βασιλεὺς τῆς Γαλλίας Λουδοβίκος ὁ ἅγιος. Οἱ σταυροφορικοὶ στρατοὶ μεθ' ὧν τὴν ἀτομικὴν ἀνδρίαν πολλῶν σταυροφόρων, ἐπειδὴ καὶ τὴν τέχνην τοῦ συστηματικῶς πολεμεῖν ἠγνόουν καὶ πειθαρχίας ἐστεροῦντο, ὥς ἐπὶ τὸ πλεῖστον κατεστρέφοντο ἢ διεκλύοντο ἐν τῇ ἀνατολῇ. Μόνον ἐπ' ὀλίγον δυνηθέντες ἀγίνωσι κύριοι τῆς Ἱερουσαλὴμ, καὶ νὰ ἰδρῶσιν ἡ χριστιανικὴν ἡγεμονίαν, ἐξεδιώχθησαν ἐκεῖθεν εὐκόλως ὑπὸ τῶν Μωαμεθανῶν, οἵτινες ἔμειναν πάλιν κύριοι τῆς πόλεως. Διὰ τὴν ἀνατολὴν ὑπῆρξαν οἱ πόλεμοι οὗτοι φοερὰ μάστιξ διότι οἱ σταυροφόροι ἐκ φανατισμοῦ καὶ φυσικῆς ἀρβαρότητος, διερχόμενοι διὰ τῶν βυζαντινῶν χωρῶν, ἐκρούουν καὶ κατέστρεφον αὐτάς, τοὺς κατοίκους αὐτῶν ἀποσπρόμενοι ὡς δῆθεν σχισματικούς. Ἐζήτησαν μάλιστα νὰ καυλώσωσι καὶ τὴν βυζαντινὴν αὐτοκρατορίαν καὶ ἐκυρίευσαν πράγματι τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ ἱδρυσαν ἐκεῖ λατινικὴν αὐτοκρατορίαν (1204) ὑπὸ τὸν Βαλδουῖνον· ἔκτοτε κατέλαβον

οἱ Βενετοὶ καὶ οἱ Φράγκοι πολλὰ μέρη τῆς ἀνατολῆς καὶ τῆς Ἑλλάδος· ἀλλὰ Μιχαὴλ ὁ Παλαιολόγος ἐξεδίωξεν αὐτοὺς ἀπὸ Κωνσταντινουπόλεως τῷ 1261. Μόνον διὰ τοὺς δυτικοὺς λαοὺς ὑπῆρξαν αἱ σταυροφορίαι ὠφέλιμοι, διότι ἐν τῇ ἀνατολῇ εἶδον οἱ σταυροφόροι πεπολιτισμένας χώρας καὶ ἔμαθον πολλὰ πράγματα. Ἐνεκα τῶν σταυροφοριῶν ἀνεπτύχθησαν τὸ ἐμπόριον καὶ αἱ τέχναι, εὐκολύνθη δὲ καὶ ἡ συγκοινωνία. Κατὰ τοὺς πολέμους τούτους συνέστησαν καὶ τὰ ἱπποτικά τάγματα ἐκ πλουσίων καὶ εὐγενῶν ὥς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, οἵτινες ζῶντες ὡς μοναχοί, ὑπερησπίζοντο ὡς στρατιῶται τοὺς ἀποδημοῦντας εἰς τὴν ἁγίαν Γῆν προσκυνητὰς ἐναντίον τῶν ἀπίστων. Τὰ ἐπισημότερα αὐτῶν ἦσαν τὸ τῶν Ἰωαννιτῶν, οὕτως ὀνομασθέντων, διότι κέντρον αὐτῶν ἦτο τὸ ἐν Ἱεροσολύμοις μοναστήριον τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου, καὶ τῶν Ναϊτῶν, οἵτινες ἐκλήθησαν οὕτω διότι τὸ μοναστήριον αὐτῶν ἔκειτο, ὅπου ἄλλοτε ἦτο ὁ ναὸς τοῦ Σολομῶντος.

§ 28.

Τίνες ἦσαν οἱ λεγόμενοι σχολαστικοὶ θεολόγοι;

Σχολαστικοὶ ὠνομάσθησαν οἱ θεολόγοι τῆς ἐποχῆς ταύτης ἐν τῇ δύσει ὡς διδάσκαλοι τῆς σχολῆς. Οἱ σχολαστικοὶ οὗτοι ὑπερέβησαν τοὺς βυζαντινοὺς κατὰ τὰς μωρὰς καὶ ἀχάρπους θεολογικὰς συζητήσεις περὶ ἃς περιεστρέφοντο αἱ ἔρευναι αὐτῶν. Τὰ πάντα τυφλῶς παραδεχόμενοι ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ὡς καλῶς ἔχοντα καὶ καλῶς παραδεδομένα, καὶ μὴ δόλως ἀνερευνῶντες τὴν ἱστορικὴν γένεσιν τῆς ἐκκλησιαστικῆς διδασκαλίας, διοικήσεως καὶ λατρείας, ἐζήτουν νὰ δικαιολογῶσι τὰ πάντα, καὶ αὐτὰς τὰς φανερωτάτας καὶ ταχρήσεις, ὡς ἀρχαίας ἀποστολικὰς παραδόσεις καὶ ἐν γένει ὡς ὀρθῶς ἐχούσας. Ἐν πολλαῖς σχολαῖς αὐτῶν ἡ μικρολογία καὶ μωρία ἐφθάνεν εἰς τοσοῦτον βαθμὸν, ὥστε συνεζήτουν ζητήματα, οἷα τὰ ἐξῆς· ἂν ὁ θεὸς ἠδύνατο νὰ γίνῃ κύνθαρος, καθὼς ἐγένεν ἐν Χριστῷ ἄνθρωπος· ἂν ὁ πάπας

δύνατο νὰ καταργήσῃ ὅ,τι οἱ ἀπόστολοι ὥρισαν· ἂν δύναται νὰ προσθέσῃ νέα ἄρθρα πίστεως· ἂν εἶναι μεγάλῃτερος τοῦ Πέτρου· ἂν εἶναι ἀπλοῦς ἄνθρωπος ἢ οἰονεὶ Θεός· ἂν εἶναι ἄρά γε φιλανθρωπότερος αὐτοῦ τοῦ Χριστοῦ· ἂν δύναται νὰ πλανηθῇ! Εἰς τοιαύτας μωρίας ἀπεπλανῶντο οἱ πλεῖστοι τῶν θεολόγων τούτων διότι ἐγκαταλιπόντες τὸ πρακτικώτατον εὐαγγέλιον, τὴν διδασκαλίαν πρὸ πάντων αὐτοῦ τοῦ Κυρίου, παρεδίδοντο εἰς ἀγόνους θεωρίας καὶ συνεζήτουν ζητήματα, μηδεμίαν ἔχοντα πρὸς τὸν χριστιανικὸν βίον σχέσιν. Οἱ σοφώτεροι αὐτῶν (καὶ τοιοῦτοι δὲν ἔλειψαν) ἐζήτουν διὰ τῆς Ἀριστοτελικῆς φιλοσοφίας νὰ συστηματοποιήσωσι τὴν χριστιανικὴν θεολογίαν· ἀλλὰ πόσον ἐγνώριζον τὸν Ἀριστοτέλην τότε ἐν τῇ δύσει, ἀρκεῖ νὰ ἀποδείξῃ τὸ ὅτι εἶχον αὐτὸν μόνον εἰς ἀραβικὰς καὶ λατινικὰς μεταφράσεις. Οἱ διασημότεροι ἐκ τῶν σχολαστικῶν, ὧν τὰ συγγράμματα δὲν εἶναι ἄνευ πάσης ἀξίας, εἶναι ὁ ἀρχιεπίσκοπος Κανταβριγίας Ἀνσελμος, ὁ Ἀβελάρδος, ὁ Ἀλβέρτος Μάγνος, ὁ Λομβάρδος, ὁ Θωμᾶς Ἀκινάτης, ὁ Δοῦνς Σκῶτος καὶ ὁ Βοναβεντούρας.

§ 29.

Ποῦν ἦτο ἡ λατρεία τῆς λατινικῆς ἐκκλησίας κατὰ τοὺς χρόνους τούτους;

Ἡ λατρεία τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας ὑπέστη κατὰ τοὺς χρόνους τούτους πολλὰς μεταβολὰς καὶ φθοράς. Εἰς τὰς τελετὰς αὐτῆς ἀπέδιδεν ὁ λαὸς καὶ οἱ θεολόγοι μαγικὴν τινα δύναμιν, διότι πίστευον ὅτι ἐνήργουν ἀφ' ἑαυτῶν, χωρὶς νὰ ἦναι ἀναγκαῖα προδιάθεσις τις ψυχικὴ τοῦ μετέχοντος αὐτῶν. Τὸ βάπτισμα, παυσάσης τῆς ἀρχαιοτάτης τριττῆς καταδύσεως, ἐν τῇ δύσει ἐτελεῖτο νῦν διὰ ῥαντισμοῦ. Ἡ εὐχαριστία τελουμένη μετ' ἁγύμου ἄρτου, οὐχὶ μετ' ἐνζύμου ὅπως ἐν τῇ ἀρχαιότητι, παρείχετο νῦν τοῖς λαϊκοῖς ἐκ φόβου δῆθεν μὴ χυθῇ ὁ ἱερὸς οἶνος, ὑπὸ μόνον τὸ εἶδος τοῦ ἄρτου, τὸ δὲ ἱερὸν ποτήριον ἐκράτουν δι' ἑαυτοὺς οἱ ἱερεῖς, ὅπως φανῇ καὶ ἐνταῦθα ἡ ὑ-

περοχή αὐτῶν ὑπὲρ τοὺς λαϊκούς. Καὶ τὰ λοιπὰ μυστήρια ὑπέστησαν ὁμοίας μεταβολάς. Τὸ κήρυγμα ἤρχισε νὰ γίνηται σπανιώτερον ἢ ἐγένετο κακῶς, διότι οἱ κήρυκες, συνήθως μοναχοὶ ὄντες, ἢ ἡσυχολοῦντο εἰς ἀγόνους σχολαστικὰς συζητήσεις ἢ περιέγραφον τὰ θαύματα τῶν ἁγίων τῶν πατρῶνων τῶν ταγμάτων αὐτῶν. Εἰς τοὺς ναοὺς εἰσήχθησαν νῦν καὶ τὰ ἀγάλματα, ἐνῶ ἡ ἀρχαία ἐκκλησία μόνον τὰς ἐξωγραφημένας εἰκόνας ἐγνώριζεν, αἵτινες εἶναι πνευματικωτέρα παράρραστασις τῶν ἀντικειμένων τῆς πίστεως. Ὅμοίως τὸ πρῶτον εἰσήχθη καὶ ἡ ὀργανικὴ μουσικὴ ἐν τῇ χριστιανικῇ λατρείᾳ. Αἱ ἑορταὶ καθὼς καὶ παρὰ τοῖς βυζαντινοῖς ἐπολλαπλασιάσθησαν κατὰ τοὺς χρόνους τούτους καὶ ἐν τῇ δύσει.

§ 30.

Ὅποια ἦσαν τὰ ἤθη τῆς ἐποχῆς;

Οὐδέποτε ἡ διαφθορὰ τῶν ἠθῶν τῶν χριστιανῶν κατέπεσεν εἰς τοσοῦτον βαθμὸν, ὅσον κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἐν τῇ δύσει μεθ' ὅλην τὴν κατὰ τὸ φαινόμενον εὐσέβειαν τῶν ἀνθρώπων, καὶ τὴν περιδεῆ τήρησιν τῶν ἐξωτερικῶν θρησκευτικῶν τύπων. Οἱ πάπαι ἔδιδον πρῶτοι τὸ παράδειγμα τῆς παραβάσεως τῶν ἠθικῶν νόμων καὶ τοῦ σκανδαλώδους βίου. Ἰδίως διακρίνονται δύο ἐποχαὶ ἐσχάτης τῶν παπῶν διαφθορᾶς, ὁ 1' αἰὼν, καθ' ὃν ἦγον καὶ ἔφερον τοὺς πάπας ἐν Ῥώμῃ δύο ἄσωτοι γυναῖκες Μαροκία καὶ Θεοδώρα, καὶ ὁ 15Τ' αἰὼν, καθ' ὃν ἤκμασεν ὁ πάπας Ἀλέξανδρος ὁ ΣΤ', ὅστις περὶ οὐδενὸς ἄλλου ἐφρόντιζεν εἰμὴ πῶς νὰ προαγάγῃ τὰ παρανόμως γεννηθέντα αὐτῷ τέκνα. Οἱ ἐπίσκοποι καὶ οἱ λοιποὶ κληρικοὶ, πάντες ὑποβιβλημένοι ὑποχρεωτικῶς ὑπὸ τὸν ζυγὸν τῆς ἀγαμίας, ἠκολούθουν τὸ παράδειγμα τῶν παπῶν. Οἱ ἐπίσκοποι ἦσαν πολλαχοῦ πολιτικοὶ ἄρχοντες, ἡγεμόνες πόλεων ἢ χωρῶν, εἰς κοσμικὰς ὑποθέσεις ἀσχολούμενοι, μετέχοντες τῶν πολέμων ἢ πολιτικῶν διενέξεων, καθὼς καὶ οἱ πάπαι, ἢ διέτριβον περὶ τὴν θήραν καὶ ὁμοίας διασκεδάσεις καὶ ὀλίγον περὶ τῶν πνευματι-

κῶν αὐτῶν καθηκόντων ἐφρόντιζον. Παρὰ τοῖς μοναχοῖς ἀπηντᾶτο σχετικῶς πλείοτέρα ἀρετὴ, ἀλλ' ἕνεκα τῆς ἀμαθείας καὶ τοῦ φανατισμοῦ αὐτῶν ἦσαν καὶ αὐτοὶ ἐπιβλαβεῖς τῇ ἐκκλησίᾳ. Ὁ λαὸς περιώριζε πᾶσαν αὐτοῦ τὴν εὐσέβειαν εἰς ἐξωτερικοὺς τύπους μηχανικῶς ἐκτελουμένους, δι' ὧν ἐζήτει τὴν σωτηρίαν του. Εἰς τὴν ἐξωτερικὴν ταύτην θρησκείαν, ἥτις οὐδὲν ἄλλο ἦτο, ἢ ὁ ἀρχαῖος φαρισαϊσμός, ὃν τοσοῦτον σφοδρῶς κατεπολέμησεν ὁ Κύριος, ὠδήγει τὸν λαὸν ὁ κληρὸς. Ὁ ἀμαρτάνων ἠδύνατο νὰ λάβῃ τὴν ἄφεσιν ἐξομολογούμενος καὶ ἐκτελῶν τὸν κανόνα, ἢ τὴν ποινὴν τὴν ὑπὸ τοῦ ἱερέως ἐπιβαλλομένην πρὸς ἐξάλειψιν τοῦ ἀμαρτήματος. Ἡ ἐξομολόγησις αὕτη, δι' ἧς ὁ κληρὸς ἐγίνετο κάτοχος τῶν μυστηρίων πάντων, ἦτο εἰς χεῖράς του ἰσχυρότατον ὄπλον. Ἡδύνατό τις ὁμῶς καὶ νὰ ἐξαγοράσῃ τὰ ἀμαρτήματά του, λαμβάνων ἀφέσεις, ἃς διεσχόρπιζον οἱ πάπαι πανταχοῦ ἐπὶ χρήμασι. Τοιαύτας ἀφέσεις ἀγοράζων ἠδύνατό τις νὰ ἐξάγῃ καὶ τοὺς ἀποθανόντας οἰκείους καὶ φίλους του ἀπὸ τῶν κολάσεων τοῦ καθαρτηρίου πυρός, ὅπου καθὼς ἐφρόνει ὁ λαὸς ἐβασανίζοντο πρὸς καιρὸν, ὅσοι δὲν ἦσαν ὠρισμένοι διὰ τὴν αἰώνιον κόλασιν. Πλήρη ἄφεσιν τῶν ἀμαρτιῶν ἠδύνατο νὰ λάβῃ τις καὶ ἀποδημῶν εἰς Ῥώμην κατὰ τὰ ἰουβιλαῖα (ἔτη ἀφέσεως), τὰ ὅποια ἐωρτάζοντο τὸ πρῶτον ἀνὰ ἕκαστον 100ον ἔτος, εἴτα ἀνὰ ἕκαστον 40ον καὶ τελευταῖον ἀνὰ ἕκαστον 25ον ἔτος. Κατὰ παντὸς ἀνθισταμένου εἰς τὰ συμφέροντα τοῦ κλήρου ἐξεσφενδονίζετο ὁ ἀφορισμός, καθ' ὅλοκλήρων δὲ πόλεων καὶ χωρῶν ἐκηρύττετο ἡ ἀπαγόρευσις. Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει ἐν ταῖς πόλεσιν ἢ χώραις ταύταις ἔπαυε πᾶσα ἱεροτελεστία, ὁ δὲ λαὸς ἐστερεῖτο τῶν ἀγαθῶν τῆς θρησκείας.

§ 31.

Τίνες ὑπῆρξαν οἱ διωγμοὶ τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας κατὰ τῶν αἵρετικῶν; Πολλοὶ καὶ ἀπλοῖ, ἀλλ' εὐσεβεῖς ἄνθρωποι, καὶ θεολόγοι

συναισθανόμενοι τὴν μεγάλην ταύτην διαφθοράν, ἐν ᾗ ἐτέλει ἡ ἐκκλησία, ἡγέρθησαν κατὰ τῶν παπῶν καὶ τοῦ κλήρου, καὶ ἡ ἀπορρίπτοντες τὴν ἐξωτερικὴν τῆς ἐκκλησίας λατρείαν ἡ ἐν γένει τὴν διδασκαλίαν τῆς καὶ παραδιδόμενοι εἰς ἐσωτερικόν τινα μυστικισμόν, ἀπεσχίζοντο τῆς ὀλομελείας τῆς ἐκκλησίας, καὶ ἀπετέλουν ἰδίᾳς θρησκευτικὰς κοινωνίας, ὥς ὡς τὰς μόνας καθαρὰς ἐθεώρουν (Καθαροί, Ἀλβίγιοι), ἡ μένοντες ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ἐζήτουν διὰ τῆς αὐστηρᾶς ἐπιστροφῆς εἰς τὴν Γραφὴν νὰ μεταρρυθμίσωσι τὴν καθολικὴν ἐκκλησίαν, ἀποκόπτοντες πάσας τὰς μεταγενεστέρας παραδόσεις καὶ πᾶσαν ἀποπλάνησιν ἀπὸ τῆς ἀληθοῦς εὐαγγελικῆς διδασκαλίας (Βάλλδος, Οὐίκλεφος, Οὔσος, Ἰερώνυμος ἐκ Πράγης). Πάντας τούτους ὡς αἵρετικοὺς ἀποκηρύττουσα ἡ δυτικὴ ἐκκλησία κατεδίωκεν ἀπηνέστατα. Οἱ καταδιωκόμενοι καὶ συλλαμβανόμενοι ἐβασανίζοντο ἀπανθρώπως ἵνα ὁμολογήσωσι τὰς ἀληθεῖς δοξασίας των. Συνήθως δὲ κατ' αὐτῶν ποινῇ ᾗ το, ἐὰν μὲν ἐπέμενον εἰς τὰς δοξασίας αὐτῶν ὁ ἐπὶ τῆς πυρρᾶς θάνατος, ἐὰν δὲ ἀνεκάλουν αὐτὰς διὰ βίου δεσμὰ ἐν σκοτεινοτάταις φυλακαῖς. Οἱ αἵρετικοὶ ἀνεζήτουντο μετὰ μεγάλης ἐπιμελείας. Ἐπειδὴ δὲ τὰ συνήθη ἐπισκοπικὰ δικαστήρια δὲν ἐπῆρκουν εἰς τὴν καταδίωξιν αὐτῶν, ἰδρύθησαν ἀποκλειστικῶς πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον ὑπὸ τοῦ Γρηγορίου τοῦ Θ' κατὰ τὸν ΙΓ' αἰῶνα τὰ δικαστήρια τῆς Ἱερᾶς Ἐξετάσεως, τὰ ὁποῖα ἀπετέλουν συνήθως Δομινικανοὶ μοναχοί. Εἶναι παροιμιώδης ἡ ἀπανθρωπία μεθ' ἧς τὰ δικαστήρια ταῦτα προσηνέχθησαν κατὰ τῶν ὑπ' αὐτῶν καταδιωχθέντων. Μόνη ἡ Ἱερὰ Ἐξέτασις ἐν Ἰσπανίᾳ ἦν ἰδρυσέν ὁ διὰ τὴν ὠμότητα αὐτοῦ διαβόητος Τορκουεμέδας, ἀπὸ τῆς ἰδρύσεως αὐτῆς μέχρι τῆς καταργήσεως αὐτῆς διὰ τοῦ μεγάλου Ναπολέοντος (1808) ἔκαυσε, καθεῖρξε, καὶ παντοιοτρόπως ἐβασάνισε μόνον ἕνεκα τῶν θρησκευτικῶν αὐτῶν πεποιθήσεων περὶ τὰς 400,000 ἀνθρώπων!

§ 32.

Τί παρατηροῦμεν περὶ τῆς καταστάσεως ταύτης τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας;

Ὁ χριστιανισμὸς δὲν ἠδύνατο νὰ ὑποστῇ μεγάλητέραν διαστροφήν καὶ νὰ διαφθαρῇ πλείοτερον ἢ ὅσον διεφθάρη κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἐν τῇ δύσει. Ἡ κατ'ἐξοχὴν θρησκεία τοῦ πνεύματος καὶ τῆς ἀγάπης μετεβλήθη εἰς θρησκείαν τύπων καὶ τρόμου. Δὲν εἶναι ὁμοῦς παράδοξον καὶ ἀνεξήγητον τὸ φαινόμενον τοῦτο. Εἰς τὴν δύσιν ἀπὸ τῆς καταλύσεως τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους (ἀπὸ τοῦ Ε' αἰῶνος) εἶχον ὡς εἶδομεν ἀλλαχού (§ 12) εἰσβάλει καὶ ἐγκαταστῇ οἱ γερμανικοὶ ἢ ἀγγλοσαξωνικοὶ λαοί, οἵτινες τότε εὗρίσκοντο ἐν νηπιώδει, βρεθάρω καταστάσει. Ὁ λατινικὸς πολιτισμὸς, ὃν ἀπεδέχθησαν ἀπὸ τῆς ἀρχαίας Ῥώμης, δὲν ἠδυνήθη εὐθὺς νὰ μεταβάλῃ αὐτούς. Καὶ τὸν χριστιανισμὸν μὴ δυνάμενοι νὰ ἐννοήσωσιν ἐν τῇ πνευματικότητι καὶ καθαρότητι αὐτοῦ, διέστρεψαν συμφώνως πρὸς τὰς βαρβάρους προλήψεις των, μεθαρμόσαντες τὰς ὑψηλὰς διδασκαλίας αὐτοῦ καὶ τοὺς θεσμούς του πρὸς τὴν ταπεινὴν πνευματικὴν ἑαυτῶν ἀνάπτυξιν. Ἐπεβεβαιώθη καὶ τότε ἡ ἀλήθεια, ὅτι ἡ θρησκεία τοῦ Εὐαγγελίου προϋποθέτει παρὰ τοῖς λαοῖς ἀνωτέραν τινὰ βεθμίδα πολιτισμοῦ καὶ ἀναπτύξεως. Διὰ τοῦτο μετὰ τοῦ ΙΕ' αἰῶνος ἀφ' ὅτου διὰ τῆς ἀναγεννήσεως τῶν γραμμάτων καὶ τῶν τεχνῶν, εἰς ὃ συνετέλεσαν τὰ μέγιστα καὶ οἱ ἀπὸ Κωνσταντινουπόλεως κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ἀλώσεως εἰς τὴν Ἰταλίαν προσφυγόντες καὶ ἐκεῖ τὴν ἑλληνικὴν παιδείαν διαδώσαντες λόγιοι Ἕλληνες, ἤρξατο νὰ ἀναπτύσσεται ἡ εὐρωπαϊκὴ κοινωνία καὶ ἐγκαινίσθη ἡ νεωτέρα ἐποχὴ, ἡ συναίσθησις τῆς ἀνάγκης τῆς μεταρρυθμίσεως τῆς ἐκκλησίας κατέστη βαθύτερα καὶ γενικωτέρα. Ἡ παρὰ πάντων τῶν καλλιτέρων πνευμάτων ποθουμένη αὕτη μεταρρυθμισις ἐτελέσθη κατὰ τὸν ΙΣΤ αἰῶνα διὰ τοῦ

Λουθηρου καὶ τοῦ Καλβίνου, περὶ οὗ ἐν οἰκείῳ τόπῳ ῥηθήσονται τὰ δέοντα (§ § 41, 42 καὶ ἐπ.). Ἐκεῖ θέλομεν ἰδεῖ, ὅτι μόνον ἐν μέρος τῆς δύσεως ἡσπάσθη τὴν μεταρρύθμισιν ταύτην, τὸ δὲ λοιπὸν ἐνέμεινεν εἰς τὸν ἀρχαῖον καθολικισμόν, ὅστις ὅμως ἔνεκα τῆς προόδου τῶν χρόνων ἀπέβαλε νῦν πολλὰς τῶν μεσαιωνικῶν ἀσχημιῶν του, ἂν καὶ κατὰ τὴν οὐσίαν καὶ τὸ πνεῦμα ἔμεινεν ὁ αὐτός.

ΠΕΡΙΟΔΟΣ Δ'.

Ἱστορία τῆς ἐκκλησίας ἀπὸ τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων (1453—1870).

Α'.

Ἱστορία τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας.

α) Ἀνατολικὴ ἐκκλησία ἐν τῷ Τουρκικῷ κράτει ⁽¹⁾.

§ 33.

Πῶς προσπνέχθη ἡ ὀθωμανικὴ ἐξουσία πρὸς τὴν ὁρθόδοξον ἐκκλησίαν;

Μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως (1453) ἡ ἐλληνικὴ ἐκκλησία εὐρέθη ὑπὸ ξένους, ἀλλοδόξους ἄρχοντας, ὅπως καὶ κατὰ τοὺς πρώτους αἰῶνας τοῦ χριστιανισμοῦ. Οἱ

1) Περὶ τῆς ἱστορίας τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους ἐπραγματεύθησαν ὁ Μελέτιος (ἐν τῇ ἱστορίᾳ του), ὁ Δοσίθεος (ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις πατριαρχουσάντων), ὁ Ἀθανάσιος Ὑψηλάντης (τὰ μετὰ τὴν ἄλωσιν), ὁ Σάθας (ἰδίως περὶ ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων τῆς ἐποχῆς ταύτης ἐν τῇ Νεοελληνικῇ φιλολογίᾳ), καὶ ἐκ τῶν ξένων ὁ Crusius (Turco-Grecia), ὁ Ἐνέκκιος, ὁ Λε Κιένος (Oriens Christianus), ὁ Γάσς καὶ ἄλλοι. Πρὸβλ. καὶ ἡμέτ. Δοκίμιον σελ. 270—362.

Σουλτάνοι ἂν καὶ τὸ Κοράνιον ἐπιβάλλει ὡς καθήκον τὴν ἐξόντωσιν τῶν ἄλλων θρησκευμάτων, ἐπειδὴ ἡ πραγματοποίησις τῆς διατάξεως ταύτης ἦτο δυσκολωτάτη καὶ σχεδὸν ἀδύνατος, ἡναγκάσθησαν νὰ ἀνεχθῶσι τὴν θρησκείαν τῶν αὐτοῖς ὑποταγέντων λαῶν, ἐπέβαλλον ὁμῶς αὐτοῖς ἀντὶ τούτου τὸν κεφαλικὸν φόρον. Ὁ πορθητὴς Μωάμεθ ὁ Β' ἀνεγνώρισεν ὑπὸ τὸν ὅρον τοῦτον τὴν χριστιανικὴν θρησκείαν. Ἵνα μάλιστα ἐμπνεύσῃ ἐμπιστοσύνην εἰς τοὺς καταπιεσμένους χριστιανοὺς τοὺς καταλιπόντας τὴν Κωνσταντινούπολιν, περιποιήθη τὴν ἐκκλησίαν, διατάξας νὰ γίνῃ νέα ἐκλογὴ πατριάρχου, διότι ὁ οἰκουμενικὸς θρόνος ἐχέρευσεν, καὶ μεγάλως τιμήσας τὸν ἐκλεχθέντα ὡς τοιοῦτον Γεννάδιον τὸν Σχολάριον. Ὁ πατριάρχης ἐκηρύχθη ἐθνάρχης τῶν ὁρθοδόξων, ἀνεγνωρίσθη δὲ αὐτῷ τε καὶ τοῖς λοιποῖς ἐπισκόποις δικαστικὴ ἐπὶ τῶν χριστιανῶν ἐξουσία. Μόνον κατ' ἐξαίρεσιν ἐπειρῶντο ἐνίοτε φανατικοὶ Τούρκοι νὰ ἀναγκάζωσι τοὺς χριστιαννοὺς νὰ ἐξομνύωσι τὴν θρησκείαν των καὶ νὰ ἀσπάζονται τὸν Ἰσλαμισμόν ἐπὶ ποινῇ θανάτου. Ἐπὶ Σελήμ τοῦ Α' (520) ἐκινδύνευσαν οἱ χριστιανοὶ νὰ ὑποστῶσι γενικὸν διωγμόν, διότι ὁ Σουλτάνος οὗτος ἐρωτήσας τὸν Μουφτὴν, τί εἶναι ψυχαφέλεστον, νὰ νικήσῃ ὅλον τὸν κόσμον, ἢ νὰ ἐπιστρέψῃ τοὺς χριστιανοὺς τοῦ κράτους του εἰς τὸν Ἰσλαμισμόν, καὶ λαβὼν ὡς ἀπάντησιν τὸ δεύτερον, ἀπήτησεν, ἵνα πάντες οἱ χριστιανοὶ ὑπήκοοί του ἀσπασθῶσι τὴν θρησκείαν του ἐπὶ ποινῇ θανάτου, ἀλλ' ὁ τότε πατριάρχης ἐπικαλεσθεὶς τὰς παραχωρήσεις Μωάμεθ τοῦ Β', περὶ ὧν προσήγαγε μάρτυρας γέροντάς τινας γενιτσάρους παρευρεθέντας κατὰ τὴν ἄλωσιν, ἔσωσε τὴν ζωὴν τῶν χριστιανῶν. Οἱ ἄπαξ ἐξομνύοντες δὲν ἠδύναντο πλέον νὰ ἐπιστρέψωσιν εἰς τὸν χριστιανισμόν ἐπὶ ποινῇ θανάτου. Τὰ μέγала προνόμια, ὧν ἀπῆλθον οἱ μωαμεθανοὶ καὶ αἱ καταπιέσεις, ὑφ' ἧς ἐστέναζον οἱ ὑποταγέντες (οἱ χριστιανοὶ δὲν ἦσαν δεκτοὶ εἰς τὰ δικαστήρια ὡς μάρτυρες κατὰ Τούρκων, ἢ περιου-

σία των ἡδύνατο νὰ κηρυχθῇ ὡς κτῆμα τοῦ σουλτάνου, ἀπεκλείοντο δὲ καὶ ἀπὸ τῆς στρατιωτικῆς καὶ πάσης ἄλλης δημοσίας ὑπηρεσίας, καὶ ὤφειλον νὰ δεικνύωσι καὶ ἐξωτερικῶς ἐν τῇ ἐνδυμασίᾳ καὶ τῷ βίῳ αὐτῶν τὴν ταπείνωσιν των), ὥθησαν πολλοὺς τῶν χριστιανῶν, οἵτινες δὲν ἦσαν ἀπὸ καρδίας χριστιανοί, διότι ἔνεκα τῆς ἀμαθείας τοῦ κλήρου δὲν εἶχον διδαχθῇ καὶ στερεωθῇ ἐν τῇ πίσει, εἰς τὸ νὰ ἀσπασθῶσι τὸν ἰσλαμισμόν, ἰδίως ἐν Ἀσίᾳ καὶ Ἀλβανίᾳ, ὅπου τὸ μεγαλείτερον μέρος τῶν κατοίκων ἐγκατέλειπε τὴν πάτριον θρησκείαν. Μωαμεθανοὶ ἐγίνοντο καὶ ὅσοι χριστιανοὶ παῖδες ἐστρατολογοῦντο μέχρι τοῦ 1638 διὰ τὸ τάγμα τῶν γιενιτσαρῶν. Ἐχομεν ὁμῶς καὶ πολλὰ λαμπρὰ παραδείγματα ἀνδρῶν προτιμησάντων τῆς ἐξωμόσεως τὸ μαρτύριον (νεομάρτυρες). Ἡ κατὰ τῶν χριστιανῶν πίσις τῶν Τούρκων εἶχε καταστῇ ἀφόρητος κατὰ τὸν ΙΣΤ' καὶ ΙΖ' αἰῶνα.

Ἡ κατὰστασις τῶν χριστιανῶν ἤρχισε νὰ βελτιοῦται ἀπὸ τοῦ ΙΗ' αἰῶνος, ἀφ' οὗ οἱ μὲν Τούρκοι στρατιωτικῶς ἐξέπεσον, οἱ δὲ Εὐρωπαῖοι καὶ μάλιστα οἱ Ῥῶσοι ἤρχισαν νὰ προστατεύωσι τοὺς χριστιανοὺς τῆς Τουρκίας ὡς ὁμοδόξους των. Οἱ χριστιανοὶ ὠφελήθησαν καὶ διότι οἱ Τούρκοι ἐν ταῖς πρὸς τοὺς Εὐρωπαίους διπλωματικαῖς σχέσεσιν αὐτῶν ἤρχισαν κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους νὰ μεταχειρίζονται ὡς διερμηνεῖς ἑλλήνας μάλιστα ἐκ τῶν πλουσίων οἰκῶν τοῦ Φαναρίου καθὼς καὶ ὡς ἡγεμόνας ἐν ταῖς παραδουναβίαις ἡγεμονίαις τῆς Βλαχίας καὶ Μολδαβίας. Κατὰ δὲ τὸν παρόντα αἰῶνα ἔτι μᾶλλον ἐβελτιώθη ἡ θέσις τῶν χριστιανῶν. Μόνον ἡ ἐλληνικὴ ἐπανάστασις ἐτράχυνεν ἐπὶ τινα χρόνον τὰς μεταξὺ Τούρκων καὶ Χριστιανῶν ὑπηκόων σχέσεις, πολλοὶ δὲ χριστιανοί, καὶ κληρικοὶ μάλιστα ἔπεσαν θύματα τῆς ἐξαφθείσης τουρκικῆς θηριωδίας, καὶ πρῶτος ὁ Πατριάρχης Γρηγόριος ὁ Ε' (1821). Ἀλλὰ τὰ πράγματα μετεβλήθησαν ἐπὶ τὸ εἰρηνικώτερον μετὰ τὸ τέλος τῆς ἐπαναστάσεως. Οἱ Τούρκοι ἀπέβαλον τὴν ἀρχαίαν αὐτῶν σκληρότητα, ἤρχι-

σαν δὲ νὰ τιμῶσι καὶ νὰ ἔχωσι πολλάκις ἀνάγκην τῶν χριστιανῶν, οἵτινες φίλεργοι ὄντες, διὰ τῆς βιομηχανίας καὶ τοῦ ἐμπορίου ἀπέκτησαν πλούτη, ἐνῶ συγχρόνως διὰ τῆς ἰδρύσεως καὶ πολλαπλασιάσεως τῶν σχολείων ὑψώθησαν ὑπὸ ἐποψίν πνευματικὴν πολὺ ἀνώτερον τῶν ἐξουσιαστῶν αὐτῶν. Τὸ Χάττι Χουμαγιοῦν, τὸ ὁποῖον ἐξεδόθη μετὰ τὸν φοβερὸν κριμαϊκὸν πόλεμον (1856), ὅστις ἐγένετο κατὰ τῆς Ῥωσσίας ἐνεκα ἀσημάντων τινῶν ἐρίδων περὶ τῶν ἐν Παλαιστίνῃ προσκυνημάτων, ἔθηκε τὰς βάσεις πολιτικῆς τινος ἐξισώσεως τῶν χριστιανῶν καὶ μωαμεθανῶν ὑπηκόων τῆς Πύλης. Κατ' αὐτὸ οἱ χριστιανοὶ ἔμελλον νὰ δύνωνται νὰ παρίστανται ὡς μάρτυρες ἐν τοῖς δικαστηρίοις κατὰ τῶν Τούρκων· νὰ παρακάθηνται ὡς δικασταὶ ἐν τοῖς τουρκικοῖς δικαστηρίοις· νὰ εἰσαχθῶσιν εἰς τὸν στρατόν· νὰ ἀπαλλαγῶσι τοῦ κεφαλικοῦ φόρου· νὰ ἀπολαύσωσι δὲ πλήρους ἐλευθερίας ἐν τῇ ἐξασκήσει τῆς θρησκείας των, πρὸς ὃν σκοπὸν κατηργεῖτο καὶ ἡ θανατικὴ ποινὴ ἐπὶ τῶν ἐπιστρεφόντων ἐκ τοῦ μωαμεθανισμοῦ εἰς τὸν χριστιανισμόν. Σημειωτέον ὅμως ὅτι τὸ Χάττι Χουμαγιοῦν μόνον ἐν μέρει μέχρι τοῦ νῦν ἐφηρμόσθη.

§ 34.

Πῶς εἶχεν ἡ ἐκκλησιαστικὴ διοίκησις ἐν Τουρκίᾳ;

Οἱ Σουλτάνοι οὐ μόνον ἀνεγνώρισαν τοῖς πατριάρχεις καὶ τοῖς ἐπισκόποις πάσας τὰς προτέρας αὐτῶν ἐξουσίας, ἀλλὰ παρεχώρησαν καὶ τὴν δικαστικὴν ἐπὶ τῶν χριστιανῶν ἐξουσίαν· ἡ δύναμις λοιπὸν τοῦ κλήρου ἡῤῥησεν μᾶλλον ἢ ἡλαττώθη. Πρὸ πάντων ὑψώθη ὁ οἰκουμενικὸς πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, ὅστις ἀνεγνωρίσθη ὡς ὁ ἐθνάρχης τῶν ὀρθοδόξων καὶ ὡς ὁ ἀντιπροσωπεύων παρὰ τῇ Πύλῃ τὴν ἀνατολικὴν ἐκκλησίαν. Πρὸς τὰ λοιπὰ πατριαρχεῖα ἰτῆς Ἀλεξανδρείας, τῆς Ἀντιοχείας, καὶ τῶν Ἱεροσολύμων, ἅτινα καὶ

κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἐτέλουν ἐν μεγάλῃ ἀσημότητι καὶ ἀδυναμίᾳ, ἤρχετο ἀνέκαθεν ἡ Πύλη εἰς σχέσεις πάντοτε διὰ τῶν οἰκουμενικῶν πατριαρχῶν, εἰς αὐτοὺς δὲ ἀνέθετε τὴν διευθέτησιν τῶν πραγμάτων αὐτῶν, ὡςάκις ἐν αὐτοῖς συνέβαινον ταραχαί. Ἄλλως ὅμως τὰ πατριαρχεῖα ταῦτα ἐν τῇ ἐσωτερικῇ διοικήσει τῶν ἦσαν ἀνεξάρτητα. Οἱ πατριάρχαι Κωνσταντινουπόλεως ἦσαν ἐξηρτημένοι ἀπὸ τῆς αὐθαιρεσίας τῶν Σουλτάνων, οἵτινες κατὰ βούλησιν ἀνεβίβαζον καὶ κατεβίβαζον αὐτοὺς χάριν τῶν πλουσίων δώρων, τὰ ὅποια ἐλάμβανον κατὰ πᾶσαν ἀνάδειξιν νέου πατριάρχου. Ἐνεκα τῶν δώρων τούτων τὰ οἰκονομικὰ τῶν πατριαρχείων ἦσαν πάντοτε ἐν οἰκτρᾷ καταστάσει. Κατὰ τοῦτο τὰ πράγματα ἐτράπησαν ἐπὶ τὸ βέλτιον κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους. Οἱ οἰκουμενικοὶ πατριάρχαι εἶχον κατ' ἀρχὰς περὶ ἑαυτοὺς συνόδον τινα ἐκ κληρικῶν τῆς ἀρχιεπισκοπῆς Κωνσταντινουπόλεως, τοῦ μεγάλου Οἰκονόμου, τοῦ μεγάλου Σκευοφύλακος, τοῦ μεγάλου Σακελλαρίου, τοῦ μεγάλου ἐκκλησιάρχου καὶ ἄλλων τινῶν καὶ τινων λαϊκῶν μετὰ τοῦ Λογοθέτου, τοῦ διερμηνέως μετὰ πατριαρχείων καὶ Πύλης. Μετὰ τῆς συνόδου δὲ ταύτης συνειργάζοντο περὶ πασῶν τῶν ἐκκλησιαστικῶν καὶ ἐθνικῶν ὑποθέσεων. Ἀλλὰ ἀπὸ τοῦ παρελθόντος αἰῶνος, ἀπὸ τοῦ πατριάρχου Σαμουήλ τοῦ Α' (1768) ἀντὶ τοῦ σώματος τούτου, εἰς δ' ἀφέθησαν μόνον τὰ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀρχιεπισκοπῆς, τὴν περὶ τὸν πατριάρχην σύνοδον, ἥτις μετ' αὐτοῦ εἶχε τὴν φροντίδα τῶν σπουδαιοτέρων ὑποθέσεων τῆς ἐκκλησίας καὶ τοῦ ἔθνους, ἀπετέλεσαν δὲ ὡδε καμὴ τροπολῆται τοῦ οἰκουμενικοῦ θρόνου, εἰ λεγόμενοι γέροντες. Κατὰ δὲ τὰς τελευταίας ταύτας ἡμέρας (ἀπὸ τοῦ 1860) ἡ σύνοδος οὕτῃ διετήρησε μόνον τὰς πνευματικὰς ὑποθέσεις, συνέστη δὲ μικτόν τι συμβούλιον ἐκ κληρικῶν καὶ λαϊκῶν, ἵνα φροντίζῃ περὶ τῶν μὴ καθαρῶς πνευματικῶν ὑποθέσεων, τῶν μοναστηριακῶν περιουσιῶν καὶ τῶν τοιούτων. Ἀφηρέθη δὲ καὶ ἡ δικαστικὴ ἐξουσία ἀπ' αὐτῶν, συ-

στάντων μικτῶν δικαστηρίων, ἐν οἷς δηλ. παρακά-
 θηνται ὡς δικασταὶ παρὰ τοῖς Τούρκοις καὶ ἀντιπρόσωποι τῶν
 χριστιανῶν, τῶν Ἰουδαίων καὶ ἐν γένει τῶν διαφόρων θρη-
 σκευμάτων. Ὑπὸ τὸν πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως ὑπῆχ-
 θησαν κατὰ τὸν παρελθόντα αἰῶνα αἱ ἐκκλησίαι τῆς
 Σερβίας καὶ τῆς Βουλγαρίας, ζητησάντων τὴν ὑπα-
 γωγὴν ταύτην αὐτῶν τῶν ἐπισκόπων αὐτῶν, οἵτινες ἤλπιζον
 ἐκ τῆς προστασίας τοῦ ἰσχυροῦ τότε οἰκουμενικοῦ πατριάρχου
 νὰ σωθῶσιν αἱ ἐκκλησίαι αὗται ἀπὸ τῶν ἐκ τῆς αὐθαιρεσίας
 τῶν ἐξουσιαστῶν καταπιέσεων. Καὶ οἱ Σέρβοι (1830) καὶ
 οἱ Βούλγαροι (1860) ἐζήτησαν ἐσχάτως τὴν ἀ-
 νεξαρτησίαν. Οἱ τελευταῖοι μάλιστα ἀπήτησαν νὰ ἐπεκ-
 ταθῇ ἡ ἀνεξάρτητος ἐκκλησιαστικὴ ἐξουχία των καὶ ἐπὶ ἐπαρ-
 χιῶν, αἵτινες ἀνέκαθεν ἀνῆκον τῷ οἰκουμενικῷ θρόνῳ, διὰ τὸν
 λόγον δῆθεν ὅτι ἐν αὐταῖς κατοικοῦσι πολλοὶ Βούλγαροι. Διὰ
 τοῦτο ὁμῶς καὶ ἀπεκηρύχθησαν ὡς σχισματικοὶ ὑπὸ
 συνόδου ἐν Κωνσταντινουπόλει τῷ 1872.
 Ἀπὸ τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως ἀπεσπάσθησαν
 διοικητικῶς καὶ ἀπετέλεσαν αὐτοκεφάλους ἐκκλησίας καὶ αἱ
 ἄλλοτε μετ' αὐτοῦ ἡνωμέναι ἐκκλησίαι τῆς Ῥωσσίας
 (ἐπὶ τοῦ μεγάλου Πέτρου 1722), τῆς Ἑλλάδος
 (1821), τῆς Βλαχίας καὶ Μολδαβίας (1873) καὶ
 τῶν ἐν Αὐστρία ὀρθόδοξων. Ἀπὸ ἀρχαιοτάτων χρό-
 νων ἀνεξάρτητοι ἦσαν αἱ ὀρθόδοξοι ἐκκλησίαι τῆς Κύπρου
 καὶ τῆς Γεωργίας ἢ Ἰβηρίας. Οἱ ἐπίσκοποι ἐ-
 φωδιασμένοι μετὰ τῶν αὐτοκρατορικῶν φερμανίων τοῦ διορι-
 σμοῦ αὐτῶν, καὶ διατηροῦντες διὰ πλουσίων δώρων ἰσχυροὺς
 προστάτας παρὰ τῇ Πύλῃ καὶ τῷ πατριαρχείῳ, κατήρχοντο εἰς
 τὰς ἐπαρχίας ἰσχυροὶ, ἐμπνέοντες πολλάκις καὶ αὐτοῖς τοῖς
 ὀθωμανοῖς φόβον. Ἡ ἰσχὺς αὕτη τῶν ἐπισκόπων ἐπροστάτει
 πολλάκις τοὺς χριστιανοὺς ἀπὸ τῶν καταπιέσεων τῶν κρα-
 τούντων. Παρὰ τοῖς ἐπισκόποις ὑπῆρχε συμβούλιόν τι ἐκ τῶν
 κληρικῶν τῆς ἐπισκοπῆς των, ἡ θέλησις ὁμῶς τοῦ ἐπισκόπου

ἦτο τὸ πᾶν. Μόνον τῶν προκρίτων λαϊκῶν ἢ τῶν καλουμένων δημογερόντων ἦσαν ἡναγκασμένοι οἱ ἐπίσκοποι νὰ λαμβάνωσιν ἐπὶ τῶν σπουδαιοτέρων ὑποθέσεων τὴν γνώμην.

§ 35.

Ποία ἦτο ἡ κατάστασις τῆς ἐκκλησιαστικῆς παιδείας μετὰ τὴν ἄλωσιν;

Ἡ ἐκκλησιαστικὴ παιδεία μετὰ τὴν ἄλωσιν κατέπεσεν, ὥς ἦτο ἐκόμενον, ἀμάθεια δὲ παχυλὴ ἤρχισε δυστυχῶς νὰ καταλαμβάνῃ τὸν κληρὸν. Κατὰ τὸν ΙΣΤ' καὶ ΙΖ' αἰῶνα σπάνιοι ἦσαν οἱ κληρικοὶ οἱ γνωρίζοντες γράμματα. Ἀλλ' ἀπὸ τοῦ ΙΗ' αἰῶνος, ἀφ' οὗτοῦ ἡ κατάστασις τῶν χριστιανῶν ἐν γένει ἐβελτιώθη (§ 33), ἤρχισαν νὰ ιδρύωνται πολλαχοῦ τῆς ἀνατολῆς σχολεῖα, ἅτινα συνετέλεσαν καὶ εἰς τῆς παιδείας τοῦ κλήρου τὴν ἀνύψωσιν. Τῶν σχολείων τούτων, ὧν κυριώτερα ἦσαν τὰ ἐν Κωνσταντινουπόλει, Σμύρνῃ, Κυδωνίαις, Βουκουρεστίῳ, Ἰασίῳ, Ἀθωνί, τὴν διεύθυνσιν εἶχον συνήθως κληρικοί. Οὕτως ὁ κληρὸς ὑπῆρξεν ὁ διασώσας τὰ ἑλληνικὰ γράμματα κατὰ τοὺς χρόνους τούτους τῆς δουλείας, δι' αὐτῶν δὲ τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν καὶ τὴν ἑλληνικὴν ἐθνικὴν συνειδησιν, καὶ παρασκευάσας οὕτω τὴν ἐθνικὴν ἀνάστασιν τῆς Ἑλλάδος. Ἐπὶ παιδείᾳ ὅμως μεγάλη διέπρεψαν μόνον ὅσοι ἐσπούδαζον ἐν τοῖς ἀκμάζουσιν τότε πανεπιστημίῳ τῆς Ἰταλίας (ἐν Παταύῳ, Πίζῃ Βενετίᾳ) ἢ ἐν Γαλλίᾳ καὶ Γερμανίᾳ. Τοιοῦτους πεπαιδευμένους θεολόγους ἐκ τῶν χρόνων τῆς δουλείας ἔχομεν ἀρχετοὺς, οἷον Μελέτιον τὸν Πηγαῖον, πατριάρχην Ἀλεξανδρείας περὶ τέλη τοῦ ΙΣΤ' αἰῶνος ἀκμάσαντα, Κύριλλον τὸν Λούκαριν, πρῶτον μὲν πατριάρχην Ἀλεξανδρείας, εἶτα δὲ Κωνσταντινουπόλεως γενόμενον, ὅστις ἐπολέμησε γενναίως τοὺς ἐν τῇ ἀνατολῇ προσηλυτισμὸν ἐνεργοῦντας Ἰησουίτας κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ΙΖ' αἰῶνος, τὸν Δοσίθεον, πατριάρχην Ἱεροσολύμων, πεπαιδευμένον ἄνδρα, πολλὰ συγ-

γράφαντα καὶ ἐκδῶσαντα κατὰ τῶν λατίνων (ἤχημαζε περὶ τὸ τέλος τοῦ ΙΖ' αἰῶνος), τὸν Μηνιάτην, τὸν ἄριστον ἐκκλησιαστικὸν ῥήτορα τῆς ἐλληνικῆς ἐκκλησίας κατὰ τοὺς χρόνους τούτους (ἔζη περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ παρελθόντος ΙΗ' αἰῶνος), τὸν Εὐγένιον Βούλγαριν ἀκμάσαντα περὶ τὰ τέλη τοῦ παρελθόντος αἰῶνος (ΙΗ'), τὸν σοφώτερον ἄνδρα τῆς ἐποχῆς ταύτης, οὐ μόνον σπουδαῖον θεολόγον, ἀλλὰ καὶ μαθηματικόν, φιλόλογον καὶ φιλόσοφον δόκιμον, καὶ τὸν Θεοτόκην, τὸν σύγχρονον σχεδὸν τοῦ Εὐγενίου, γνωστὸν δὲ συγγραφέα τῶν Κυριακοδρομίων, ἐν οἷς ἐξηγοῦνται τὰ εὐαγγέλια καὶ οἱ ἀπόστολοι πασῶν τῶν Κυριακῶν τοῦ ἐνιαυτοῦ. Ἀφ' οὗτου ἰδρύθησαν ἐν Χάλκῃ τῆς Κωνσταντινουπόλεως (1844) καὶ ἐν Ἱεροσολύμοις (1853) θεολογικαὶ σχολαί, ἐλπίζεται, ὅτι θὰ ὑψωθῇ μέγਾਲως ἡ παιδεία τοῦ κλήρου ἐν Τουρκίᾳ. Μόνῃ ἡ θεολογικὴ παιδεία ἐξαπλουμένη εἰς ἅπαντα τὸν κλῆρον δύναται νὰ ἀνορθώσῃ τὴν ἡμετέραν ἐκκλησίαν ἐκ τῆς ταπεινώσεως καὶ ἀδυναμίας, εἰς ἣν ὡς ἐκ τῆς ἀμαθείας τῆς δουλείας κατέπεσε, καὶ ἀνακαινίζουσα αὐτὴν νὰ ἐπαναγάγῃ ἐν αὐτῇ τὴν ἀρχαίαν αὐτῆς ἀκμήν καὶ δόξαν.

§ 36.

Πῶς εἶχεν ἡ λατρεία καὶ ὅποια ἦσαν τὰ ἤθη κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην;

Ἡ λατρεία ἔμεινε μέχρι κεραίας ἀμετάβλητος κατὰ τοὺς χρόνους τούτους, ἀποβαλοῦσα μόνον τὴν λαμπρότητα, ἐφ' ἣ διέπρεπε κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους, ἔνεκα τῆς ἀθλίας καταστάσεως καὶ τῆς πτωχείας εἰς ἣν κατέπεσον ἀπὸ τῆς ἀλώσεως οἱ λαοὶ τῆς ἀνατολῆς. Οἱ Τοῦρκοι ἀφῆρσαν τὰς καλλίστας ἐκκλησίας καὶ αὐτὸ τὸ πατριαρχεῖον, καὶ μετέβαλον εἰς τζαμιά, δὲν ἐπέτρεπον δὲ κατ' ἀρχὰς ἐπὶ πολὺν χρόνον νὰ κτιζῶνται νέαι ἐκκλησαί ἢ νὰ ἐπιδιορθῶνται αἱ παλαιαί. Ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἀρχιτεκτονικὴ, ἡ ζωγραφικὴ

καὶ ἡ μουσικὴ διεφθάρησαν κατ' ἀνάγκην. Τὸ κήρυγμα ἡκούετο ἔνεκα τῆς μεγάλης ἀμαθείας τοῦ κλήρου λίαν σπανίως. Κατὰ τὸν παρόντα αἰῶνα, καθ' ὃν ἡ ἑλληνικὴ ἀνατολὴ ἤρχισεν ὑφ' ὅλας τὰς ἐπόψεις νὰ ἀναγεννᾶται, τὰ δὲ γράμματα δσημέραι ἐξαπλοῦνται ἀφθονώτερον ἐν αὐτῇ, ἤρχισεν ἐν πᾶσι τούτοις ἀνόρθωσις τις.

Ἡ πίεσις τῶν δεσποτῶν ἤγειρε μετὰ τοὺς χρόνους τῆς ἀλώσεως ζῆλον πρὸς τὴν πάτριον θρησκείαν. Τὰ ἐπὶ τῆς βυζαντινῆς ἐποχῆς ἐκλελυμένα ἤθη ἤρχισαν νὰ ἀποβαίνωσιν αὐστηρότερα, καὶ οὕτω συνέβη ἐν τῇ δουλείᾳ καὶ δι' αὐτῆς ἠθικὴ τις ἀνάπλασις τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ. Ἀλλ' ἡ ἠθικὴ αὕτη αὐστηρότης ἔνεκα τῆς μεγάλης ἀμαθείας τοῦ τε κλήρου καὶ τοῦ λαοῦ ἦτο ἀναμεμιγμένη μετὰ προλήψεων καὶ φανατισμοῦ κατὰ τῶν ἐτεροδόξων ἢ περιωρίζετο εἰς τὴν περιδεᾶ, τυπικὴν τήρησιν τῶν ἐξωτερικῶν τῆς θρησκείας τελετῶν. Αἱ ἀκολουθίαι τῆς ἐκκλησίας ἐτελοῦντο μετὰ μεγάλου ζήλου. Αἱ νηστεῖαι καὶ ἐν γένει τὰ ἐκκλησιαστικὰ ἔθιμα ἐτηροῦντο αὐστηρῶς. Τὰ μοναστήρια ἐχρίσιμευον ὡς πρὸς τοῦτο ὡς πρότυπα. Ἦσαν δὲ ταῦτα πλήρη μοναχῶν, διότι πολλοὶ φεύγοντες τὰς καταπίσεις τῶν δεσποτῶν κατέφυγον εἰς αὐτά. Τὸ Ἅγιον Ὄρος ἦτο πάντοτε ἡ κυριώτερα ἐστία τοῦ μοναχικοῦ βίου. Ἐκτὸς δὲ τῶν ἐν αὐτῷ μοναστηρίων ἐφημίζοντο κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην καὶ τὰ μοναστήρια τοῦ Ἀγίου Τάφου ἐν Ἱεροσολύμοις ὅπου μένει ὁ πατριάρχης Ἱεροσολύμων, καὶ τὸ τοῦ Ὄρους Σινᾶ, οὗ προΐσταται ἐπίσκοπος. Κατὰ τοὺς νεωτάτους χρόνους, ἀφ' ὅτου ἡ ἐν γένει κατάστασις τῶν χριστιανῶν τῆς ἀνατολῆς ἐβελτιώθη, ἤρχισαν φυσικῶ τῷ λόγῳ τὰ μοναστήρια νὰ παρακμάζωσι. Διὰ τῆς ἐξαπλώσεως τῆς παιδείας ἐξέλιπεν ὁ πρῶτος φανατισμός, καὶ αἱ δεισιδαιμονίαι ἐξηφανίσθησαν, ἔπαυσε δὲ καὶ ἡ περιδεὴς τήρησις τῶν ἐξωτερικῶν τῆς θρησκείας τύπων καὶ ἐθίμων. Πολλαχοῦ ὁμως συνεξέλιπεν, ὡς μὴ ὤφειλε, καὶ ἡ ἐσωτερικὴ εὐσέβεια καὶ ἡ περὶ τὰ ἥθη αὐστηρότης, θρη-

σκευτική δὲ ἀδιαφορία κατέλαβε τὸν ἀρχαῖον πολλάκις οὐ κατ' ἐπίγνωσιν θρησκευτικὸν ζῆλον.

§ 37.

Ποῖαι ὑπῆρξαν αἱ σχέσεις τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας πρὸς τοὺς πάπας κατὰ τοὺς χρόνους τούτους;

Εἶδομεν ἄλλοτε (§ 22), ὅτι ἀφ' ὅτου ἐγένετο τὸ σχίσμα, πολλὰ συνέβησαν ἀπόπειραι πρὸς ἑνωσιν τῶν ἐκκλησιῶν. Οἱ πάπαι πάντοτε ἐπόθουν νὰ ἴδωσι τὴν ἀνατολικὴν ἐκκλησίαν εἰς ἑαυτοὺς ὑποτεταγμένην. Μετὰ τὴν ἄλωσιν πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον ἐζήτησαν νὰ ἐξεγείρωσι κατὰ τῶν Τούρκων τοὺς ἡγεμόνας τῆς δύσεως, ἐλπίζοντες, ὅτι ἐκδιωκομένων αὐτῶν ἀπὸ τῆς ἀνατολῆς καὶ περιερχομένης ταύτης ὑπὸ καθολικοὺς ἡγεμόνας, θὰ ἠδύναντο νὰ ἐπεκτείνωσιν ἐνταῦθα τὸ κράτος των. Ἀλλ' εἶχον ἤδη παρέλθει οἱ χρόνοι, καθ' οὓς ἡ φωνὴ τῶν παπῶν ἠκούετο ὑπὸ τῶν λαῶν καὶ ἡγεμόνων τῆς δύσεως. Οἱ ἡγεμόνες ἐκώφευσαν νῦν. Διὰ τοῦτο ἐπεδίωξαν ἕκτοτε οἱ πάπαι ἄλλα μέσα πρὸς ἐπίτευξιν τοῦ σκοποῦ αὐτῶν, ἐζήτησαν δηλ. διὰ τῶν Ἰησουϊτῶν καὶ ἄλλων μοναχικῶν ταγμάτων νὰ προσηλυτίσωσι τοὺς ὀρθοδόξους λαοὺς τῆς ἀνατολῆς. Οἱ Ἰησουῖται ἐφάνησαν τὸ πρῶτον ἐν Κωνσταντινουπόλει περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ ΙΖ' αἰῶνος, προσατευόμενοι δὲ ὑπὸ τῶν πρέσβειν τῶν καθολικῶν δυνάμεων καὶ μάλιστα τῆς Αὐστρίας, Βενετίας καὶ Γαλλίας, ἱδρυσαν πολλαχοῦ σχολεῖα καὶ ἐνήργουν σκανδαλωδῶς προσηλυτισμόν. Κέντρα αὐτῶν ἐχρησίμευον ἐκτὸς τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἡ Σμύρνη καὶ ἡ Χίος. Συγχρόνως δ' ἱδρύθη καὶ σχολεῖον ἐν Ῥώμῃ, ὅπως μορφῶνται ἐν αὐτῷ Ἕλληνες νέοι, οἵτινες μετὰ ταῦτα ὡς λατῖνοι ἱεραπόστολοι μεταβαίνοντες εἰς τὴν ἀνατολὴν νὰ σπουδάζωσι νὰ ἐλκύωσι τοὺς ὁμογενεῖς των εἰς τὸν παπισμόν. Ἐκεῖθεν ἐξῆλθε Λέων ὁ Ἀλλάτιος ὁ λυσσωδῶς τὴν ἀνατολικὴν ἐκκλησίαν πολεμήσας. Ἡ προπαγάν-

δ α, προσηλυτιστική εταιρία ἐν Ῥώμῃ, προσέφερεν ἄφθονα τὰ μέσα πρὸς τοὺς σκοποὺς τούτου. Ἀλλ' οἱ ἡμέτεροι καίπερ πανταχόθεν πιεζόμενοι, καίπερ δυνάμενοι διὰ τῆς ἀποδοχῆς τοῦ παπισμοῦ νὰ ἐλπίσωσι νὰ τύχωσι τῆς προστασίας τῶν ἰσχυρῶν εὐρωπαϊκῶν δυνάμεων, ἔμενον πιστοὶ εἰς τὴν ἐκκλησίαν των, καὶ ἀπέφευγον τὰς προσηλυτιστικὰς ταύτας παγίδας τῶν Ἰησουϊτῶν. Μόνον εὐάριθμοὶ τινες Ἕλληνες ἐν Ἐπτανήσῳ, ταῖς Κυκλάσι νήσοις, τῇ Σμύρνῃ καὶ τῇ Χίῳ ἐδέχθησαν τὸν παπισμὸν, ὠνομάσθησαν δὲ οὐνῖται (Uniti cum Romana ecclesia) ἡ γ ρ α ι κ ο κ α θ ο λ ι κ ο ῖ. Τὰς αὐτὰς ἐνεργείας ἀνέπτυξεν ἡ ῥωμαϊκὴ ἐκκλησία καὶ κατὰ τῶν ὀρθοδόξων ἐν τῇ μεσημβρινῇ Ἰταλίᾳ καὶ ταῖς ἐμπορικαῖς ταύτης πόλεσιν, ὅπου εἶχον ἐγκαταστῆ Ἕλληνες τὸ ἐμπόριον μετερχόμενοι, ἐν τῇ Βενετίᾳ καὶ ταῖς αὐστριακαῖς ἐπαρχίαις. Ὅσοι τῶν ἀνατολικῶν τῶν χωρῶν τούτων ἠνώθησαν μετὰ τῆς Ῥώμης, ἀποδεχθέντες τὸ πρωτεῖον τοῦ πάπα, ἐτήρησαν ἀδείᾳ αὐτοῦ τὴν ἐθνικὴν γλῶσσαν ἐν τῇ λατρείᾳ καὶ τὸν γάμον τῶν κληρικῶν. Οἱ πάπαι μέχρι τῶν ἡμερῶν ἡμῶν ἐξακολουθοῦσιν ἐπιθυμοῦντες καὶ ἐπιδιώκοντες τὴν ὑποταγὴν τῶν ἀνατολικῶν ὑπὸ τὸ κράτος των. Ὁ νῦν παπῆς Πῖος ὁ Θ' καὶ κατὰ τὸ 1818 δι' ἐγκυκλίου του καὶ μικρὸν πρὸ τῆς τελευταίας ἐν Ῥώμῃ συνόδου (1869) δι' ἐπιστολῆς του προσεκάλεσε τοὺς ἀνατολικοὺς εἰς ὑποταγὴν. Οἱ πατριάρχαι ἀπήντησαν ὡς ἔδει. Οἱ ὀρθόδοξοι οὐδέποτε θὰ ἀνεχθῶσιν, ἐγκαταλείποντες τὰς ἀρχαίας παραδόσεις των, προδίδοντες τὴν πίστιν τῶν πατέρων αὐτῶν, τὴν στηριζομένην ἐπὶ τοῦ εὐαγγελίου καὶ τῶν ἀρχαίων οἰκουμενικῶν συνόδων, νὰ ἀποδεχθῶσι τὸν λατινισμὸν καὶ νὰ υποκύψωσιν ὑπὸ τὸν παπικὸν ζυγόν.

§ 38.

Τίνες ὑπῆρξαν αἱ σχέσεις τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας πρὸς τὰς προτεσταντικὰς ἐκκλησίας;

Εἶδομεν ἀλλαχοῦ (§§ 31, 32), ὅτι ἐν τῇ δύσει ἀπὸ τοῦ 16 αἰῶνος ἤρχισε νὰ γενικευθῇ ἡ ἐπιθυμία ἕνεκα τῆς μεγάλης διαφθορᾶς τῆς ἐπικρατοῦσης ἐν τῇ δυτικῇ ἐκκλησίᾳ

νὰ ἐπέλθῃ μεταρρύθμισις τις αὐτῆς. Ἡ μεταρρύθμι-
σις αὕτη, εἰς ἣν ἀνθίσταντο πάντοτε οἱ πάπαι ἐπὶ τέλους
ἐγένετο κατὰ τὸν ΙΓ' αἰῶνα διὰ τοῦ Λουθήρου ἐν Γερ-
μανίᾳ, καὶ τοῦ Ζβίγγλίου καὶ τοῦ Καλβίνου ἐν
Ἑλβετίᾳ, οἵτινες ἐγερθέντες κατὰ τῶν παπῶν καὶ στηλιτεύ-
σαντες τὰς καταχρήσεις αὐτῶν, ἐπέτυχον νὰ ἀποσπᾶσιν
ἀπ' αὐτῶν μέγα μέρος τῶν ἐν τῇ δύσει ἐκκλησιῶν. Ὁ Λού-
θηρος καὶ οἱ ἄλλοι μεταρρυθμισταὶ ἐπολέμησαν τὰς
παραδόσεις τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας καὶ ἰσχυρίσθησαν
ὅτι μόνον ἡ Γραφὴ πρέπει νὰ χρησιμεύῃ ὡς πηγὴ τῆς χρι-
στιανικῆς διδασκαλίας, ἀπέρριψαν δὲ τὸν παπισμὸν, τὰς ἀ-
φέσεις, τὸ καθαρτήριο, τὴν προσκύνησιν τῶν ἁγίων, τὴν ἀ-
γαμίαν τοῦ κλήρου, τὸν μοναχικὸν βίον, καὶ τὰς νηστείας
καὶ τὰ μυστήρια πλὴν τοῦ βαπτίσματος καὶ τῆς εὐχαριστίας.
Ἡ μεταρρύθμισις τῶν συμπαρέσυρεν, ὡς βλέπει ἕκαστος,
μετὰ τῶν καταχρήσεων τῆς ῥωμαϊκῆς ἐκκλησίας καὶ πολ-
λὰς ἀρχαιοτάτας διδασκαλίας καὶ παραδόσεις τῆς ἐκκλησίας.
Μεθ' ὅλα δὲ τὰ μεγάλα ἐμπόδια, τὰ ὅποια ἀντέταξαν κατ'
αὐτῆς οἱ καθολικοὶ, ἐξηπλώθη ἡ μεταρρύθμισις ἐν-
τὸς ὀλίγων σχεδὸν δεκαετηρίδων ἀπὸ τῆς Γερμανίας καὶ Ἑλ-
βετίας εἰς ἅπασαν σχεδὸν τὴν βόρειον Εὐρώπην, ὅ-
θεν διεδόθη βραδύτερον καὶ εἰς τὴν βόρειον Ἀμερικὴν. Ὡ-
νομάσθησαν δὲ οἱ ὁπαδοὶ αὐτῆς διαμαρτυρόμενοι, διό-
τι διεμαρτυρήθησαν κατὰ τῆς ἀποφάσεως τῶν Γερμανῶν ἡ-
γεμόνων (1527), καθ' ἣν ἡ νέα πίστις ἔπρεπε νὰ περιορισθῇ
ὅπου τὸ πρῶτον εἶχε διαδοθῇ. Περὶ πάντων τούτων κατωτέ-
ρω θέλομεν ποιῆσαι εἰδικὸν λόγον (§§ 41 καὶ ἐπ.). Αἱ προτε-
στάντικαὶ αὗται ἐκκλησίαι περιῆλθον τὸ πρῶτον εἰς σχέ-
σεις πρὸς τὴν ἀνατολικὴν ἐκκλησίαν, ὅτε τῷ
1574 οἱ λουθηρανοὶ θεολόγοι τῆς Τυβίγγης ἔγραψαν
ἐπιστολὴν πρὸς τὸν πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως Ἱε-
ρεμίαν τὸν Β', δι' ἧς ἐκθέτοντες τὴν πίστιν αὐτῶν ἐζήτουν
νὰ πείσωσιν αὐτὸν, ὅτι οἱ μεταρρυθμισταὶ ἡγέρθησαν οὐχὶ
κατὰ τῆς ἀρχαίας χριστιανικῆς διδασκαλίας ἀλλὰ κατὰ τῆς
διαστροφῆς αὐτῆς διὰ τῶν λατίνων μοναχῶν, καὶ ὅτι διὰ τοῦ-
το δύναται νὰ ὑφίσταται ἐκκλησιασικὴ κοινωνία μεταξὺ τῶν
ἁγίων ἐκκλησιῶν. Ὁ Ἱερεμίας ὅμως ἀπαντῶν κατέδειξεν,

ὅτι ἐν πολλοῖς διαφωνοῦσιν αἱ δύο ἐκκλησίαι, ἰδίως δὲ ὅτι ἐν τῇ ἀνατολικῇ ἐκκλησίᾳ ἐθεωρήθησαν πάντα τὰ ἐπὶ τὰ μυστήρια, ἢ προσκύνησις τῶν ἁγίων, ὁ μοναχικὸς βίος καὶ αἱ νηστεῖαι ἀρχαῖαι σεβασταὶ διατάξεις καὶ συνήθειαι. Νέαι ἐπιστολαὶ ἐκατέρωθεν ἀντηλλάγησαν, ἀλλὰ συμφωνία δὲν κατέστη δυνατόν νὰ ἐπέλθῃ. Ὁμοίως ἐναυάγησαν καὶ πᾶσαι αἱ μετὰ ταῦτα γεγόμεναι ἀπόπειραι περὶ ἐνώσεως τῶν προτεσταντῶν καὶ ὀρθοδόξων. Φιλικώτατα πρὸς τοὺς διαμαρτυρομένους ἐκ τῶν πατριαρχῶν διέκειτο ὁ κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ΙΖ' αἰῶνος ἀκμάσας Κύριλλος ὁ Λούκαρις, ἐλπίζων, ὅτι διὰ τῆς μετ' αὐτῶν συμμαχίας καὶ τῆς προστασίας τῶν προτεσταντικῶν δυνάμεων ἡδύναντο νὰ καταπολεμηθῶσιν ἐπιτυχέστερον αἱ ἐν τῇ ἀνατολῇ ἐνέργειαι τῶν Ἰησουϊτῶν, ἀλλὰ διὰ τοῦτο κατηγορήθη, ἡ δὲ ὑπὸ τὸ ὄνομα αὐτοῦ φανεῖσα προτεσταντικὴ ὁμολογία τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας κατεκρίθη γενικῶς ἐν τῇ ἀνατολῇ. Τότε ἐξεδόθη ἑλληνιστὶ ἡ Κατήχησις Πέτρου τοῦ Μογίλλα, μητροπολίτου Κιέβου, ἡ ὑπὸ τῶν πατριαρχῶν ἐπικυρωθεῖσα, ἐν ᾗ ἀντετάχθη πρὸς τὰς ἐν τῇ δύσει ἐκκλησίας, τὴν καθολικὴν καὶ τὰς προτεσταντικὰς, ἡ ἀληθὴς τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας διδασκαλία. Ἡ ἀνατολικὴ ἐκκλησία ἀπέκρουσε λοιπὸν πάντοτε ὡς νεωτερισμοὺς πολλὰς διδασκαλίας τῶν προτεσταντῶν, συμφωνοῦσα μετ' αὐτῶν μόνον καθ' ὅσον ἀντιτίθενται κατὰ τοῦ παπισμοῦ καὶ τῶν τούτῳ ἰδιαζόντων θεσμῶν καὶ διδασκαλιῶν. Διὰ τὸν αὐτὸν λόγον ἀπεδοκίμασε καὶ τοὺς διαμαρτυρομένους ἱεραποστόλους, οἵτινες ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ παρόντος αἰῶνος ἤρχισαν νὰ ἐξαπλῶνται ἐν τῇ ἀνατολῇ καὶ νὰ ζητῶσι νὰ προσηλυτίζωσι τοὺς ὀρθοδόξους εἰς τὸν προτεσταντισμόν. Διὰ τῶν ἱεραποστόλων τούτων διεδόθησαν ἐν τῇ ἀνατολῇ καὶ μεταφράσεις τῶν Γραφῶν εἰς τὴν ἀπλὴν γλῶσσαν. Τὰς μεταφράσεις ταύτας τινὲς μὲν τῶν ἡμετέρων θεολόγων ἐξ ἄκρου ζήλου ἀπεδοκίμασαν ὡς προερχομένας ἀπὸ τῶν προτεσταντῶν (Οἰκονόμος), ἄλλοι δὲ ἐθεώρησαν λίαν ὠφελίμους (Φαρμακίδης, Βάμβας), ἀναλογιζόμενοι ὅτι ἡ Γραφή δὲν εἶναι προτεσταντικὴ τις κατήχησις, ἥτις ἡδύνατο εἰς εὐληπτον τῷ λαῷ γλῶσσαν διαδιδομένη νὰ διακιν-

δυνεύσῃ τὴν ὀρθόδοξον πίστιν, ἀλλὰ τὸ κοινὸν ἱερὸν βιβλίον πασῶν τῶν χριστιανικῶν ἐκκλησιῶν, ἐν ᾧ περιέχονται αἱ ἀρχικαὶ πηγαὶ τῆς χριστιανικῆς θρησκείας, ἡ διδασκαλία δηλ. καὶ αἱ πράξεις τοῦ Μωϋσέως, τῶν προφητῶν, τοῦ Κυρίου καὶ τῶν ἀποστόλων. Μόνοις τοῖς πάπαις ἀρμόζει νὰ καταδιώκωσι τὰς Γραφὰς, ὧν τὸ φῶς φοβοῦνται μὴ ἐλέγξῃ τὰς παρανομίας καὶ καταχρήσεις τῆς ἐκκλησίας των. Πρὸς τὰς προτεσαντικὰς ἐκκλησίας οὐδέποτε αἱ σχέσεις τῆς ἡμετέρας ἐκκλησίας ἀπέβησαν τοσοῦτον τραχεῖαι, ὅσον πρὸς τὴν καθολικὴν, ἥτις διὰ τῆς βίας ἠθέλησε πολλάκις νὰ ἐπιβληθῇ ἡμῖν. Ἐσχάτως μάλιστα ἐν Ἀγγλίᾳ καὶ Ἀμερικῇ πολλοὶ διαμαρτυρόμενοι ἔδειξαν ἐπιθυμίαν νὰ ἴδωσι προσεγγιζούσας ἀλλήλαις καὶ συμφιλιούμενας τὰς δύο ἐκκλησίας.

β') Ἀνατολικὴ ἐκκλησία ἐν Ἑλλάδι (1).

§ 39.

Πότε ἐγένετο διοικητικῶς ἀνεξάρτητος ἡ ὀρθόδοξος ἐκκλησία ἐν Ἑλλάδι καὶ πῶς ὀργανίσθη;

Αἱ ἐκκλησίαι τῶν χωρῶν, αἵτινες μετὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1821 ἀπετέλεσαν τὸ βασίλειον τῆς Ἑλλάδος, ὑπήγοντο ἐκκλησιαστικῶς ἀπὸ τοῦ Ἡ' αἰῶνος ὑπὸ τὸν πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως. Κατὰ τοὺς πρώτους αἰῶνας ἦσαν αὐτοκέφαλοι, μετὰ δὲ τοὺς χρόνους τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου περιελήφθησαν εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν διοίκησιν τῆς ἀνατολικῆς Ἰλλυρίας, ἧς προΐστατο ὁ ἀρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης. Ὑπὸ δὲ τὸν οἰκουμενικὸν πατριάρχην ὑπήχθησαν κατὰ τὸν Ἡ' αἰῶνα ἐπὶ Λέοντος τοῦ Ἰσαύρου. Μετὰ τὴν ἐπανάστασιν ἡ ἐξάρτησις ἀπὸ Κωνσταντινουπόλεως ἔπαυσεν. Ἡ Ἑλλὰς γενομένη κράτος ἀνεξάρτητον ἔπρεπε νὰ ἔχῃ καὶ ἀνεξάρτητον ἐκκλησίαν, διότι τοιαύτη ἀρχὴ ἐπεκράτησεν ἀρχῆθεν ἐν τῇ ἀ-

(1) Περὶ τῆς νεωτάτης ἱστορίας τῆς ἐν Ἑλλάδι ὀρθοδόξου ἐκκλησίας ἐπραγματεύθησαν ὁ Φαρμακίδης (ἐν τῇ ἀπολογίᾳ του καὶ τῷ συνοδικῷ τόμῳ), ὁ Οἰκονόμος (ἐν τῇ ἐκκλησιαστικῇ τριακονταετηρίδι), ὁ Βάμβας (ἐν τῇ πρὸς τὸν Οἰκονόμον ἀπαντήσῃ καὶ τῇ ἀντεπικρίσει), καὶ ὁ Χιώτης (ιδίως περὶ τῆς ἐπτανήσιακῆς ἐκκλησίας ἐν τῇ συμπληρώσει τῆς ἐκκλησ. ἱστορίας τοῦ Κομητᾶ) Ὁρ. Δοκίμ. 341—362.

νατολικῇ ἐκκλησίᾳ, ἡ ἐκκλησιαστικὴ διοίκησις νὰ συμμορφοῦται πρὸς τὴν πολιτικὴν τάξιν. Ἐὰν ἡ ἐκκλησία τῆς ἐλευθέρας Ἑλλάδος ἐξηκολούθει ἐξαρτωμένη ἀπὸ τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως, τοῦ τελούντος ὑπὸ τὰς διαταγὰς τοῦ Σουλτάνου, τοῦτο θὰ εἶχεν, ὡς ἐννοεῖται λίαν εὐκόλως, λίαν ἐπιζήμια διὰ τὴν πολιτικὴν κατάστασιν τῆς Ἑλλάδος αποτελέσματα. Ἐπὶ τοῦ ὀκταετοῦς ὑπὲρ ἐλευθερίας ἀγῶνος, ὅτε τὰ πάντα ἐτέλουν ἐν πληρεστάτῃ ἀνωμαλίᾳ, δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ὑπάρχῃ ἐν Ἑλλάδι καὶ περὶ τὰ ἐκκλησιαστικὰ τάξεις τις, οὐδ' ὑπῆρχεν ἀνωτέρα τις ἐκκλησιαστικὴ ἀρχή. Τοιαύτῃ ὠρίσθη τὸ πρῶτον, ἀφ' οὗ ἀποκατέστησαν τὰ πολιτικὰ πράγματα, καὶ ἦλθεν ὁ Ὀθων ὡς βασιλεὺς τῆς Ἑλλάδος. Ἐπὶ τῆς ἀντιβασιλείας ἕνεκα τῆς ἀνηλικιότητος αὐτοῦ κατὰ Ἰούλιον τοῦ 1833 συνελθόντες εἰς Ναύπλιον ἐντολῇ τῆς κυβερνήσεως οἱ ἐπίσκοποι τοῦ βασιλείου, ἀνεκήρυξαν τὴν ἀνεξαρτησίαν τῆς ἐκκλησίας ἐν Ἑλλάδι, ἀπεφάσισαν δὲ νὰ διορισθῇ σύνοδος ἐξ ἐπισκόπων κατὰ τὸ παράδειγμα τῆς ῥωσικῆς συνόδου (§ 40) ὡς ἀνωτάτῃ ἐκκλησιαστικῇ ἀρχῇ. Ἡ πρώτη σύνοδος συνεκροτήθη τῷ αὐτῷ ἔτει ἐκ πέντε ἐπισκόπων ὑπὸ πρόεδρον τὸν τὰ πρεσβεῖα ἔχοντα τῆς ἀρχιερωσύνης. Ἀνέλαβε δὲ ὡς καθήκοντα νὰ ἐπιβλέπῃ ἐπὶ τῆς τηρήσεως τῆς ὀρθοδόξου πίστεως καὶ νὰ διευθύνῃ τὰς ἀνωτέρας ἐκκλησιαστικὰς ὑποθέσεις, συμπραττούσης ἐπὶ τῶν μὴ καθαρῶς δογματικῶν ἢ πνευματικῶν ἀντικειμένων καὶ τῆς κυβερνήσεως, ἥτις διατηρεῖ καὶ ἴδιον ἀντιπρόσωπον παρ' αὐτῇ. Τότε διελύθησαν καὶ τὰ περιττὰ μοναστήρια, τὰ ἀνευ σχεδὸν μοναχῶν ὄντα. Ἰδρύθη δὲ καὶ ἡ θεολογικὴ σχολὴ τοῦ Πανεπιστημίου πρὸς μόρφωσιν τοῦ κλήρου (1837). Τῷ πατριάρχῃ Κωνσταντινουπόλεως ἕνεκα διαφορῶν δυσχερῶν περιστάσεων ἀνηγγέλθη ἡ ἀνακήρυξις τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀνεξαρτησίας μόλις τῷ 1850. Ὁ τότε πατριαρχεὺν παρὰ προσδοκίαν εἰς ἀπάντησιν ἐξέδωκε τὸν Συνοδικὸν Τόμον, δι' οὗ ἐχειραφέτησεν αὐτὸς πρῶτος τὴν ἐκκλησίαν τῆς Ἑλλάδος καὶ διέτασσε τὰ τῆς δικαίσεως αὐτῆς, ἀπαγορεύων πᾶσαν συμμετοχὴν τῆς πολιτικῆς ἀρχῆς. Ὁ τόμος δυσηρέστησε τοὺς ἐν Ἑλλάδι, διότι ἐθεώρει ὡς μὴ γενομένην ἤδη ἀπὸ τοῦ 1833 τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἀνεξαρτη-

σίαν, ἐμνηδένιζε δὲ πάσας τὰς μέχρι τοῦδε πράξεις τῆς συνόδου καὶ τῆς κυβερνήσεως περὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων καὶ σχεδὸν καθίστα τὴν ἐκκλησίαν ἐν Ἑλλάδι κράτος ἐν κράτει. Καὶ ἐφάνη μὲν τὸ πρῶτον ἡ ἐλληνικὴ κυβέρνησις ἐνδίδουσα χάριν τῆς εἰρήνης. Ἐπειτα ὅμως ὅτε ὁ Φαρμακίδης ἐπολέμησε τὸν Τόμον, ἀπέρριψεν αὐτὸν ἡ Βουλὴ τοῦ 1852. Τὸ νέον καταστατικὸν τῆς ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, καθ' ὃ αὕτη μέχρι σήμερον διοικεῖται, τὸ ὑπὸ τῆς Βουλῆς ἐκείνης ψηφισθὲν, παρέλαβε μὲν τινα ἐκ τοῦ Συνοδικοῦ Τόμου, αἶον τὸν ἀπροεδρεύη τῆς συνόδου ὁ κατὰ καιρὸν μητροπολίτης Ἀθηνῶν, καὶ νὰ λαμβάνηται τὸ μύρον ἀπὸ Κωνσταντινουπόλεως, ἀλλὰ μόνον διότι ἐκρίθησαν ὁρῶν καὶ ἵνα δηλωθῇ τιμὴ πρὸς τὸν πρῶτον θρόνον τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας κατὰ τὰ πρεσβεῖα, κατ' οὐσίαν ὅμως ἐστηρίζετο ἐπὶ τοῦ ἀρχαίου καταστατικοῦ τοῦ 1833, ἀναγνωρίσαν ἰδίως τὸ δικαίωμα τῆς κυβερνήσεως πρὸς τὸ ἐποπτεύειν τὰ ἐκκλησιαστικὰ πράγματα καὶ συμμετέχειν ἐν τῇ διοικήσει αὐτῶν, ὅταν δὲν πρόκηται περὶ καθαρῶς δογματικῶν ἀντικειμένων. Τῷ 1866 μετὰ τὴν πολιτικὴν ἑνωσιν τῆς Ἑπτανήσου ἐγένετο, ὡς εἰκὸς, καὶ ἡ ἐκκλησιαστικὴ αὐτῆς ἑνωσις. Ἡ ἐκκλησία τῆς Ἑπτανήσου εἶχε κατὰ τοὺς τελευταίους χρόνους κληρὸν ὅπως οὐκ εὐπαίδευτον, διότι πολλοὶ τῶν κληρικῶν τῆς εἶχον σπουδάσει ἐν τῇ ἐν Κερκύρᾳ Ἀκαδημίᾳ, καὶ τῷ αὐτῇ προσηρητημένῳ ἱεροσπουδαστηρίῳ, ἅτινα ἀπὸ τοῦ 1821 ἱδρυσεν ὁ ἄγγλος φιλέλλην αἰόιδιμος Γουίλφορντ. Τὴν ἐκκλησίαν τῆς Ἑλλάδος ἐτάραξεν ἡ παρουσία τοῦ θεϊστοῦ Καίρου, ὅστις ἀπὸ τοῦ 1836 διατηρῶν σχολεῖον ἐν Ἀνδρῶ, ὀρφανοτροφεῖον ὀνομασθὲν, ἐδίδασκε, καίτοι φέρων τὸ σχῆμα κληρικοῦ, ἐναντίον τῆς χριστιανικῆς θρησκείας δι' ὃ καὶ κατεδιώχθη, καὶ ἡ παρουσία ἐν αὐτῇ καθολικῶν (Ἰησουϊτῶν, ἀδελφῶν τοῦ ἐλέους) καὶ διαμαρτυρομένων (Κίχκ κλ.) ἱεραποστόλων. Ἄλλ' οὔτε ὁ μὲν οὔτε αἱ δὲ ἡδυνήθησαν νὰ κλονίσωσι τὴν πίστιν τῶν ἐλλήνων εἰς τὴν πατροπατοράδοτον θρησκείαν των. Ὑπὲρ τῆς ἐκ παιδεύσεως τοῦ κλήρου, ἐξ ἧς προσδοκᾶται δικαίως ἡ ἀνύψωσις καὶ ἀνακαίνισις τῆς ἐκκλησίας ἡμῶν, ἐργάζονται ἐν Ἑλλάδι ἐκτὸς τῆς θεολογικῆς σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου ἡ Ῥιζάρειος σχολὴ (1843) καὶ αἱ

κατὰ 1856 ἰδρυθεῖσαι ἱερατικαὶ σχολαί. Ὡς θεολόγοι ἐκόσμησαν τὴν ἐκκλησίαν τῆς Ἑλλάδος πρὸ πάντων Φαρμακίδης, Ὁ Οἰκονόμος καὶ ὁ Βάμβας.

γ'). Ἀνατολικὴ ἐκκλησία ἐν Ῥωσσίᾳ (¹).

§ 40.

Πότε ἐγένετο ἀνεξάρτητος ἡ ἐκκλησία τῆς Ῥωσσίας καὶ ὁποία ἡ κατάστασις αὐτῆς;

Πῶς εἰσῆλθῃ ὁ χριστιανισμὸς ἐν Ῥωσσίᾳ εἶδομεν ἀλλοχοῦ (§ 25). Ἐκεῖ δὲ παρατηρήσαμεν, ὅτι οἱ μητροπολίται Κιέβου, οἱ ἀνώτεροι ἐπίσκοποι τῆς Ῥωσσικῆς ἐκκλησίας, οἵτινες μετὰ ταῦτα μετέθηκαν τὴν ἑδραν αὐτῶν ἐν Μόσχᾳ, τῇ ἀποβάσῃ πρωτευούσῃ τοῦ Ῥωσσικοῦ κράτους, ἐχειροτονοῦντο καὶ ἐπέμποντο συνήθως ἀπὸ Κωνσταντινουπόλεως, ἐκεῖθεν ἐξαρτῶμενοι. Ἦσαν δὲ Ἕλληνες ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον. Ἡ κατάστασις αὕτη διήρκει μέχρι τοῦ ΙΣΤ' αἰῶνος. Τότε δὲ Ἱερεμίας ὁ Β', πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, διατρίβων ἐν Ῥωσσίᾳ χάριν συλλογῆς ἐλεῶν ὑπὲρ τῶν ἐν Τουρκίᾳ ἐν ἀθλίᾳ κατασάσει διακειμένων ἐκκλησιῶν, παρακληθεὶς ὑπὸ τοῦ Τσάρου καὶ τοῦ Ῥωσσικοῦ κλήρου, ἀνέδειξε τὸν τέως μητροπολίτην Μόσχας πατριάρχην. Ἐκτοτε ἐκυβερνᾷτο ἡ Ῥωσσικὴ ἐκκλησία ὑπὸ πατριαρχῶν, ἀλλὰ καὶ αὐτῶν ἐξάρτησίς τις ἀσθενὴς ἀπὸ Κωνσταντινουπόλεως ἐπὶ τινα χρόνον ἐξηκολούθει, διότι ἐν Ῥωσσίᾳ ἐκλεγόμενοι ἐπεκυροῦντο ὑπὸ τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου. Τὰ ἐκκλησιαστικὰ πράγματα ἤρχισαν ἐν Ῥωσσίᾳ νὰ διευθύνωνται ἐντελῶς ἀνεξαρτήτως, ἀφ' ὅτου ὁ μέγας Πέτρος κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ΙΗ' αἰῶνος ἀκμάζων, ἀνέλαβεν εἰς τὰς στιβαρὰς χεῖρας τοῦ τὰς ἡνίας τοῦ Ῥωσσικοῦ κράτους. Ὁ

(1) Φιλαρέτου, ἱστορία τῆς ἐκκλησίας τῆς Ῥωσσίας. Μετάφρ. εἰς τὸ γερμανικὸν ἐκ τοῦ Ῥωσσικοῦ 1872. Καὶ ἱστορία τῆς Ῥωσσικῆς ἐκκλησίας ἐκ τοῦ Ῥωσσικοῦ εἰς τὸ ἑλληνικόν. Μετάφρ. ὑπὸ Θ. Βαλιάνου. Ἐν Ἀθήναις 1871.

μεγαλεπήβουλος οὗτος καὶ δραστήριος αὐτοκράτωρ, ὅστις τὰ πάντα ἤθελε νὰ διευθύνῃ αὐτὸς, ἔθηκε δὲ διὰ τῶν μεταρρυθμίσεών του τὰς βάσεις τοῦ μεγαλείου τοῦ Ῥωσικοῦ ἔθνους, δὲν ἠρέσκετο νὰ βλέπῃ συγκεντρωμένην πᾶσαν τὴν ἐκκλησιαστικὴν δύναμιν ἐν ἐνὶ προσώπῳ ἰσοβίως. Διὰ τοῦτο ὅτε ἀπέθανε τῷ 1072 ὁ πατριάρχης Ἀδριανὸς, ἀφῆκεν ἐπίτηδες κενὸν τὸν πατριαρχικὸν θρόνον ἕως τοῦ 1722, καθ' ὃ διάστημα ἐπιτροπὴ προσωρινή ὑπὸ τὰς ἐμπνεύσεις αὐτοῦ διηύθυνε τὰ ἐκκλησιαστικὰ πράγματα. Τῷ δὲ 1722 ὠρίσθη ὑπ' αὐτοῦ ἀντὶ τοῦ πατριάρχου σύνοδος ἐξ ἐπισκόπων καὶ τινων πρεσβυτέρων ὡς ἀνωτάτη ἀνεξάρτητος καὶ αὐτοκέφαλος ἐκκλησιαστικὴ ἀρχή, ἣτις ἐδρεύουσα ἐν Πιερπούλει, μέχρι τοῦδε τῇ συμπράξει καὶ τῇ κυβερνήσεως διοικεῖ τὴν ἐκκλησίαν τῆς Ῥωσσίας. Οἱ Τσάροι διὰ τῶν παρὰ τῇ συνόδῳ ἐπιτρόπων αὐτῶν ἐξασκοῦσιν ἐπ' αὐτῆς μεγίστην ἐπιρροήν, οἷαν σχεδὸν ἄλλοτε οἱ βυζαντινοὶ αὐτοκράτορες ἐπὶ τῶν συνόδων καὶ τῶν πατριαρχῶν τῆς ἐποχῆς των. Ὁ μέγας Πέτρος συνέστησε πρῶτος σχολὰς πρὸς μόρφωσιν τοῦ κλήρου, ἀπήτησε προσόντα παρὰ τῶν χειροτονουμένων ἱερέων, καὶ διέταξεν ἐν γένει τὰ μοναστηριακὰ καὶ ἐκκλησιαστικὰ πράγματα, περιορίσας τὸν ὑπέρμετρον ἀριθμὸν τῶν μοναστηρίων καὶ μοναχῶν καὶ ἐλαττώσας τὸν ἀριθμὸν τῶν ἑορτῶν, καθ' ὅς ἐπρεπε νὰ μὴ ἐργάζωνται ἐν τοῖς δημοσίοις γραφείοις. Πολλὴν μέριμναν ὑπὲρ τῆς ἐκκλησίας ἐπεδείξαντο καὶ οἱ διάδοχοι τοῦ Πέτρου, μάλιστα δὲ Αἰκατερίνα ἡ Β', Νικόλαος ὁ Α' καὶ Ἀλέξανδρος ὁ Β', ὁ νῦν αὐτοκράτωρ. Ἡ λατρεία παρὰ τοῖς Ῥώσοις ἐλαμπρύνθη διὰ τῆς γενναιοδωρίας μάλιστα τῶν Ῥώσων ἡγεμόνων. Ἡ ἐκκλησιαστικὴ μουσικὴ πρὸ πάντων βελτιωθείσα διὰ τῆς παραδοχῆς τῆς ἁρμονίας, ἀνυψώθη εἰς θαυμασίαν ἀνάπτυξιν. Κατὰ τοῦτο ἐπρεπε νὰ μιμηθῶσι τὴν Ῥωσικὴν ἐκκλησίαν καὶ αἱ λοιπαὶ ὀρθόδοξοι ἐκκλησίαι τῆς ἀνατολῆς. Μόνον τὸ κήρυγμα, τὸ ὁποῖον φωτίζον τὸν νοῦν τῶν ἀνθρώ-

πων διὰ τῶν ἀληθειῶν τῆς πίστεως καὶ καταπολεμοῦν ἔνθεν μὲν τὰς δεισιδαιμονίας καὶ προλήψεις, ἐτέρωθεν δὲ τὴν ἀπιστίαν καὶ τὴν ἀδιαφορίαν δύναται νὰ ἐγείρῃ καὶ διατηρήσῃ νέαν τινὰ ἀληθοῦς ὀρθοσκευτικὴν ζωὴν, δὲν ἡδυνήθη ἀκόμη νὰ καταστῇ γενικὸν οὐδ' ἐν Ῥωσσίᾳ καὶ μόνον σπανίως ἀκούεται. Ἐν τῇ Ῥωσσικῇ ἐκκλησίᾳ ἐβελτιώθη ἐσχάτως μεγάλως ἡ παιδεία τοῦ κλήρου, ἀφ' οὗτου ἰδρύθησαν τέσσαρες μεγάλαι θεολογικαὶ ἀκαδημίαι ἐν Π ε τ ρ ο υ π ό λ ε ι, ἐν Μόσχα, ἐν Κιέβω καὶ ἐν Καζάν, καὶ πολλαὶ ἄλλαι θεολογικαὶ σχολαί. Ἡ γειτνίασις τῆς σοφῆς Γερμανίας δὲν δύναται εἰμὴ νὰ ἔχῃ λίαν εὐεργετικὴν ἐπὶ τῆς θεολογικῆς μορφώσεως τοῦ Ῥωσικοῦ κλήρου ἐπίρροήν. Τὴν Ῥωσικὴν ἐκκλησίαν ἐκόσμησαν καὶ κοσμοῦσι σπουδαῖοι θεολόγοι, οἷον ὁ Προκοβίικιος ἐπὶ τοῦ μεγάλου Πέτρου ἀκμάσας καὶ τούτου σύμβουλος γενόμενος ἐν ταῖς ἐκκλησιαστικαῖς μεταρρυθμίσεσι δογματικὸς σπουδαῖος, ὁ Πλάτων ὁ συγγραφεὺς τῆς γνωστῆς Κατηχήσεως, ὁ δογματικὸς Μακάριος, ὁ Φιλάρετος καὶ ἄλλοι. Ἐν Ῥωσσίᾳ ὑπάρχει μεγάλη πληθὺς αἱρέσεων ὀνομάζονται δὲ οὗτοι Ῥασκολνῖκοι δηλ. σχισματικοὶ καὶ ἀπεςχίσθησαν ἀπὸ τῆς Ῥωσικῆς ὀρθοδόξου ἐκκλησίας ἐπὶ Νίκωνος τοῦ πατριάρχου κατὰ τὸν ΙΖ' αἰῶνα, διότι δὲν ἠθέλησαν νὰ ἀναγνωρίσωσι τὰ ἐκ τῶν σφαλμάτων τῶν διορθωθέντα λειτουργικὰ βιβλία. Ἐνεκα τῆς παχυλῆς τῶν ἀμαθείας περιέπεσαν οἱ Ῥασκολνῖκοι εἰς διαφόρους μωρὰς προλήψεις καὶ δεισιδαιμονίας, διηρέθησαν δὲ καὶ μεταξὺ τῶν. Ἡ Ῥωσσικὴ ἐκκλησία διατηρεῖ ἐν πάσῃ σχεδὸν τῇ Ἀσίᾳ ἱεραποστόλους κηρύττοντας τὸ εὐαγγέλιον καὶ ἐξαπλοῦντας τὸν χριστιανισμόν παρὰ τοῖς βαρβάροις ἐθνικοῖς. Πρὸς τοὺς ἀλλοδόξους οἱ Ῥῶσσοι προσηνέχθησαν πάντοτε μετὰ θαυμασίας ἀνοχῆς. Μόνον ἐν Πολωνίᾳ ἔνεκα λόγων ἐθνικῶν ὑπῆρξαν καὶ ὑπάρχουσιν ἐξημμένα τὰ πάθη μεταξὺ καθολικῶν καὶ ὀρθοδόξων. Οἱ ὀρθόδοξοι Ῥῶσσοι ἰσχύοντες νῦν καταπιέζουσι τοὺς καθολικοὺς Πολωνοὺς, ὅπως ἄλλοτε, ὅτε ὑφίστατο τὸ ἰσχυρὸν Πολωνικὸν κράτος, οἱ τελευταῖοι οὗτοι ἐκείνους.

Ἀριθμοῦσι περὶ τὰ ἐβδομήκοντα ἑκατομμύρια ὀρθοδόξων ἐν συνόλῳ.

Σημ. Αἱ ἀπὸ τῶν ὀρθοδόξων κεχωρισμέναι ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἐκκλησίαι τῶν Νεστοριανῶν, τῶν Ἰακωβιτῶν, τῶν Ἀρμενίων, Κοπτῶν, Ἀβυσσινίων καὶ Μαρωνιτῶν (Σημ. § 25) ἔμειναν κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους ἐν τῇ αὐτῇ ταπεινώσει καὶ ἀδυναμίᾳ, ἐν ᾗ ἀπ' ἀρχῆς διέτελουν. Ἡ ἱστορία αὐτῶν οὐδὲν σχεδὸν ἀξιοσημείωτον γεγονός ἔχει νὰ ἀναγράψῃ. Καὶ οἱ καθολικοὶ καὶ οἱ διαμαρτυρόμενοι ἐπειράθησαν καὶ τὰς ἐκκλησίας ταύτας νὰ προσηλυτίσωσιν, ἐπέτυχον δὲ μάλιστα οἱ καθολικοὶ ἱκανοὺς ὁπαδοὺς αὐτῶν νὰ ἀποσπάσωσιν ἀπὸ τῶν πατρῶν δογμάτων. Καθὼς ὑπάρχουσιν εὐαριθμοὶ τινες ἀνατολικοὶ οὐνίται ἢ γραικοκαθολικοὶ, οὕτως ἔχομεν νῦν καὶ Κόπτας, Ἰακωβίτας, Ἀρμενίους οὐνίτας, δηλαδὴ ἡνωμένους μετὰ τῆς Ῥώμης. Οἱ Μαρωνίται ἤδη ἀπὸ ἀρχαιοτέρων χρόνων εἶχον δεχθῇ τὸν καθολικισμόν. Τῶν διαμαρτυρομένων ἱερικοσόλων αἱ ἐνέργειαι ἀπέφερον παρὰ τοῖς λαοῖς ταῦτοις ὀλιγωτέρους καρπούς. Μόνον παρὰ τοῖς Νεστοριανοῖς εὗρεν ὁ προτεσταντισμὸς ὑποδοχὴν τινα. Περί τῶν συγγραψάντων περὶ τῶν ἐκκλησιῶν τούτων πρὸ βλ. σ. 87.

ΕΒ'.

Ἱστορία τῶν προτεσταντικῶν ἐκκλησιῶν (1).

§ 41.

Πῶς διὰ τοῦ Λουθήρου, Ζβιγγλίου καὶ Καλβίνου ἐγένετο ἡ ἐκκλησιαστικὴ μεταρρύθμισις ἐν Γερμανίᾳ καὶ Ἑλβετίᾳ;

Ἀλλαχοῦ εἶδομεν (§§ 31, 32,) πῶς ἡ δυτικὴ ἐκκλησία κατὰ τε τὴν διδασκαλίαν, τὴν διοίκησιν καὶ τὴν λατρείαν αὐτῆς εἶχε διαφθαρῇ, καὶ πῶς τὰ καλλίτερα πνεύματα ἐπεθύμουν τὴν ἐκκλησιαστικὴν μεταρρύθμισιν, πῶς δὲ οἱ ἐπιδιώξαντες τὴν πραγματοποίησιν ταύτης κατὰ τὸν ΙΔ' καὶ ΙΕ' αἰῶνα, ἐν οἷς διέπρεψαν ὁ Οὐίλκεφος, ὁ Οὔσος καὶ ὁ ἐκ Πράγης Ἱερώνυμος, κατεδιώχθησαν ὑπὸ τῶν παπῶν καὶ ὡς αἵρετικοὶ ἐκάησαν ἐπὶ πυρᾶς. Ὅ,τι τότε ἀπέτυχεν, ἐπετεύχθη κατὰ τὸν ΙΣΤ' αἰῶνα διὰ τριῶν ἀνδρῶν τοῦ Λουθήρου ἐν Γερμανίᾳ καὶ τοῦ Ζβιγγλίου καὶ τοῦ Καλβίνου ἐν Ἑλβετίᾳ.

(1) Hagenbach, Vorlesungen ueber die Geschichte der Reformation. Merle d' Aubigné, Histoire de la Reformation du 16 siècle. Paris 1853.

Ὁ Λούθηρος ἐγεννήθη τῷ 1483, σπουδάσας δὲ θεολογίαν καὶ φιλοσοφίαν, ἐγένετο τῆς τελευταίας καθηγητῆς ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ τῆς Βιττεμβέργης. Διὰ τῆς μελέτης τῆς Γραφῆς πεισθεὶς περὶ τῆς διαφθορᾶς τῆς ῥωμαϊκῆς ἐκκλησίας, ἐβεβαιώθη ἔτι μᾶλλον περὶ αὐτῆς καὶ περὶ τῆς ἀνάγκης τῆς μεταρρυθμίσεώς της, ὅτε δι' ὑπόθεσιν τινα ἐπισκεφθεὶς τὴν Ῥώμην, εἶδεν ἐκ τοῦ σύνεγγυς τὸν ἐκκλειυμένον βίον τῶν παπῶν καὶ τῆς αὐλῆς αὐτῶν. Ἐπιστρέψας εἰς Γερμανίαν ἔλαβεν ἀφορμὴν νὰ κατεξαναστῇ κατὰ τῆς ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ διαφθορᾶς, ὅτε τῷ 1517 ὁ μοναχὸς Τέτζελος περιήρχετο τὴν Γερμανίαν, σκανδαλωδῶς πωλῶν ὑπὲρ τοῦ παπικοῦ ταμείου ἀφέσεις ἢ συγχωροχάρτια. Τὴν τοιαύτην ἱεροκαπηλείαν μὴ ἀνεχόμενος, ἐδημοσίευσεν 95 θέσεις κατὰ τῆς περὶ ἀφέσεως παπικῆς διδασκαλίας, ἤρχισε δὲ μετὰ ταῦτα δημοσίᾳ νὰ ἐλέγχει τὰς ἀποπλανήσεις τῆς ῥωμαϊκῆς ἐκκλησίας καὶ νὰ ζητῇ νὰ πείσῃ τοὺς γερμανοὺς ἡγεμόνας περὶ τῆς ἀνάγκης συγκροτήσεως οἰκουμενικῆς συνόδου πρὸς διόρθωσιν τῶν κακῶς ἐχόντων. Ἐν Ῥώμῃ ἐνόμισαν τὸ πρῶτον ὅτι ἐπρόκειτο περὶ ἀσημάντου τινὸς καὶ συνήθους ἔριδος μετὰ τῶν μοναχῶν, ἀλλ' ὅτε εἶδον, ὅτι τὰ πράγματα ἦσαν σοβαρά, καὶ ὅτι αἱ ιδέαι τοῦ Λουθήρου ἤρχισαν νὰ ἐγείρῳσιν τὴν κοινὴν πάντων προσοχήν, προσεκάλεσαν αὐτὸν νὰ ἔλθῃ ἐντὸς 60 ἡμερῶν εἰς Ῥώμην, ἵνα ἀπολογηθῇ. Ἐπειδὴ δὲ ὁ Λούθηρος δὲν ὑπήκουσεν, ἀφωρίσθη. Ἀλλ' ὁ Λούθηρος, μηδὲν ὀλῶς πτοηθεὶς, ἔκαυσε τὸν κατ' αὐτοῦ ἀφορισμὸν δημοσίᾳ τῷ 1520, παρρησίᾳ δὲ καὶ ἐν συναθροίσεσι τοῦ λαοῦ καὶ ἐνώπιον τοῦ συνεδρίου τῶν γερμανῶν ἡγεμόνων ἐν Βόρμς (1521) ὑπερήσπισε τὰς ἀρχάς του. Ἡ διδασκαλία τοῦ Λουθήρου ἦτο ἡ ἐπομένῃ. Μόνῃ ἡ Γραφὴ εἶναι ἡ γνησίᾳ πηγὴ τῆς διδασκαλίας, καὶ διὰ τοῦτο πρέπει νὰ ᾔναι διαδεδομένη παρὰ τῷ λαῷ ἐν γλώσσῃ ὑπ' αὐτοῦ ἐννοουμένη· ὁ ἄνθρωπος δὲν δύναται νὰ εὐαρεστήσῃ τῷ Θεῷ καὶ σωθῇ ἢ δικαιωθῇ διὰ τῶν ἔργων, διὰ τῶν προσευχῶν, τῶν νηστειῶν, τῶν ἐλεημοσυνῶν, τῶν ἀποδημιῶν εἰς ἱεροὺς τόπους, ἢ διὰ τῶν ἀσκήσεων τοῦ μοναχικοῦ βίου, ἀλλὰ διὰ μόνῃς τῆς πίστεως εἰς τὸν Χριστὸν καὶ τὴν διὰ τοῦ θανάτου αὐτοῦ ἀπολύτρωσιν. Τὴν σωτηρίαν ταύτην δὲν δύναται νὰ δώσῃ ὁ

πάπας διὰ συγχωροχαρτίων, καθὼς μὴδὲ νὰ σώσῃ ἀπὸ τοῦ καθαρτηρίου πυρὸς, τὸ ὅποιον εἶναι πλάσμα τοῦ παπικοῦ κλήρου· οἱ ἱερεῖς δὲν ἔχουσιν ἰδίαν τινὰ ἐξουσίαν παρὰ τῶν ἀποστόλων αὐτοῖς διαδοχικῶς δοθεῖσαν, ἀλλ' εἶναι ἀπλοῖ λειτουργοὶ ἢ ἐντελοδόχοι τῆς κοινότητος· πρέπει δὲ νὰ ᾔναι ἑγγαμοί, διότι ἡ ἀγαμία αὐτῶν ἐμίανε τὴν χριστιανικὴν ἐκκλησίαν· ἡ ἀπόλυτος καὶ ἀπεριόριστος ἐξουσία ἦν εἶχεν ὁ πάπας, ἦτο ἐκ σφετερισμοῦ· ὁ πάπας ὑπῆρξεν ὁ κύριος αἵτιος πάντων τῶν κακῶν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ· ἡ λατρεία ἔπρεπε νὰ ἀπλοποιηθῇ καὶ νὰ γίνηται ἐν τῇ ὑπὸ τοῦ λαοῦ ἐννοουμένῃ γλώσσῃ· ἡ διδασκαλία τοῦ εὐαγγελίου πρέπει νὰ ᾔναι τὸ κύριον ἔργον ἐν αὐτῇ· ἄλλα μυστήρια ἐκτὸς τῆς εὐχαριστίας καὶ τοῦ βαπτίσματος δὲν ἀπεδέχετο· τέλος ἀπέρριπτε τὴν προσκύνησιν τῶν ἁγίων καὶ τῶν εἰκόνων αὐτῶν.

Ἐν τῇ διδασκαλίᾳ τοῦ Λουθήρου βλέπομεν ὅτι οὐ μόνον καταχρήσεις μεταγενέστεραι τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας καταπολεμοῦνται, ἀλλὰ ἀνατρέπονται καὶ πολλὰ διδασκαλῖαι καὶ ἔθιμα τῆς ἀρχαίας ἐκκλησίας. Ἡ μεταρρυθμῖσις αὐτοῦ προσέβαλεν ἐν γένει ὁλόκληρον τὸ σύστημα τῆς ἐκκλησιαστικῆς διδασκαλίας καὶ τάξεως, ὅπως εἶχε κατὰ τοὺς πρῶτους αἰῶνας μορφωθῇ. Τοιουτοτρόπως ἀντετέθη ὁ Λούθηρος οὐ μόνον πρὸς τὴν λατινικὴν, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὴν ὀρθόδοξον ἐκκλησίαν, ἣτις ἐπιδοκιμάζει τὴν διδασκαλίαν τοῦ μόνου καθ' ὅσον προσβάλλει καταχρήσεις τῆς ῥωμαϊκῆς ἐκκλησίας, τὸν παπισμὸν, τὴν γενικὴν ἀγαμίαν τοῦ κλήρου, τὰς ἀφέσεις, τὴν ἀποκλειστικὴν χρῆσιν τῆς λατινικῆς γλώσσης ἐν τῇ λατρείᾳ καὶ τὰ ὅμοια.

Αἱ ιδέαι τοῦ Λουθήρου εὖρον ταχέως ὑποδοχὴν καὶ διεδίδοντο ἐν Γερμανίᾳ, πολλοὶ δὲ ἡγεμόνες αὐτῆς ἠσπάσθησαν αὐτάς. Ὅπου ἡ διδασκαλία τοῦ Λουθήρου εἰσήγετο, τὰ ἐκκλησιαστικὰ πράγματα μετερρυθμίζοντο ἐκ θεμελίων· ἡ λατινικὴ γλῶσσα ἐν τῇ λατρείᾳ καθηργεῖτο, εἰσαγομένης τῆς γερμανικῆς· ἡ ἐξήγησις τῆς Γραφῆς καὶ τὸ ἐπ' αὐτῆς κήρυγμα ἀπέβαινε τὸ κέντρον τῆς νέας λατρείας· αἱ εἰκόνες ἐξεβάλλοντο τῶν ἐκκλησιῶν· τὰ μοναστήρια ἐκαταργοῦντο· ἡ ἀγαμία τοῦ κλήρου ἀπεκηρύττετο. Τὴν διάδοσιν τῆς νέας πίστεως βαρέως ἔφερον οἱ ἐκ τῶν ἡγεμόνων πιστοὶ ἐμμένον-

τες εἰς τὸν καθολικισμόν, ἐν οἷς καὶ ὁ αὐτοκράτωρ Κάρολος ὁ Ε'. Ἀλλ' ὅτε ἠθέλησαν ἐν τῷ συνεδρίῳ τοῦ Σπέερ κατὰ τὸ 1527 νὰ ἀπαγορεύσωσι τὴν ἐξάπλωσιν αὐτῆς εἰς νέας χώρας, οἱ εὐαγγελικοὶ ἡγεμόνες (εὐαγγελικοὺς ἐκάλεσαν ἑαυτοὺς οἱ ὁπαδοὶ τοῦ Λουθήρου κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τοὺς καθολικοὺς) διεμαρτυρήθησαν κατὰ τῆς ἀποφάσεως ταύτης, ὅθεν καὶ διαμαρτυρόμενοι ἢ προτεστάνται ἐκλήθησαν. Ἐπειδὴ δὲ ἐν νέῳ τινὶ συνεδρίῳ τῆς Αὐγούστης (1530) οἱ καθολικοὶ ἠπέιλησαν ὅτι θέλουσι βιάσει αὐτοὺς νὰ ἐγκαταλίπωσι τὰς νέας ιδέας, συγκροτήσαντες συμμαχίαν, ἥσαν ἑτοιμοὶ διὰ τῶν ὁπλῶν νὰ ὑπερμαχήσωσιν αὐτῶν. Καὶ τότε μὲν προελήφθη ὁ θρησκευτικὸς πόλεμος μεταξὺ τῶν γερμανῶν ἡγεμόνων, ἀλλὰ μετ' ὀλίγα ἔτη ἐξερράγη ἕνεκα τῶν αὐτῶν λόγων ὁ σμαλκαλδικὸς λεγόμενος πόλεμος (1), οὗ τινος ἀποτέλεσμα ὑπῆρξεν, ὅτι οἱ καθολικοὶ ἠναγκάσθησαν ἐπὶ τῆς ἐν Αὐγούστη εἰρήνης (1555) νὰ ἀναγνωρίσωσι τὰς νέας ἐκκλησίας καὶ νὰ ἀποδεχθῶσι γενικὴν θρησκευτικὴν ἐλευθερίαν.

Καθὼς δὲ ὁ Λούθηρος ἠγέρθη ἐν Γερμανίᾳ, σχεδὸν συγχρόνως ἐπανέστη κατὰ τοῦ παπισμοῦ ἐν Ζυρίχῃ τῆς Ἑλβετίας ὁ Ζβίγγλιος, οὗ τινος αἱ ιδέαι ἦσαν σχεδὸν αἱ αὐταὶ ταῖς τοῦ Λουθήρου. Τὴν ἐλβετικὴν μεταρρύθμισιν συνεπλήρωσε μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ ὁ ἐν Γενεύῃ διδάξας Καλβῖνος, ὅστις τοσοῦτον ἐφημίσθη ὡς θεολόγος δεινός, ὥστε αἱ ἐλβετικαὶ ἐκκλησίαι ἐξ αὐτοῦ ὠνομάσθησαν καλβινικαί.

§ 42.

Πῶς διεδόθη ἡ μεταρρύθμισις καὶ ποῦ ἐκτὸς τῆς Γερμανίας καὶ Ἑλβετίας;

Ἀπὸ τῆς Γερμανίας καὶ Ἑλβετίας, τῶν κυρίων ἐσιῶν αὐτῆς, ταχέως ἐξηπλώθη ἡ μεταρρύθμισις εἰς ἅπασαν σχεδὸν τὴν βόρειον Εὐρώπην, εἰς τὴν Σουηδίαν, Νορβηγίαν, Δανίαν, Πολωνίαν, Οὐγγαρίαν, εἰς τὴν βόρειον Γαλλίαν, τὴν Ὀλλανδίαν καὶ τὴν Ἀγγλίαν, βραδύτερον δὲ

(1) Ἐκ τῆς πόλεως Σμαλκάλδης, ἐν ᾗ ἐγένετο ἡ συμμαχία τῶν εὐαγγελικῶν ἡγεμόνων.

καὶ εἰς τὴν βόρειον Ἀμερικὴν. Ἡ ἐξάπλωσις δ' αὕτη δὲν ἐγένετο ἄνευ ἀγώνων καὶ ἐμφυλίων σπαραγμῶν, διότι οἱ ἐμμένοντες εἰς τὴν παλαιὰν ἐκκλησίαν δὲν ἠνείχοντο ἐκ φανατισμοῦ νὰ βλέπωσι τὴν μεταρρύθμισιν θριαμβεύουσιν. Ἐν Γαλλίᾳ κατεδιώχθησαν οἱ προτεστάνται, Οὐγενότοι καλούμενοι, ἀπηνέστατα. Μόνον ἐν μιᾷ νυκτὶ τῇ τῆς παραμονῆς τοῦ ἁγίου Βαρθολομαίου, ὁπότε ἐκ συνωμοσίας, ἧς τὸ σύνθημα ἐδόθη ἀπ' αὐτῶν τῶν ἀνακτόρων τῶν Παρισίων ἐπὶ Αἰκατερίνης τῆς ἐκ Μεδίκων (τῷ 1572), ἐπέπεσον κατ' αὐτῶν οἱ καθολικοὶ, λέγεται ὅτι ἐσφάγησαν 100,000 ἐξ αὐτῶν! Καὶ βραδύτερον δὲ κατεδιώχθησαν ἐν Γαλλίᾳ οἱ Οὐγενότοι. Ἑρρίκος ὁ Ι', βασιλεὺς τῆς Γαλλίας ἐδολοφονήθη ὑπὸ τινος καθολικοῦ φανατικοῦ, διότι ἐτόλμησε νὰ συμμαχήσῃ μετὰ προτεστάντων, ὁ δὲ Ἑρρίκος ὁ Δ' εἶχε τὴν αὐτὴν τύχην, διότι ἐξέδωκε τὸ διάταγμα τῆς Νάντης δι' οὗ παρείχετο τοῖς διαμαρτυρομένοις ἐλευθερίαν. Ἐπὶ Λουδοβίκου τοῦ ΙΔ' ἠναγκάσθησαν 70,000 διαμαρτυρομένων νὰ φύγωσιν ἀπὸ τῆς πατρίδος των. Μόλις δὲ ἡ μεγάλη γαλλικὴ ἐπανάστασις τοῦ 1789 ἀπένειμε τοῖς διαμαρτυρομένοις πλήρη θρησκευτικὴν ἐλευθερίαν καὶ ἴσα τοῖς ἐν Γαλλίᾳ καθολικοῖς δικαιώματα. Θρησκευτικοὶ διωγμοὶ καὶ πόλεμοι συνέβησαν κατὰ τὸν ΙΣΤ' καὶ ΙΖ' αἰῶνα καὶ ἐν Ἀγγλίᾳ ἔνεκα τῆς μεταρρυθμίσεως, ἣν εἰσήγαγεν εἰς τὴν χώραν ταύτην Ἑρρίκος ὁ Η'. Τὴν μεταρρύθμισιν ἐπολέμησεν ἀπανθρώπως Μαρία ἡ καθολικὴ. Ἀλλ' ἡ Ἐλισάβετ καὶ ὁ Ἐδουάρδος ἐξησφάλισαν μετὰ ταῦτα ὀριστικῶς εἰς αὐτὴν τὴν νίκην. Καὶ ἡ Γερμανία δὲ κατεσπαράχθη κατὰ τὸν ΙΖ' αἰῶνα ὑπὸ τοῦ τριακονταετοῦς θρησκευτικοῦ πολέμου, καθ' ὃν προσῆλθε τοῖς ἐν Γερμανίᾳ εὐαγγελικοῖς σύμμαχος ὁ περίφημος τῶν Σουηδῶν βασιλεὺς Γουστάβος Ἀδόλφος. Τοιαῦτα κακὰ ἐπροξένησεν ἐν τῇ δυτικῇ Εὐρώπῃ ὁ θρησκευτικὸς φανατισμὸς, ὅστις δὲν ἤθελε νὰ ἀναγνωρίσῃ τὴν ἐλευθερίαν τῆς συνειδήσεως. Ἐπὶ τέλους ὁμως ἠναγκάσθησαν οἱ καθολικοὶ νὰ ἀναγνωρίσωσι τὰς νέας ἐκκλησίας. Ἀπὸ τοῦ παρελθόντος αἰῶνος διὰ τῆς ἐξαπλώσεως τῶν φώτων καὶ δι' ἐπιρροῆς τοῦ ἀληθοῦς χριστιανικοῦ πνεύματος ἤρχισε νὰ ἐπικρατῇ ἐν Εὐρώπῃ τὸ πνεῦμα τῆς ἀνοχῆς, οὐδεὶς δὲ πλέον ἔνεκα τῶν

θησκειντικῶν του πεποιθήσεων καταδιώκεται. Εἰς ποίας σχέσεις περιῆλθον οἱ προτεστάνται πρὸς τὴν ὀρθόδοξον ἐκκλησίαν, καὶ πῶς αἱ ἀπόπειραι τῆς ἐξαπλώσεως τῆς μεταρρυθμίσεως καὶ ἐν τῇ ἀνατολῇ ἐναυάγησαν, περὶ τούτων ἐρρέθησαν τὰ δέοντα ἀλλαχοῦ (§ 38).

§ 43.

Τίνες εἶναι αἱ διάφοροι αἵρέσεις ἐν τῷ προτεσταντισμῷ;

Οἱ διαμαρτυρόμενοι ἀπορρίψαντες τὸ κύρος τῆς ἐκκλησιαστικῆς παραδόσεως καὶ ἐπὶ μόνῃς τῆς Γραφῆς θελήσαντες νὰ στηρίξωσι τὴν διδασκαλίαν των ἣν ἐξήγει ἕκαστος καθὼς ἐννόει αὐτήν, ταχέως διηρέθησαν πρὸς ἀλλήλους. Ὁ καταμελισμὸς οὗτος τῆς ἐκκλησίας των, τὸ μέγιστον αὐτῆς κακόν, ἐξακολουθεῖ μέχρι τῆς σήμερον. Τὸ κύριον σῶμα τοῦ προτεσταντισμοῦ αποτελοῦσιν οἱ Λουθηρανοὶ καὶ οἱ Καλβινισταί, ὧν τὰ συστήματα στήριζονται ἐπὶ τῆς διδασκαλίας τοῦ Λουθήρου καὶ τοῦ Καλβίνου. Ὅτι διαχωρίζει ταύτας ἀπ' ἀλλήλων εἶναι τὸ κυρίως ζήτημα περὶ εὐχαριστίας, διότι οἱ μὲν Λουθηρανοὶ παραδέχονται πραγματικὴν παρουσίαν ἐν αὐτῇ τοῦ σώματος καὶ αἵματος τοῦ Κυρίου καὶ μετάληψιν αὐτῶν, οἱ δὲ Καλβινισταὶ ἢ ἐντελῶς ἀπορρίπτουσιν οἵανδῆποτε μετάληψιν τοῦ σώματος τοῦ Κυρίου καὶ ὡς ἀπλῶς εἰκονικὴν τελετὴν ἀποδέχονται τὴν εὐχαριστίαν, ἢ δέχονται μόνον πνευματικὴν τινὰ μετάληψιν. Οἱ Λουθηρανοὶ δὲν ἀποδέχονται καὶ τὸν ἀπόλυτον προορισμὸν τῶν Καλβινιστῶν. Εἶναι δὲ ἐξηπλωμένοι οἱ μὲν Λουθηρανοὶ κυρίως ἐν Γερμανίᾳ, Σουηδίᾳ, καὶ Νορβηγίᾳ, οἱ δὲ Καλβινισταὶ ἐν Ἑλβετίᾳ, Γαλλίᾳ καὶ Σκωτίᾳ. Οἱ ἐν Ἀγγλίᾳ προτεστάνται ὀνομάζονται Ἐπισκοπianoὶ, διότι μόνον ἐκ τῶν δεχθέντων τὴν μεταρρύθμισιν, διατηρήσαντες τὴν ἱερωσύνην, ἔχουσιν ἐπισκόπους. Οἱ ἐπισκοπianoὶ οὗτοι οἵτινες καλοῦνται καὶ ἀγγλικοὶ, εἶναι διεσπαρμένοι οὐ μόνον ἐν Ἀγγλίᾳ ἀλλὰ καὶ ἐν Ἀμερικῇ. Ὑπάρχουσι πολλοὶ παρ' αὐτοῖς, οἵτινες ἐπι-

ζητοῦσι τὴν εἰσαγωγὴν περισσοτέρων τελετῶν εἰς τὴν λατρείαν των, ἐπιθυμοῦσι δὲ τὴν μετὰ τῶν ἀνατολικῶν ἔνωσιν. Ἄλλαι αἵρέσεις εἶναι οἱ Πουριτανοὶ ἢ Καθαροὶ ἐν Ἀγγλίᾳ καὶ Ἀμερικῇ, οἵτινες ἀποτελοῦσιν ἀνεξαρτήτους πρεσβυτεριανὰς κοινότητας· καὶ κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τοὺς ἐπισκοπιανοὺς ἀπορρίπτουσι τὸ ἐπισκοπικὸν ἀξίωμα. Οἱ Ἀναβαπτισταὶ οἱ μόνον τὸ ἑαυτῶν διὰ τριττῆς καταδύσεως τελούμενον βάπτισμα (οἱ λοιποὶ προτεστάνται βαπτίζονται δι' ἐπιχύσεως ἢ ῥαντίσματος) ὡς ἔγκυρον θεωροῦντες καὶ διὰ τοῦτο βαπτίζοντες τοὺς πρὸς αὐτοὺς προσερχομένους. Οἱ Σωκινιανοὶ, οἱ καὶ οὐνιτάριοι καλούμενοι, οἵτινες, ἐν θεῖον πρόσωπον παραδεχόμενοι, ἀπορρίπτουσι τὴν Τριάδα καὶ ἀρνοῦνται τὴν ἀληθῆ θεότητα τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ πάντα ἐν γένει τὰ χριστιανικὰ δόγματα τὰ ὑπερβαίνοντα τὴν ἀνθρωπίνην κατάληψιν, ὡς ἀρχὴν παραδεχόμενοι, ὅτι καὶ αἱ θρησκευτικαὶ ἔννοιαι πρέπει νὰ σχηματίζωνται καὶ κρίνωνται κατὰ τὸν ἀνθρώπινον ἢ κοινὸν λεγόμενον λόγον. Κατὰ τοῦτο συμφωνοῦσιν αὐτοῖς καὶ οἱ νεώτεροι ὀρθολογισταὶ, οἵτινες δὲν ἀποτελοῦσι μὲν ἰδίαν αἵρεσιν, ἀλλ' εἶναι λίαν ἰσχυρὰ μερὶς θεολόγων ἐν ἀπάσαις ταῖς προτεσταντικαῖς ἐκκλησίαις. Ἐν Γερμανίᾳ ἰδίως οἱ ὀρθολογισταὶ, ἀποτελοῦσιν ἰσχυρὰν μερίδα θεολόγων. Αἱ θεολογικαὶ σχολαὶ τῆς Ἰένης καὶ τοῦ Ἐιδελβέργ εἶναι ἐντελῶς ὀρθολογιστικάι. Οἱ Ἀρμινιανοὶ, ἄλλη προτεσταντικὴ αἵρεσις, ἀπεσχίσθησαν ἀπὸ τῶν καλθινιστῶν, διότι ἀποκρούουσι τὴν περὶ ἀπολύτου προορισμοῦ διδασκαλίαν τοῦ Καλθίνου, καθ' ἣν ὁ Θεὸς προώρισε δὴθεν ἀσχέτως τῆς ἡθικῆς ἐνὸς ἐκάστου ἀξίας τοὺς μὲν τῶν ἀνθρώπων εἰς σωτηρίαν, τοὺς δὲ εἰς ἀπώλειαν. Οἱ Κουάκεροι πιστεύουσιν ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἐμπνεόμενος ἀμέσως ὑπὸ τοῦ πνεύματος τοῦ Θεοῦ τοῦ ἐνδοικοῦντος ἐν τῇ καρδίᾳ παντὸς χριστιανοῦ δὲν χρήζει παντάπασιν ἐξωτερικῶν βοηθημάτων πρὸς σωτηρίαν του, μὴδ' αὐτῆς ἀκόμη τῆς Ἀγίας Γραφῆς! Μὴ ὑπαρχόντων παρ' αὐτοῖς ὠρισμένων κηρύκων τοῦ λόγου

ἐν ταῖς συναθροίσεσιν αὐτῶν ἡ σιγῶσιν ἐντελῶς, παραδιδόμενοι εἰς τὰς ἐσωτερικὰς ἐμπνεύσεις των, ἡ λαλεῖ ὁ τυχὼν ὑπὸ ἐνθουσιασμοῦ θρησκευτικοῦ καταληφθεὶς. Οἱ Χερρυχοῦτιοι ἠθέλησαν νὰ ἐνώσωσι πάσας τὰς προτεσταντικὰς αἱρέσεις ἐν τῇ κοινῇ πίστει εἰς τὸν ἱλαστικὸν θάνατον τοῦ Κυρίου. Οἱ Μεθοδισταὶ ὠνομάσθησαν οὕτω, διότι διὰ διαφορῶν μεθοδικῶς διατεταγμένων ἀσκήσεων ἐπιδιώκουσι τὴν σωτηρίαν ἰδίως διὰ τοῦ περὶ τῶν βασάνων τῆς κολάσεως χριστιανικοῦ δόγματος. Οἱ Σβεδενβοργιανοὶ νομίζουσιν, ὅτι ὁ Σβεδενβοργὺς ὑπῆρξε νέος τις μέγας προφήτης, ὅς τις ἐτελειοποίησε τὴν χριστιανικὴν θρησκείαν, ἥτις πρὸ αὐτοῦ δὲν εἶχεν ἐννοηθῆ καλῶς, διαφωτίσας ἰδίως τὰ περὶ τῆς μετὰ θάνατον καταστάσεως τῶν ψυχῶν ζητήματα. Οἱ Μορμῶνοι τέλος καὶ οἱ Ἰρβιγγιανοὶ προσδοκῶσιν ὡς ἐγγίζουσιν τὴν μέλλουσαν κρίσιν καὶ τὴν συντέλειαν τῶν αἰώνων, νομίζουσι δὲ ὅτι ἀνενεώθησαν παρ' αὐτοῖς τὰ ἔκτακτα χαρίσματα τοῦ ἁγίου Πνεύματος, τὰ θαύματα καὶ αἱ προφητεῖαι. Οἱ πρῶτοι, ἄνθρωποι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀμαθεῖς καὶ ἀπλοῖ, εἰσῆγαγον ἐν τῇ αἵρέσει των καὶ τὴν πολυγαμίαν, ὅπερ ἤγειρε τὴν σφοδροτάτην ἀποδοκιμασίαν πασῶν τῶν λοιπῶν προτεσταντικῶν αἱρέσεων. Αἱ μικρότεραι αὗται καὶ ἀσημότεραι αἱρέσεις ἔχουσι τοὺς πλείστους τῶν ὁπαδῶν αὐτῶν ἐν Ἀμερικῇ, ὅπου τὸ κακὸν τοῦτο τῆς διαιρέσεως ἐφθασεν εἰς τὸν ὑπατον βαθμόν. Μεθ' ὅλας ὁμῶς τὰς διαιρέσεις των πρὸς ἀλλήλους οἱ ὁπαδοὶ τῶν διαφορῶν προτεσταντικῶν ἐκκλησιῶν ἡ αἱρέσεων τούτων αἰσθάνονται ἑαυτοὺς ὡς προτεστάντας, συγγενεῖς ἀλλήλοις ὡς πρὸς τὴν πίσιν, διότι κατὰ τὰς βάσεις συμφωνοῦσιν ἀλλήλοις ὡς παραδεχόμενοι οἱ πλείστοι τοῦλάχιστον αὐτῶν τὴν Γραφὴν ὡς μόνην τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας πηγὴν καὶ ἀπορρίπτοντες τὰς ἀρχαίας ἐκκλησιαστικὰς παραδόσεις. Συνδέονται δὲ καὶ διὰ τῆς ἀντιθέσεως αὐτῶν πρὸς τὸν παπισμὸν καὶ τὰς ἄλλας ἐκκλησίας. Ἀφ' ἐτέρου ἡ ἄμιλλα καὶ αἱ ἀντι-

θέσεις μεταξύ αὐτῶν συντελοῦσιν εἰς τὸ νὰ διατηρῶσι ζω-
ρὸν τὸ θρησκευτικὸν αἶσθημα. Διὰ τὸν λόγον τοῦτον οὐδα-
μοῦ τὸ ἐνδιαφέρον ὑπὲρ τῶν θρησκευτικῶν πραγμάτων εἶναι
ζωηρότερον ἢ ὅσον ἐν Ἀμερικῇ. Ἐντεῦθεν ἐξηγεῖται καὶ ὁ
ὑπερβολικὸς ζήλος τῶν Ἀμερικανῶν χριστιανῶν ὑπὲρ τῆς
διαδόσεως τοῦ Εὐαγγελίου καὶ τῶν προτεσταντικῶν ἀρχῶν.
Πρὸς ἔνωσιν τῶν προτεσταντῶν πασῶν τῶν ἀποχρώσεων συνέ-
στη κατὰ τὸν παρόντα αἰῶνα ἐν Ἀγγλίᾳ ὁ λεγόμενος «Εὐ-
αγγελικὸς Σύνδεσμος».

§ 44.

Ὅποία ἡ κατάστασις τῆς θεολογικῆς παιδείας παρὰ τοῖς δια-
μαρτυρομένοις;

Ἡ ἐκκλησιαστικὴ παιδεία παρὰ τοῖς διαμαρτυ-
ρομένοις, καὶ ἐν γένει παρὰ τοῖς χριστιανικοῖς λαοῖς τῆς δύ-
σεως, ἀνυψώθη κατὰ τὰς τελευταίας ἑκατονταετηρίδας
μεγάλως, διότι καθόλου τὰ γράμματα καὶ αἱ ἐπιστῆμαι, ὧν
ἄλλοτε ἐστία ἦτο ἡ ἀνατολή, ἤρχισαν κατὰ τοὺς νεωτέρους
χρόνους νὰ καλλιεργῶνται ἐκεῖ μετὰ μεγάλου ζήλου. Ἡ
προτεσταντικὴ θεολογία ἐπωφελήθη μεγάλως ἐκ τῆς ἀνανεώ-
σεως τῶν κλασικῶν σπουδῶν κατὰ τὸν ΙΣΤ' αἰῶνα διὰ τῶν
Οὐμανιστῶν, δι' ὧν ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα καὶ φιλολογία
ἐγνώσθησαν κάλλιον. Ἡ μὲν ὁρμὴ τοῦ κλήρου ὑπῆρξε
μία τῶν ἀναγκῶν, ὧν τὴν πλήρωσιν ἐπεζήτησεν ἡ μεταρ-
ρύθμισις. Εἰς τὴν ἀνύψωσιν τῆς ἐκκλησιαστικῆς παιδείας
παρὰ τοῖς διαμαρτυρομένοις συνετέλεσε πρὸς τούτοις καὶ τὸ
ὅτι ὡς κύριον ἔργον παντός ἐκκλησιαστικοῦ λειτουργοῦ ἐ-
θεωρήθη τὸ κήρυγμα, τὸ ὁποῖον προϋποθέτει ἐπιστημονι-
κὴν μὲν ὁρμὴν τοῦ κληρικοῦ. Ἐπειδὴ δὲ ἡ διαμαρτύρησις
ἐστηρίχθη ἐπὶ τῆς Γραφῆς, εἰς τὴν μελέτην ταύτης
καὶ τῶν σχετικῶν βοηθητικῶν ἐπιστημῶν, τῆς ἑβραϊκῆς γλώσ-
σης καὶ ἀρχαιολογίας, τῆς Εἰσαγωγῆς εἰς τὰς Γραφάς, τῆς
γραφικῆς θεολογίας καὶ γραφικῆς ἱστορίας ἐπεδόθησαν

ιδίως οἱ διαμαρτυρόμενοι θεολόγοι. Σπανίως ἐξητάσθη ἡ Γραφή ἀκριβέστερον καὶ ἐπιμελέστερον ἐμελετήθη, ὅσον κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους ἐν Γερμανίᾳ μάλιστα, διότι ἐστία καὶ κυριώτερον κέντρον τῆς προτεσταντικῆς θεολογίας ὑπῆρξεν ἡ σοφὴ Γερμανία. Τὰ συγγράμματα τοῦ Γεσενίου καὶ Βινέρου περὶ τῆς Γραφῆς καὶ τῶν γλωσσῶν αὐτῆς, ἀφῆκαν ἐποχὴν, καθὼς ἀξιοθαύμαστοι εἶναι καὶ αἱ ἐρμηνεῖαι τοῦ Χίτζιγ, Κνόβελ, Δέ Βέττε καὶ Μέυερ. Ἀλλὰ καὶ ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία εὔρε δοκιμότητους καλλιεργητάς, οἷον τὸν Φλάκκιον, τὸν Μόσχεϊμ, τὸν Σχροϊκ, τὸν Γεϊζελερ, τὸν Χάζε καὶ τὸν Νέαυδρον. Ἐπίσης ἐξητάσθησαν ἐπιμελῶς καὶ τὸ δόγμα καὶ ἡ ἠθικὴ τοῦ χριστιανισμοῦ (Δόρνερ, Σλεϊερμάχερος, Θόλουκ, Νίτζ, Βεΐδερμαν Σχένκελ). Σπανίως ἡ θεολογία ἄλλοτε ἤκμασε τοσοῦτον. Ἄνδρες, οἱ οἱ Σλεϊερμάχερος, ὁ Χάζε, ὁ Χόφμαν καὶ ὁ Θόλουκ, ἵνα ἐπὶ παραδείγματι τούτους μόνον ἀναφέρωμεν, δύνανται νὰ συγκριθῶσι πρὸς τοὺς σοφωτέρους χριστιανοὺς θεολόγους πασῶν τῶν ἐποχῶν.

§ 45.

Ὅποια ἡ ἐκκλησιαστικὴ διοίκησις καὶ ἡ λατρεία καὶ ὅποια τὰ ἦθη παρὰ τοῖς διαμαρτυρομένοις;

Ὁ Λούθηρος καὶ οἱ ἄλλοι μεταρρυθμισταί, μὴ ἀποδεχόμενοι ἰδίαν τινὰ ἐξουσίαν τῶν ἱερέων (ιεραρχίαν), ἐκήρυξαν πάντας τοὺς χριστιανοὺς ἴσους. Οἱ δὲ κήρυκες τοῦ λόγου παρ' αὐτοῖς εἶναι λειτουργοὶ τῆς ἐκκλησίας, ἐκ ταύτης λαμβάνοντες διὰ τῆς ἐκλογῆς τὴν ἐξουσίαν. Μόνον δὲ πρεσβυτέρους καὶ διακόνους ἀναγνωρίζουσι, πλὴν τῶν Ἀγγλων ἢ ἐπισκοπιανῶν, οἵτινες διατηρήσαντες τὴν ἱερωσύνην μετὰ πάντων τῶν βαθμῶν αὐτῆς, ἔχουσι καὶ ἐπισκόπους. Ἐν ταῖς ἄλλαις προτεσταντικαῖς ἐκκλησίαις σύνοδοι πρεσβυτέρων ἢ διοριζόμενοι ἀπ' εὐθείας ὑπὸ τῶν κυβερνήσεων,

ἡ ἐκλεγόμενοι ἐλευθέρως ὑπὸ τῶν κοινοτήτων, ἀποτελοῦσι τὰς ἀνωτάτας ἐκκλησιαστικὰς ἀρχάς, αἵτινες ὁμῶς τελοῦσιν ὑπὸ τὴν ἀνωτάτην ἐποπτείαν τῶν κατὰ τόπους κυβερνήσεων, καὶ ἐν πᾶσι συμπράττουσι μετ' αὐτῶν.

Τὴν λατρείαν ἀπεγύμνωσαν οἱ μεταρρυθμισταὶ ἐντελῶς, ἀπορρίψαντες πάσας σχεδὸν τὰς τελετάς, δι' ὧν ἀπὸ ἀρχαιοτάτων χρόνων ἡ χριστιανικὴ λατρεία εἶχε κοσμηθῇ, καὶ περιορίσαντες αὐτὴν εἰς μόνην σχεδὸν τὴν ἀνάγνωσιν τῆς ἀγίας Γραφῆς καὶ τὸ κήρυγμα ἐπὶ τοῦ ἀναγνωσθέντος μέρους. Τὸ κυριακὸν δεῖπνον σπανίως μόνον τελεῖται παρ' αὐτοῖς. Εἰκόνες ἢ ἄλλα ἀντικείμενα κινοῦντα τὴν εὐλάβειαν ἢ ἐλλείπουσιν ἐντελῶς ἢ χρησιμεύουσιν ἀπλῶς πρὸς ἀπλὴν περικόσμησιν τῶν ναῶν. Τὸ βάπτισμα τελεῖται παρ' αὐτοῖς ὡς ἐν τῇ δυτικῇ ἐκκλησίᾳ διὰ ῥαντίσματος ἢ ἐπιχύσεως. Τὸ χρίσμα ἢ ἡ σφράγισις, ἣτις παρέχεται τοῖς μὲν νέοις κατὰ τὸ 14ον περίπου ἔτος, ταῖς δὲ κόραις κατὰ τὸ 12ον, ἂν καὶ δὲν ἔχη παρ' αὐτοῖς τὸν χαρακτῆρα τοῦ μυστηρίου, ὅπως ἐννοεῖται ἐν τῇ ἀνατολικῇ καὶ καθολικῇ ἐκκλησίᾳ, τοῦ μέσου δηλαδὴ τοῦ μεταδοτικοῦ θείας τινός, ὑπερφυσικῆς χάριτος, γίνεται ὁμῶς μετὰ πολλῆς ἐπισημότητος. Κατὰ τὴν ἡμέραν ταύτην οἱ νέοι καὶ αἱ νέαι, ἐφ' ὧν ἐπιτίθενται αἱ χεῖρες τοῦ ἐπευχομένου ἐκκλησιαστικοῦ λειτουργοῦ, ὁμολογοῦσιν ἐνώπιον τῆς ἐκκλησίας τὴν ἑαυτῶν πίστιν, εἰς ἣν ἕως τότε ἐκατηχῆθησαν, καὶ συγκαταλέγονται ἔκτοτε εἰς τὰ τέλεια μέλη τῆς ἐκκλησίας, μεταλαμβάνοντες τότε πρῶτον τοῦ κυριακοῦ δείπνου. Καὶ κατὰ τὸν ὀρισμὸν τῶν κηρύκων, καθὼς καὶ κατὰ τὴν τέλεσιν τοῦ γάμου, λαμβάνουσι καὶ παρ' αὐτοῖς χώραν ἀπλᾶι τινες τελεταί, αἵτινες ὁμῶς δὲν θεωροῦνται ὡς μυστήρια.

Ἡ ἡθικὴ κατὰστασις τῶν προτεσταντικῶν λαῶν, τῶν Γερμανῶν, Ἑλβετῶν, Ἀγγλῶν καὶ λοιπῶν ὁμολογεῖται ὑπερτέρα τῆς τῶν καθολικῶν λαῶν. Πρὸς τοῦτο συντελεῖ ἡ περὶ τῶν νέων φροντις, ἡ ἐπ' ἐκκλησίας

συχνή διδασκαλία, καὶ ἀνάγνωσις τῆς Γραφῆς. Ἡ Κυριακὴ θεωρεῖται παρὰ τῶν διαμαρτυρομένων ὡς ἡμέρα ἀφιερωμένη εἰς τὴν προσευχὴν καὶ τὴν μελέτην τῆς Γραφῆς. Ἐκαστῇ οἰκογένειᾳ ἔχει τὴν Γραφὴν αὐτῆς. Ἀξιὸς ἐπαίνου θεωρεῖται καὶ ὁ ζῆλος, μεθ' οὗ ἐργάζονται οἱ διαμαρτυρόμενοι, διαφόρους ἱεραποστολικὰς ἐταιρίας ἀποτελοῦντες, ὑπὲρ τῆς ἐξαπλώσεως τοῦ εὐαγγελίου. Αἱ ἐταιρίαι αὗται εἶναι ἀξιόμεμπτοι μόνον, διότι ἀντὶ νὰ περιορίζωνται νὰ διαδίδωσι τὸ εὐαγγέλιον παρὰ τοῖς ἐθνικοῖς ἔτι λαοῖς τῆς Ἀσίας, τῆς Ἀφρικῆς, τῆς Ἀμερικῆς αὐτῆς, καὶ τῆς Αὐστραλίας (ἐθνικοὶ ἀκόμη θὰ ᾔναι περὶ τὰ ἐπταχόσια περίπου ἑκατομμύρια!), πέμπουσαι πολλάκις ἀποστόλους αὐτῶν μεταξὺ ἑτεροδόξων χριστιανῶν, ζητοῦσι νὰ προσηλυτίζωσιν αὐτοὺς διὰ παντὸς μέσου, ἐγείρουσαι οὕτω σκάνδαλα καὶ διαταράσσουσαι τὴν ἁρμονίαν καὶ ἀγάπην, αἵτινες μεθ' ὅλας τὰς ὑφισταμένας μεταξὺ αὐτῶν δογματικὰς καὶ ἄλλας διαφορὰς ἔπρεπε νὰ ἐπικρατῶσι μεταξὺ τῶν χριστιανῶν τῶν διαφόρων δογμάτων ὡς μελῶν μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς χριστιανικῆς οἰκογενείας.

Οἱ διαμαρτυρόμενοι συμποσοῦνται εἰς ἑννεήκοντα περίπου ἑκατομμύρια.

Γ'.

Ἱστορία τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας (¹).

§ 46.

Ὅποια ἡ δύναμις καὶ τίνες αἱ τάσεις τῶν παπῶν κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους;

Οἱ πάπαι ἀπώλεσαν κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους τὴν μεγάλην καὶ ἑκτακτον ἐκείνην δύναμιν, ἣν εἶχον κατὰ τοὺς μέσους αἰῶνας. Οἱ νεώτεροι λαοὶ τῆς δύσεως μετὰ τῶν ἡ-

(1) Ranke. Die römischen Paepste.

γεμόνων αὐτῶν ἀφ' ὅτου ἡ παιδεία κατέστρεψε παρ' αὐτοῖς τὰς παχυλὰς δεισιδαιμονίας καὶ τὸν ἄγριον φανατισμὸν, ὅστις ἐπεκράτει ἄλλοτε, δὲν ὑπήκουον πλέον τυφλοῖς ὄμμασιν εἰς τὰς ἀπὸ Ῥώμης διαταγὰς. Ἀφ' ἐτέρου ἡ μεταρρύθμισις τὸ μὲν κατέδειξε τὰ αἰσχη τοῦ παπισμοῦ, καὶ ἤλεγξεν ὡς παρανόμους καὶ ἐκ σφετερισμοῦ προελθούσας πάσας τὰς μεγάλας ἐκείνας ἐξουσίας, ἃς οἱ πάπαι εἶχον ἐν ἑαυτοῖς συγκεντρώσει, οὕτω δ' ἐκλόνισε τὴν εἰς τὸν παπισμὸν τῶν λαῶν πίστιν, τὸ δὲ ἀπέσπασε μέρος τῆς δυτικῆς Εὐρώπης καὶ μάλιστα τῆς βορείου ἀπὸ τῆς ῥωμαϊκῆς ἐκκλησίας. Ἀλλ' ἂν καὶ ἡ πραγματικὴ δύναμις τῶν παπῶν κατέπεσε κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους αἱ ἀξιώσεις ὅμως αὐτῶν καὶ τάσεις ἔμειναν αἱ αὐταί. Οἱ πάπαι καὶ νῦν εἶχον καὶ ἔχουσι τὴν ἀξίωσιν νὰ δεσπόζωσιν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ὡς ἀνώτατοι καὶ ἀπερίοριστοι ἄρχοντες, ἀντέστησαν δὲ κατὰ πάσης ἀποπείρας πρὸς περιορισμὸν τῶν ἐξουσιῶν αὐτῶν. Τοιοῦτους περιορισμοὺς ἐζήτησαν ματαίως νὰ θέσωσιν εἰς τὸν παπισμὸν οἱ γάλλοι ἐπίσκοποι κατὰ τὸν ΙΖ' αἰῶνα ἐπὶ Λουδοβίκου ΙΔ', ἔχοντες ἐπὶ κορυφῆς τὸν διάσημον θεολόγον καὶ ἱεροκλήρικα Βοσσουέτον, ἐπὶ τῆς περιφήμου συνόδου τοῦ γαλλικοῦ κλήρου κατὰ τὸ 1682 διακηρύξαντες, ὅτι οἱ πάπαι δὲν ἔχουσιν οὐδεμίαν ἐξουσίαν ἐπὶ τῶν ἡγεμόνων, ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ δὲ πρέπει νὰ ἀκολουθῶσι καὶ ὑποτάσσωνται εἰς τὰς οἰκουμενικὰς συνόδους. Ἐπίσης δ' ἐν Γερμανίᾳ Ἰωσήφ ὁ Β', ὁ τῆς Αὐστρίας αὐτοκράτωρ ἐζήτησε νὰ περιορίσῃ τὴν παπικὴν δύναμιν ἐπὶ τῶν καθολικῶν ἐκκλησιῶν τοῦ κράτους του, ἐσπούδασε δὲ διὰ διαφόρων νόμων νὰ ἐκπαιδεύσῃ ἐπιστημονικῶς τὸν κλῆρον καὶ νὰ ἀποκόψῃ ἀπὸ τῆς λατρείας πολλὰς δεισιδαιμονίας καὶ διαλύσας πολλὰ ἄχρηστα μοναστήρια, ἱδρυσεν ἐκ τῶν εἰσοδημάτων αὐτῶν πολλὰ φιλανθρωπικὰ καταστήματα. Ἀλλ' οἱ πάπαι ἐνίκων πάντοτε. Ἐνεκα τῶν τοιούτων ἀξιώσεων τῶν παπῶν καὶ τοῦ παπικοῦ κλήρου καὶ τῆς διαφθορᾶς αὐτῶν ἠγέρθη κατὰ τὴν μεγάλην γαλλικὴν ἐπα-

νάστασιν ὁ γαλλικὸς λαὸς ἐρεθιζόμενος ὑπὸ τῶν συγγραμμάτων τοῦ Βολταίρου καὶ ἄλλων ἐχθρῶν τοῦ καθολικισμοῦ συγγραφέων, κατὰ τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας, προβάς ἐν τῇ ὀργῇ του μέχρι καὶ αὐτῆς τῆς καταργήσεως τῆς χριστιανικῆς θρησκείας καὶ τῆς ἀνακηρύξεως τῆς ἀθείας. Μόλις δὲ Ναπολέον ὁ μέγας, ἐφ' οὗ ὁ Σατωβριάνδος ἔγραψε τὰ ἀθάνατα ἀπολογητικὰ ὑπὲρ τῆς χριστιανικῆς θρησκείας ἔργα του, «Τὸ πνεῦμα τοῦ χριστιανισμοῦ» καὶ τοὺς «Μάρτυράς του», ἀποκατέστησε πάλιν τὴν καθολικὴν ἐκκλησίαν ἐντελῶς εἰς τὰ πρῶτα αὐτῆς δικαιώματα. Καὶ δι' ἐπενεργείας τῶν μετερρυθμισμένων ἐκκλησιῶν καὶ ἔνεκα τῆς πρόοδου τῶν νεωτέρων χρόνων ἐξεδηλώθη παρὰ πολλοῖς πάλιν ἐπιθυμία ριζικῶν βελτιώσεων ἐν τῇ ῥωμαϊκῇ ἐκκλησίᾳ. Ἀλλ' οἱ πάπαι ὑπὸ τῶν Ἰησουϊτῶν ἐμπνεόμενοι, δὲν ἐπέτρεψάν ποτε σπουδαίας βελτιώσεις. Ἡ ἐν Τριδέντῳ σύνοδος κατὰ τὸν ΙΣΤ' αἰῶνα ἀφ' οὗ ἐπεκύρωσε πᾶσαν τὴν διδασκαλίαν τῆς ῥωμαϊκῆς ἐκκλησίας μεθ' ὅλων αὐτῆς τῶν παραφθορῶν, μόνον περὶ τῆς ἐκπαιδεύσεως τοῦ κλήρου καὶ τῆς ἀνορθώσεως τῶν καταπεπτωκότων ἡθῶν του ἡδυνήθη νὰ λάβῃ μέτρα τινά. Εἷς τῶν παπῶν τοῦ παρόντος αἰῶνος, Γρηγόριος ὁ ΙΣΤ' δι' ἐγκυκλίου του ἀφ' οὗ ἐστηλίτευσεν πάσας τὰς ιδέας, ἐφ' ὧν στηρίζεται ἡ νεωτέρα κοινωνία, τὴν ἐλευθερίαν τῆς συνειδήσεως, τοῦ λόγου καὶ τῆς θρησκείας καὶ τὴν τῆς κυριαρχίας τῶν λαῶν, ἐκήρυξεν, ὅτι εἶναι βλασφημία καὶ αἵρεσις νὰ εἴπῃ τις, ὅτι ἡ ῥωμαϊκὴ ἐκκλησία ἔχει ἀνάγκην ἀνακαινίσεως! Πῶς δὲ ὁ Θ' ὁ νῦν παπῆων ἀφ' οὗ δι' ἐγκυκλίου του καὶ τοῦ ταύτῃ προσηρτημένου συλλάβου ἐπανέλαβε τὰ αὐτὰ ἀναθέματα κατὰ τῶν νεωτέρων φιλελευθέρων πολιτικῶν ἀρχῶν, τῶν διεπουσῶν τὰ κράτη σήμερον, συγκαλέσας μεγάλην τινὰ ἐκ λατίνων ἐπισκόπων σύνοδον εἰς Ῥώμην, ἐπέτυχεν ὥστε νὰ ἀνακηρύξῃ αὕτη τῷ 1870 τὸν πάπαν ἐν τοῖς ἀφορῶσι τὰ ἥθη καὶ τὴν πίστιν ἀλάσθαστον! Οὕτω πᾶσα διαταγὴ ἀπὸ Ῥώμης πρέπει παρὰ πάν-

των τῶν καθολικῶν νὰ γίνηται τοῦ λοιποῦ δεκτὴ ὡς προερχομένη ἀπὸ ἀλανθάστου πηγῆς. Ἀλλ' ὡς εἰ ἤθελεν ὁ Θεὸς νὰ τιμωρήσῃ τὴν ἀλαζονίαν ταύτην τῶν παπῶν, ἀξιούντων νὰ ἀποδοθῇ αὐτοῖς θεία τις ιδιότης, ἡ τοῦ ἀλανθάστου, κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος τῆς ἀνακηρύξεως τοῦ νέου τούτου δόγματος κατηργήθη ἡ κοσμικὴ ἐξουσία τοῦ ἐπισκόπου Ῥώμης, ἡ δὲ Ῥώμη κηρυχθεῖσα πρωτεύουσα τῆς μιᾶς ἐλευθέρας Ἰταλίας, κατελήφθη ὑπὸ ἰταλικῶν στρατευμάτων. Τῷ 1871 ἐγκαθιδρύθη ἐν αὐτῇ ὀριστικῶς ἡ ἰταλικὴ κυβέρνησις. Κατὰ τῆς ἀνακηρύξεως τοῦ ἀλανθάστου, ἥτις ἐθεοποίησε τὸν πάπαν, κατέστησε δὲ πᾶσαν σπουδὴν πρὸς βελτίωσιν τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων ἀδύνατον, κατεξάνεστησαν πολλοὶ πεπαιδευμένοι καθολικοὶ ἐν Γερμανίᾳ (Δέλιγγερ), Γαλλίᾳ καὶ Ἑλβετίᾳ, οἵτινες ὀνομάσαντες ἑαυτοὺς παλαιοὺς καθολικοὺς, δηλ. γνησίους, ἀπετέλεσαν ἰδίᾳς θρησκευτικὰς κοινότητας.

§ 47.

Πότε συνέστη τὸ τάγμα τῶν Ἰησουϊτῶν καὶ τί παρατηροῦμεν περὶ αὐτοῦ;

Τὸ σπουδαιότερον σήριγμα τοῦ νεωτέρου παπισμοῦ ὑπῆρξε καὶ εἶναι τὸ μοναχικὸν τάγμα τῶν Ἰησουϊτῶν. Τὸ τάγμα τοῦτο συνέστη περὶ τὰ τέλη τοῦ ΙΣΤ' αἰῶνος ὑπὸ τοῦ ἰσπανοῦ Ἰγνατίου Λοῖόλα ἐπὶ τῷ σκοπῷ τοῦ νὰ σῇρίξῃ τὸν διὰ τῆς μεταρρυθμίσεως κλονισθέντα παπισμόν. Ὠνομάσθη δὲ τὸ τάγμα τῶν Ἰησουϊτῶν δηλ. τῶν ὁπαδῶν τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Οἱ Ἰησουῖται ἀπ' ἀρχῆς ἀνέπτυξαν πολλὴν δραστηριότητα, δι' ἧς ἡδυνήθησαν νὰ ἀποκτήσωσι μεγάλα πλούτη καὶ νὰ καταστῶσι πανίσχυροὶ καὶ αὐτοῖς τοῖς πάπαις φοβεροί. Τὸ κέντρον αὐτῶν εἶναι ἐν Ῥώμῃ, ὅπου ἐδρεύει ὁ ἀρχηγὸς αὐτῶν. Ὡς μέλη τοῦ τάγματος εἶναι δεκτοὶ μόνον εὐφρεῖς νέοι, οἵτινες Ἰησουῖται γενόμενοι ὀφείλουσι τὰ πάντα ἀπαρνούμενοι καὶ οἷονδῆποτε ἄλλον δεσμὸν

διαρρηγνύοντες, νὰ ἀφοσιῶνται εἰς τὸ συμφέρον τοῦ τάγματος καὶ νὰ δεικνύωσι τυφλὴν ὑπακοὴν εἰς τοὺς ἀνωτέρους των. Τοὺς προτεστάντας ἐξήτησαν νὰ πολεμήσωσιν οἱ Ἰησουῖται διὰ τῆς ἰδρύσεως σχολείων καὶ τῆς δι' αὐτῶν ἐκπαιδεύσεως τῆς καθολικῆς νεολαίας ἐν τῷ πνεύματι τοῦ αὐστηροῦ, φιλοπαπικοῦ καθολικισμοῦ. Οἱ Ἰησουῖται ἀνέλαβον καὶ τὸν παρὰ τοῖς ἀνατολικοῖς προσηλυτισμὸν ἀπὸ τοῦ ΙΣΤ' αἰῶνος, καὶ μέχρι τῆς σήμερον ἐνεργοῦσι παρ' αὐτοῖς πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον. Ἵνα δὲ εὐκολώτερον προσελκύωσι τοὺς λαοὺς καὶ προτιμῶνται αὐτοὶ καὶ ὡς πνευματικοὶ καὶ ὡς διδάσκαλοι ἐν τοῖς σχολείαις, ἐνῶ περὶ τὰ δόγματα ἦσαν πάντοτε οἱ αὐστηρότεροι πάντων, ἐν τῇ ἠθικῇ παρεδέχοντο οἱ Ἰησουῖται χαλαράς τινας ἀρχάς ἀνατρεπούσας τὰς βάσεις τῆς χριστιανικῆς ἠθικῆς, οἷον ὅτι ὁ σκοπὸς ἀγιάζει τὰ μέσα. Διὰ τοῦτο ἠλέγχθησαν ὑπὸ τοῦ εὐφυοῦς Πασχάλ καὶ ἄλλων ἐλευθεροφρόνων καθολικῶν. Διὰ τὸν λόγον τοῦτον καὶ διότι πάντοτε ἀνemiγνύοντο εἰς τὰς ὑποθέσεις τῶν κρατῶν καὶ ἀνέφλεγον τὰ θρησκευτικὰ μίσση αὐτῶν, δι' αὐτῶν δὲ προεκαλοῦντο ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον οἱ μεταξὺ καθολικῶν καὶ προτεστάντων θρησκευτικοὶ πόλεμοι, αἱ κυβερνήσεις τῆς Εὐρώπης, δούσης πρώτης τὸ παράδειγμα τῆς Πορτογαλλίας (1769), ἤρχισαν μετὰ τὰ μέσα τοῦ ΙΗ' αἰῶνος νὰ διώκωσιν αὐτοὺς ἀπὸ τῶν χωρῶν αὐτῶν. Τὸ κατ' αὐτῶν μῆκος εἶχε κορυφωθῇ, ὅτε ὁ πεφωτισμένος πάπας Κλήμης ὁ ΙΔ' ἠναγκάσθη ὑπέικων εἰς τὴν ἀπαίτησιν τῆς κοινῆς γνώμης τῆς Εὐρώπης, νὰ καταργήσῃ τὸ τάγμα αὐτῶν (1772). Ἀλλ' ὁ παπισμὸς ταχέως συνησθάνθη πόσον ἦσαν οἱ Ἰησουῖται αὐτῷ χρήσιμοι. Διὰ τοῦτο Πίος ὁ Ζ' ἐπανίδρυσε περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ παρόντος αἰῶνος πάλιν αὐτό. Σήμερον οἱ Ἰησουῖται εἶναι αὖθις πανίσχυροί ἐν τῇ ῥωμαϊκῇ ἐκκλησίᾳ, ἄγοντες καὶ φέροντες κατὰ βούλησιν τοὺς πάπας· εἶναι δὲ κεκηρυγμένοι ἐχθροὶ πάσης προόδου καὶ πάσης βελτιώσεως ἢ μεταρρυθμίσεως τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων καὶ ὑπέρμαχοι τῆς θρησκευτικῆς φασισιμότητος. Αὐτῶν ἔργα εἶναι ἢ τε ἐγκύκλιος καὶ ὁ σύλλαβος Πίου τοῦ Θ', καὶ ἡ Βατικανὴ σύνοδος τοῦ 1870 ἢ κηρύξασα τὸν πᾶπαν ἀλάνθαστον. Ἡ Πρωσσία ἠναγ-

κάσθη κατὰ τὸ 1872 νὰ ἐξορίσῃ τοὺς Ἰησουίτας ἀπὸ τοῦ κράτους αὐτῆς. Κατὰ τὸ αὐτὸ πνεῦμα δηλ. τοῦ αὐστηροῦ, μισαλλοδόξου καὶ φανατικοῦ καθολικισμοῦ ἐργάζονται καὶ τὰ λοιπὰ τάγματα τὰ ἐν τῇ ῥωμαϊκῇ ἐκκλησίᾳ ὑφιστάμενα, αἱ ἀδελφαὶ τοῦ ἐλέους, οἱ Φραγκισκανοὶ, οἱ Δομινικανοὶ, οἱ Καπουτζίνοι, καὶ ἄλλοι.

§ 48.

Τίς ὑπῆρξεν ἡ ἐκκλησιαστικὴ παιδεία παρὰ τοῖς καθολικοῖς;

Ἐν ἐκκλησίᾳ, ὅπου τοιοῦτος ὑπάρχει δεσποτισμὸς, καὶ ὅπου οἱ φανατικοὶ Ἰησουῖται ἄρχουσι, δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἀκμάσῃ ἀληθὴς θρησκευτικὴ ἐπιστήμη, ἥτις ὅπου ὑπάρχει ἐλευθερία, εἶναι δυνατόν. Οἱ πάπαι ἦσαν πάντοτε ἔτοιμοι νὰ καταδιώκωσι πᾶν σύγγραμμα θεολογικόν, τὸ ὁποῖον δὲν συνῆδε πρὸς τὸ ἐν Ῥώμῃ ἐπικρατοῦν πνεῦμα. Τὰ τοιαῦτα συγγράμματα ἐτίθεντο καὶ τίθενται ἔτι καὶ νῦν ἐν τῷ Πίνακι τῶν ἐπὶ ἀναθέματι ἀπηγορευμένων βιβλίων. Οἱ ἐπισημότεροι καθολικοὶ θεολόγοι, καθὼς οἱ γάλλοι ὁ Πασχάλ, ὅστις συνέγραψε τὰς φιλοσοφικωτάτας Σκέψεις τοῦ ὑπὲρ τοῦ χριστιανισμοῦ, ὁ Βοσσουέτος, διάσημος ἐκκλησιαστικὸς ῥήτωρ, ἀκμάσας ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ Λουδοβίκου ΙΔ', ὃν παραβάλλουσι πρὸς τὸν Χρυσόστομον καὶ τὸν Δημοσθένην, ὁ Μασσιλὸν, ἐπίσης φημισθεὶς διὰ τὴν ῥητορικὴν δεινότητά του, ὁ Φενελὼν, βαθυνοῦστατος ἐκκλησιαστικὸς συγγραφεὺς φίλος τῆς ἐλληνικῆς ἀρχαιότητος θερμῶς φημισθεὶς πρὸ πάντων διὰ τοῦ Τηλεμάχου του, ἐν ᾧ εὐρίσκομεν τὰς ὑγιεστάτας περὶ πολιτικῆς καὶ ἠθικῆς ἀρχάς, ὁ Φλερῦς, εἰς γλαφυρωτάτην γλῶσσαν γράψας ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν, ὁ Λακορδαῖρος, νεώτερος ἐκκλησιαστικὸς ῥήτωρ, τιμήσας τὴν Γαλλίαν διὰ τῆς εὐγλωττίας του, ὁ Λαμεναῖς, φιλελεύθερος Γάλλος θεολόγος, ὅστις ἤθελε νὰ συμβιβάσῃ τὸν καθολικισμόν πρὸς τὴν ἐλευθερίαν καὶ πρόοδον τῶν νεωτέρων χρόνων, καὶ οἱ γερμανοὶ Δέλιγγερ καὶ Μέλερ ὑπῆρξαν ὑποπτοι τῇ ῥωμαϊκῇ ἐδρᾷ. Ὁ Δέλιγγερ ἐτέθη ἐπὶ κορυφῆς τῶν ἐξεγερθέντων κατὰ τοῦ νέου παπικοῦ δόγματος τοῦ ἀλανθάστου καθολικοῦ. Ὁ δὲ Μέλερ συνέγραψε τὴν ἀρίστην ἀπολογίαν ὑπὲρ τοῦ καθολικισμοῦ κατὰ τοῦ προτε-

σταντισμοῦ. Ἐν Γερμανίᾳ ἀκμάζουσι σήμερον αἱ ἄρισται θεολογικαὶ σχολαί, ἀλλ' αὗται ἐξαρτῶνται ἐντελῶς ἀπὸ τῆς ἐν τῇ αὐτῇ χώρᾳ ἀκμαζούσης καὶ πολὺ ὑπερτέρας οὐσης προτεσταντικῆς θεολογίας.

§ 49.

Ὅποια ἡ λατρεία καὶ τὰ ἦθη παρὰ τοῖς καθολικοῖς λαοῖς;

Οἱ καθολικοὶ φιλοῦσιν, εἴπερ τινὲς καὶ ἄλλοι χριστιανοί, τὴν πομπῶδη καὶ λαμπρὰν λατρείαν. Οἱ ναοὶ αὐτῶν εἶναι ἐνιαχοῦ μεγαλοπρεπέστατα κτίρια. Διακρίνονται δὲ πρὸ πάντων διὰ τὸ μέγεθος αὐτῆς καὶ τὴν λαμπρότητα ἡ ἐκκλησία τοῦ ἁγίου Πέτρου ἐν Ῥώμῃ. Εἶναι δὲ κεκοσμημένοι οἱ καθολικοὶ ναοὶ δι' ἔργων πολλάκις μεγάλης καλλιτεχνικῆς ἀξίας, δι' εἰκόνων, ἀναγλύφων καὶ ἀγαλμάτων ἐξόχων καλλιτεχνῶν (Ραφαήλ Μιχαήλ Ἀγγελος). Καὶ ἡ ἐκκλησιαστικὴ δ' αὐτῶν μουσικὴ ἐκαλλιιεργήθη διὰ μεγάλων μουσικῶν (Παλαιστρίνας). Ἀλλ' ἡ πομπῶδης αὐτῇ λατρεία συντείνει συνήθως μᾶλλον εἰς τὸ νὰ ἐκθαμβοῖ καὶ τέρπη τὸν λαὸν ἢ εἰς τὸ νὰ θερμαίνει καὶ στηρίζῃ αὐτὸν ἐν ταῖς ἀληθείαις τῆς θρησκείας, τοσοῦτον μᾶλλον καθ' ὅσον συνήθως ἐλλείπει ἀπ' αὐτῆς τὸ κήρυγμα ἡ γίνεται κακῶς. Ὁ καθολικὸς λαὸς εὐρίσκεται ἐν παχυλωτάτῃ θρησκευτικῇ ἀμαθείᾳ. Ἐντεῦθεν ὁ φανατισμὸς καὶ αἱ δεισιδαιμονίαι του. Οἱ δὲ πεπαιδευμένοι ἐκ τῶν καθολικῶν εἶναι ὥς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀπεξενωμένοι τῆς θρησκείας καὶ ἡ ἀδιαφόρως ὅλως ἡ ἐχθρικῶς πρὸς αὐτὴν διατεθειμένη. Οὐδαμοῦ παράκεινται τοσοῦτον πλῆθιον ἀλλήλων ἢ ἄκρα δεισιδαιμονία καὶ ἡ ἄκρα πρὸς τὴν θρησκείαν ψυχρότης, ὅσον ἐν ταῖς καθολικαῖς χώραις.

Τὰ ἦθη τῶν καθολικῶν λαῶν (Ἰταλίας, Γαλλίας, καὶ Ἰσπανίας) δὲν φημίζονται ἐπὶ καθαρότητι. Ὁ ἐν Γαλλίᾳ μάλιστα ἐπικρατῶν ὕλισμός εἶναι πασίγνωστος. Ζῆλον ὑπὲρ τῆς διαδόσεως τοῦ Εὐαγγελίου ἀνέπτυξαν τὰ μοναχικὰ τάγματα. Καθολικοὶ ἱεραπόστολοι εἰργάσθησαν καὶ ἐργάζονται ἔτι ἐν Ἰνδίαις, Ἰαπωνίᾳ, Κίνᾳ, Ἀμερικῇ καὶ Αὐστραλίᾳ. Ἐφημίσθησαν δ' ἐξ αὐτῶν ὁ Ξαφέριος ἐν Ἰνδίαις καὶ ὁ Δελα Κάζας ἐν Ἀμερικῇ. Τὰ ἀποτελέσματα ὅμως τῶν ἐνεργειῶν τῶν δὲν ὑπῆρξαν μέγала καὶ ἔνεκα τῆς διχονοίας

μεταξὺ τῶν ἱεραποστόλων καὶ διότι ἀπολίτιστοι λαοὶ ὀλίγον ἐννοοῦσι τὸν χριστιανισμόν καὶ δυσκόλως δέχονται αὐτόν.

Καθολικοὶ εἶναι περὶ τὰ 120 ἑκατομμύρια.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ.

§ 50.

Τί παρατηροῦμεν περὶ τῆς χριστιανικῆς θρησκείας ἐν γένει;

Οἱ χριστιανοὶ πάντες ὁμοῦ συμποσοῦνται εἰς 300 περίπου ἑκατομμύρια, ἱστάμενοι ἀπέναντι 700 περίπου ἑκατομμυρίων Ἰουδαίων, Μωαμεθανῶν καὶ Ἑθνικῶν, ἀποτελοῦσιν ὅμως τὴν μᾶλλον πεπολιτισμένην μερίδα τῆς ἀνθρωπότητος, ὅσον δὲ ὁ πολιτισμὸς ἐκτείνεται ἐπὶ τοὺς βαρβάρους λαοὺς, ἐπὶ τοσοῦτον χριστιανίζονται οὗτοι. Χριστιανισμὸς καὶ πολιτισμὸς συμβαδίζουσι παρ' αὐτοῖς. Διὰ τοὺς χριστιανικοὺς λαοὺς ὑπῆρξεν ὁ χριστιανισμὸς καὶ εἶναι τὸ μέγιστον εὐεργέτημα τῆς θείας προνοίας· διότι δι' αὐτοῦ ὠδηγήθησαν εἰς τὴν λατρείαν τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ, παιδεύονται δὲ ἠθικῶς καὶ σώζονται ἀπὸ τῆς ἐντελοῦς ἠθικῆς διαφθορᾶς ἐν ᾗ ἐναυάγησεν ἡ ἀρχαία ἐθνικὴ κοινωνία. Αἱ χριστιανικαὶ κοινωνίαι ὅσονδ' ἂν διαφθαρώσι, φέρουσι πάντοτε ἐν ἑαυταῖς ἱκανὰ ἠθικῆς ζωῆς στοιχεῖα, ὥστε νὰ μὴ ἀποθάνωσι καὶ καταπέσωσιν ἐντελῶς. Τὰ μεταξὺ τῶν χριστιανῶν τῶν διαφόρων δογμάτων μίση ἦσαν ἄλλοτε κατὰ τοὺς μέσους αἰῶνας, καθ' οὓς ἕνεκα τῆς παχυλῆς ἀμαθείας τῶν λαῶν ἐπεκράτουν προλήψεις, δεισιδαιμονίαι καὶ φανατισμὸς μέγала. Σήμερον εὐτυχῶς διὰ τῆς ἐξαπλώσεως τῶν φώτων καὶ διὰ τῆς πτώσεως τοῦ ἀρχαίου φανατισμοῦ ἤρχισαν νὰ ἐπικρατῶσι μεθ' ὅλας τὰς δογματικὰς διαφορὰς φιλικώτερα, χριστιανικώτερα αἰσθήματα μεταξὺ αὐτῶν. Εἰς τὴν εἰρηνοποίησιν ταύτην τῶν χριστιανικῶν ἐκκλησιῶν εἶναι κεκλημένη νὰ συντελέσῃ ἡ γεραρὰ ἡμῶν ὀρθόδοξος ἐκκλησία, ἡ ἐκπροσωποῦσα τὸν χριστιανισμόν τῶν πρώτων αἰώνων, μέση δὲ ἱσταμένη μεταξὺ τῆς λατινικῆς καὶ τῶν

διαμαρτυρομένων ἐκκλησιῶν, εἰς ἣν ἐξ ἀμφοτέρων τούτων τῶν μερῶν ἔστρεψαν πολλοὶ τὰ βλέμματα αὐτῶν κατὰ τὰς ἡμέρας ἡμῶν. Γένοιτο!

Τ Ε Λ Ο Σ.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟΝ

Τῷ ἀναγνώστῃ.

ΣΤΟΙΧΕΙΩΔΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ.

§ 1. Τί εἶναι ἐκκλησία καὶ τί ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία ;

ΠΕΡΙΟΔΟΣ Α'.

Ἱστορία τῆς ἐκκλησίας ἀπὸ τῆς ἰδρύσεως αὐτῆς μέχρι τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου. (1—513).

§ 2. Τίς ἡ θρησκευτικὴ καὶ ἠθικὴ κατάστασις τοῦ κόσμου κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ἐμφανίσεως τοῦ χριστιανισμοῦ ; § 3. Πῶς ἰδρύθη διὰ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ἡ ἐκκλησία καὶ πῶς διεδόθη τὸ πρῶτον ; § 4. Πῶς ἐξηπλώθη μετὰ ταῦτα ὁ χριστιανισμὸς καὶ εἰς τίνας δυσκολίας ἐπάλαισεν ἡ ἐξάπλωσίς του ; § 5. Τίνες εἶναι οἱ κατὰ τῶν χριστιανῶν διωγμοί ; § 6. Πῶς ἀνεπτύχθη ἡ διδασκαλία ἐν τῇ ἀρχαίᾳ ἐκκλησίᾳ ; § 7. Τίνες ὑπῆρξαν οἱ διασημότεροι πατέρες καὶ ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς κατὰ τοὺς πρώτους αἰῶνας ; § 8. Ὅποια ἦτο ἡ διοίκησις τῆς ἐκκλησίας κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ; § 9. Ὅποια ἦτο ἡ λατρεῖα τῆς ἀρχαίας ἐκκλησίας ; § 10. Ὅποια ἦσαν τὰ ἔθνη τῶν ἀρχαίων χριστιανῶν ;

ΠΕΡΙΟΔΟΣ Β'.

Ἱστορία τῆς ἐκκλησίας ἀπὸ τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου μέχρι τοῦ σχίσματος (513—860).

§ 11. Πῶς ἐθριάμβευσεν ὁ χριστιανισμὸς μετὰ τὸν μέγαν Κωνσταντῖνον, καὶ κατεστράφη ἡ ἐθνικὴ θρησκεία ; § 12. Εἰς τίνας νέους λαοὺς ἐξηπλώθη ὁ χριστιανισμὸς ; § 13. Πῶς ἀνεπτύχθη ἡ ἐκκλησιαστικὴ διδασκαλία κατὰ τοὺς χρόνους τούτους (αἱρέσεις) ; § 14. Τίνες πατέρες καὶ ἐκκλησιαστικοὶ διδάσκαλοι διέπρεψαν κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ; § 15. Πῶς διεμορφώθη κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἡ ἐκκλησιαστικὴ διοίκησις, καὶ ἀνεφάνησαν οἱ πατριάρχαι ; § 16. Πῶς ἠϋΐησεν ἡ ἐξουσία τῶν ἐπισκόπων τῆς Ῥώμης ; § 17. Τίς ἦτο ἡ ἀ-

κατεδίδασαν τὴν αἵρεσιν τοῦ Ἀρείου, ὅστις δὲν παρεδέ-
χετο τὸν Ἰησοῦν Χριστὸν ὡς Θεὸν τέλειον, ἀλλὰ δημι-
ούργημα ἢ κτίσμα τοῦ Θεοῦ· τὰ δὲ λοιπὰ 5 ἄρθρα συνέ-
ταξεν ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει συνελθοῦσα τῷ 381
δευτέρα οἰκουμενικὴ Σύνοδος, ἀποτελουμένη ἐξ 150
Πατέρων, οἵτινες κατεδίδασαν τὴν αἵρεσιν τοῦ Μακεδο-
νίου, ὅστις ἔλεγεν, ὅτι τὸ Ἅγιον Πνεῦμα εἶνε κτίσμα
καὶ ὄχι Θεός. Ἡ αὕτη Σύνοδος ἀνεθεώρησε καὶ τὸ Σύμ-
βολον τῆς πρώτης Συνόδου, καὶ συνεπλήρωσεν αὐτό,
ᾧρισε δέ, ὅτι οὐδεὶς δύναται νὰ προσθέσῃ ἢ ἀφαιρέσῃ
τι ἐξ αὐτοῦ, καὶ ὅτι πᾶς Χριστιανὸς ὀφείλει νὰ γνωρίζῃ
καὶ παραδέχεται καὶ ὁμολογῇ αὐτό, ἂν θέλῃ νὰ σωθῇ!

§ 12. Αἱ Δέκα Ἐντολαί.

Ἐπειδὴ ἕκαστος Χριστιανὸς δὲν εἶνε δυνατόν νὰ γνω-
ρίξῃ ἅπασαν τὴν Ἁγίαν Γραφήν, οὐδὲ νὰ ἐννοῇ αὐτὴν
ἀκριβῶς, ὥστε κατὰ τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ νὰ μορφώσῃ
ἑαυτόν, καὶ νὰ μάθῃ ὅποια τὰ καθήκοντα αὐτοῦ πρὸς τὸν

¹ Ἐκτὸς τῶν δύο τούτων οἰκουμεν. Συνόδων, καθ' ἃς συνήλθον οἱ πα-
τέρες τῆς Ἐκκλησίας ἐξ ὅλων τῶν μερῶν τοῦ τότε Χριστιανικοῦ κόσμου
(δι' ὃ καὶ οἰκουμενικαὶ λέγονται), ἔχομεν καὶ ἄλλας πέντε οἰκουμενικὰς
Συνόδους.

Ἡ Τρίτη ἐγένετο ἐν Ἐφέσῳ τῷ 431.

Ἡ Τέταρτη ἐγένετο ἐν Χαλκιδόνι τῷ 451.

Ἡ Πέμπτη ἐγένετο ἐν Κωνσταντινουπόλει τῷ 553.

Ἡ Ἑκτη ἐγένετο ἐν Κωνσταντινουπόλει τῷ 681.

Ἡ Ἑβδόμη ἐγένετο ἐν Νικαίᾳ τῷ 787.

Πλὴν τῶν 7 τούτων οἰκουμεν. Συνόδων ἔχομεν καὶ ἄλλας τοπικὰς κα-
λουμένας συνόδους, αἵτινες ἐγένοντο ἐν διαφόροις πόλεσι, καὶ ἀπετελοῦντο
ἐξ ἐπισκόπων ᾧρισμένων ἐπαρχιῶν, τόπων (δι' ὃ καὶ τοπικαὶ λέγονται).
Καὶ αὐταὶ δὲ ᾧρισαν διατάξεις, αἵτινες ἀφορῶσι καθόλου εἰς τὴν διοίκησιν
τῆς Ἐκκλησίας καὶ εἰς διάφορα θρησκευτικὰ ἔθιμα αὐτῆς.

Θεόν, τὸν πλησίον καὶ ἑαυτόν, διὰ τοῦτο αὐτὸς ὁ Θεὸς ἔδωκεν εἰς τὸν ἄνθρωπον ἐντολὰς τινὰς συντόμους, κατὰ τὰς ὁποίας δύναται καὶ ὀφείλει νὰ διάγῃ ὀρθῶς καὶ εὐσεβῶς τὸν ἐπὶ γῆς βίον του.

Αἱ ἐντολαὶ αὗται εἶνε δέκα, δι' ὃ καὶ δεκάλογος λέγονται, αἵτινες ἐδόθησαν ἐπὶ τοῦ ὄρους Σινᾶ εἰς τὸν Μωϋσέα, ὅστις, ὥς γνωστὸν ἐκ τῆς ἱερᾶς Ἱστορίας τῆς Π. Δ., ἐχάραξεν αὐτάς ἐπὶ δύο λιθίνων πλακῶν καὶ τὰς ἔδωκεν εἰς τὸν Ἰσραηλιτικὸν λαόν, ὅστις μέχρι σήμερον φυλάττει αὐτάς, ὥς τὸν μόνον ἐκ Θεοῦ Νόμον. Τὰς δέκα ταύτας ἐντολὰς συνεπλήρωσε καὶ ἐτελειοποίησεν ὁ Σωτὴρ διὰ τῆς ἐπὶ τοῦ ὄρους ὁμιλίας, ὥς γνωστὸν ἐκ τῆς ἱερᾶς Ἱστορίας τῆς Κ. Δ. (ἴδε Ματθ. ε', ε' καὶ ζ' κεφάλ.).

Αἱ δέκα ἐντολαὶ εἶνε αὗται·

- α) Ἐγὼ εἰμι Κύριος ὁ Θεός σου, οὐκ ἔσονται σοι Θεοὶ ἕτεροι πλὴν ἐμοῦ.
- β) Οὐ ποιήσεις σεαυτῷ εἰδῶλον οὐδὲ παρτός ὁμοίωμα, ὅσα ἐν τῷ οὐρανῷ ἄνω καὶ ὅσα ἐν τῇ γῇ κάτω, καὶ ὅσα ἐν τοῖς ὕδασι ὑποκάτω τῆς γῆς· οὐ προσκυνήσεις αὐτοῖς· οὐδὲ μὴ λατρεύσεις αὐτοῖς.
- γ) Οὐ λείψῃ τὸ ὄνομα Κυρίου τοῦ Θεοῦ σου ἐπὶ ματαίῳ· οὐ γὰρ μὴ καθαρίσῃ Κύριος ὁ Θεός σου τὸν λαμβάνοντα τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἐπὶ ματαίῳ.
- δ) Μνήσθητι τὴν ἡμέραν τοῦ Σαββάτου, ἀγιάζειν αὐτήν· ἕξ ἡμέρας ἐργᾶ καὶ ποιήσεις πάντα τὰ ἔργα σου, τῇ δὲ ἡμέρᾳ τῇ ἐβδόμῃ σάββατα Κυρίῳ τῷ Θεῷ σου.
- ε) Τίμα τὸν πατέρα σου καὶ τὴν μητέρα σου, ἵνα εὖ σοι γένηται, καὶ ἵνα μακροχρόνιος γένη ἐπὶ τῆς γῆς.
- ς) Οὐ φονεύσεις.
- ζ) Οὐ μοιχεύσεις.
- η) Οὐ κλέψεις.

νωτάτη πραγματική ἐξουσία ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, καὶ πόσαι οἰκουμενικαὶ σύνοδοι ἐγένοντο; § 18. Πῶς εἶχεν ἡ λατρεία κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην; § 19. Ὅποια τὰ ἦθη τῶν χριστιανῶν τῆς ἐποχῆς ταύτης; § 20. Πῶς ἀνεφάνη τὸ πρῶτον ὁ μοναχικὸς βίος καὶ ποῦ διεδόθη μετὰ ταῦτα;

ΠΕΡΙΟΔΟΣ Γ'.

Ἱστορία τῆς ἐκκλησίας ἀπὸ τοῦ σχίσματος μέχρι τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως (860—1455).

Α'. Ἀνατολικὴ ἐκκλησία.

§ 21. Πῶς ἐγένετο τὸ σχίσμα μεταξὺ ἀνατολικῆς καὶ δυτικῆς ἐκκλησίας; § 22. Ἐγένοντο ἀπόπειραι πρὸς ἔνωσιν τῶν ἐκκλησιῶν κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην; § 23. Ὅποια τις ἡ βυζαντινὴ θεολογία; § 24. Ὅποια ἦτο ἡ ἐκκλησιαστικὴ διοίκησις καὶ ὅποια τὰ ἦθη καὶ ἡ λατρεία κατὰ τοὺς χρόνους τούτους; § 25. Πότε ἐπεστράφησαν οἱ σλάβοι καὶ ἰδίως οἱ Βούλγαροι καὶ οἱ Ῥῶσσοι εἰς τὸν χριστιανισμόν;

Β'. Δυτικὴ ἐκκλησία.

§ 26. Ὅποιαν δύνανται ἀνεπτυξάν οἱ πάπαι κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἐν τῇ δύσει; § 27. Τί ὀνομάζομεν σταυροφορίας, καὶ τίνα ἦσαν τὰ ἱπποτικὰ τάγματα; § 28. Τίνες ἦσαν οἱ σχολαστικοὶ λεγόμενοι θεολόγοι; § 29. Ὅποια ἡ λατρεία τῆς λατινικῆς ἐκκλησίας κατὰ τοὺς χρόνους τούτους; § 30. Ὅποια τὰ ἦθη τῆς ἐποχῆς; § 31. Τίνες οἱ διωγμοὶ τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας κατὰ τῶν αἰρετικῶν; § 32. Τί παρῆλθον περὶ τῆς καταστάσεως τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας κατὰ τοὺς χρόνους τούτους;

ΠΕΡΙΟΔΟΣ Δ'.

Ἱστορία τῆς ἐκκλησίας ἀπὸ τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων (1455—1870).

Α'. Ἱστορία τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας.

α) Ἀνατολικὴ ἐκκλησία ἐν τῷ Τουρκικῷ κράτει.

§ 33. Πῶς προσνήχθη ἡ ὀθωμανικὴ ἐξουσία πρὸς τὴν ἀνατολικὴν ἐκκλησίαν; § 34. Πῶς εἶχεν ἡ ἐκκλησιαστικὴ διοίκησις ἐν Τουρίᾳ; § 35. Ὅποια ἦτο ἡ ἐκκλησιαστικὴ παιδεία μετὰ τὴν ἄλωσιν; § 36. Πῶς εἶχεν ἡ λατρεία καὶ ὅποια ἦσαν τὰ ἦθη; § 37. Ὅποιοι ἦσαν αἱ σχέσεις τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας πρὸς τοὺς πάπας; § 38. Ὅποιοι ὑπῆρξαν αἱ σχέσεις τῆς ἀνατολικῆς πρὸς τὰς προτεσταντικὰς ἐκκλησίας;

β) Ἀνατολικὴ ἐκκλησία ἐν Ἑλλάδι.

§ 39. Πῶς ἐγένετο ἀνεξάρτητος ἡ ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος καὶ ὁργανίσθη;

γ') Ἀνατολική ἐκκλησία ἐν Ῥωσσίᾳ.

§ 40. Πότε ἐγένετο ἀνεξάρτητος ἡ ἐκκλησία τῆς Ῥωσσίας καὶ ποία ἡ κατάστασις αὐτῆς;

Β'. Ἱστορία τῶν προτεσταντικῶν ἐκκλησιῶν.

§ 41. Πῶς διὰ τοῦ Λουθήρου, τοῦ Ζβιγγλίου καὶ τοῦ Καλβίνου ἐγένετο ἡ ἐκκλησιαστικὴ μεταρρύθμισις ἐν Γερμανίᾳ καὶ Ἑλβετίᾳ κατὰ τὸν ΙΣΤ' αἰῶνα; § 42. Πῶς διεδόθη ἡ μεταρρύθμισις καὶ ποῦ ἐκτὸς τῆς Γερμανίας καὶ Ἑλβετίας; § 43. Τίνες εἶναι αἱ διάφοροι αἵρέσεις ἐν τῷ προτεσταντισμῷ; § 44. Ὅποια ἡ κατάστασις τῆς ἐκκλησιαστικῆς παιδείας παρὰ τοῖς διαμαρτυρομένοις; § 45. Ὅποια ἡ ἐκκλησιαστικὴ διοίκησις, ἡ λατρεία καὶ τὰ ἥθη παρὰ τοῖς διαμαρτυρομένοις;

Γ'. Ἱστορία τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους.

§ 46. Τίς ἡ δύναμις καὶ ὁποῖα αἱ τάσεις τῶν παπῶν κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους; § 47. Πότε συνέστη τὸ τάγμα τῶν Ἰησουϊτῶν καὶ τί παρατηροῦμεν περὶ αὐτοῦ; § 48. Ὅποια ἡ ἐκκλησιαστικὴ παιδεία παρὰ τοῖς καθολικοῖς; § 49. Ὅποια τὰ ἥθη καὶ ἡ λατρεία παρὰ τοῖς καθολικοῖς λαοῖς;

ΕΠΙΛΟΓΟΣ.

§ 50. Τί παρατηροῦμεν περὶ τῆς χριστιανικῆς θρησκείας ἐν ἡμῖν;

